

T.C

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE

GÖREVDEN ALINANLAR VE GÖREVDEN ALINMA SEBEPLERİ

HALİME İLHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. CEM ZORLU

KONYA-2023

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	HALİME İLHAN		
	Numarası	18811001037		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI/ İSLAM TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DÖNEMİNDE GÖREVDEN ALINANLAR VE GÖREVDEN ALINMA SEBEPLERİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

HALİME İLHAN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	HALİME İLHAN		
	Numarası	18811001037		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI/ İSLAM TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	PROF. DR. CEM ZORLU		
Tezin Adı	HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DÖNEMİNDE GÖREVDEN ALINANLAR VE GÖREVDEN ALINMA SEBEPLERİ			

Bu çalışmamızda Hulefâ-yi Râşidîn döneminde görevden alınanlar ve görevden alınma sebepleri ele alınmıştır. Hz. Peygamber dönemiyle beraber Arap yarımadasındaki kabilecilik esasına dayalı anlayıştan uzaklaşarak İslam Devleti'nin temelleri atılmaya başlanmıştır. Bu dönemde mevcut şartlar itibariyle kapsamlı bir devlet teşkilatlanmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Hz. Peygamber'in vefatıyla başlayan Hulefâ-yi Râşidîn döneminde devlet bünyesinde yaşanan olumsuzlukların giderilmesi için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Çeşitli dönemlerde mevcut olumsuzluklar vali, komutan ve memurların görevden alınmasıyla giderilmeye çalışılmıştır.

Hz.Ebû Bekir'in iki yıllık halifeliği Hz.Peygamber döneminin devamı niteliğinde olmuştur. Hilafetinde Suriye fetihlerine başlayan Ebû Bekir, bu süre zarfında sadece Hâlid b. Said'i kendisinden daha ehil birini bulması sebebiyle ordu komutanlığından almıştır.

Hz.Ömer, Hz.Osman ve Hz.Ali döneminde İslam Devleti'nin sınırları fetihler, biat ve yeni şehirlerin kurulmasıyla genişlemiş, bunun sonucunda devlet içerisinde birçok görevlendirme gerçekleşmiştir.

Hz.Ömer, on yıllık hilafeti süresince İslam Devleti'nin büyüme ve kurumsallaşmasını hedeflemiştir. Bu büyümenin güçlü ve şartlara uygun bir biçimde şekillenmesi için zaman zaman valilerini teftiş etmiş ve teftiş sonucunda bazı valileri görevden almıştır. Hz.Ömer maslahat gereğince de bazı komutanları görevden almıştır.

Hz.Osman, hilafetinin ilk dönemlerinde selefi Hz.Ömer'in yolundan giderek güçlü ve istikrarlı bir devlet yapısını devam ettirmiştir. Fakat kimi zaman Müslüman bir idareciye yakışmayacak davranışlar sergileyen kimi zaman da eyaletlerden gelen şikâyetler üzerine valilerini görevden almıştır.

Hz.Ali halife olduktan sonra meşrutiyetini sağlamlaştırmak adına Hz.Osman dönemindeki valileri görevden alarak yeni atamalar yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Hulefâ-yi Râşidîn, Görevden Alma, Valilik, Komutanlık.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	HALİME İLHAN		
	Student Number	18811001037		
	Department	ISLAMIC HISTORY AND ARTS/ISLAMIC HISTORY		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	PROF. DR. CEM ZORLU		
Title of the Thesis/Dissertation	THE REASONS FOR DISMISSAL IN THE PERIOD OF RASHIDUN CALIPHATE			

In this study, the names who were dismissed during the period of the Rasidun Caliphate and the reasons for their dismissal are discussed. With the era of the Prophet, the foundations of the Islamic State began to be laid by moving away from the understanding based on tribalism in the Arabian peninsula. During this period as of the current conditions, there was no need for a comprehensive state organization. Various arrangements have been made to eliminate the negative problems experienced within the state during the period of Rasidun Caliphate, which began with the death of the Prophet. In various periods, these regulations have been tried to the governor, commander or officers.

The two-year caliphate of Abu Bakr was a continuation of the period of the Prophet. Abu Bakr, who started conquering Syria in his caliphate, took Halid b. Said from the army command only because he found someone more competent than him during this time.

During the reign of Omar, Osman and Ali, the borders of the Islamic State expanded with conquests, allegiance and the establishment of new cities, as a result of which many assignments were carried out within the state.

Omar has aimed at the growth and institutionalization of the Islamic State during his decennary caliphate. He inspected his governors and dismissed them from time to time in order to shape this growth in a strong and suitable way. Moreover Omer dismissed some of his commanders because he thought it would be more appropriate.

In the early periods of his Caliphate Osman continued a strong and stable state structure by following the path of his predecessor Omar. However he sometimes dismissed his governors due to the complaints from the states, who sometimes behaved unbecoming of muslim administrator.

After Ali became the caliph, he dismissed the governors during the Osman period and made new appointments in order to ensure and consolidate his legitimacy.

Keywords: History of Islam, Rashidun Caliphate, Governorship, Commandry, Dismissal.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR.....	III
ÖN SÖZ	IV
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
3. Araştırma Metodu	1
4. Araştırmanın Kaynakları	2
Hz. Peygamber Dönemine Bir Bakış	4
I. BÖLÜM.....	7
VALİLİK GÖREVİNDEN ALINANLAR VE GÖREVDEN ALINMA SEBEPLERİ.....	7
1. VALİLİK GÖREVİNDEN ALINANLAR.....	7
1.1. Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670)	7
1.2. Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675).....	10
1.3. Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657)	13
1.4. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63).....	15
1.5. Kudâme b. Maz'ûn (ö. 36/656)	21
1.6. Şürahbîl b. Hasene (ö. 18/639).....	22
1.7. Alâ b. Hadramî (ö. 21/642).....	24
1.8. Ebû Hüreyre (ö. 58/678).....	26
1.9. Nâfi b. Abdülhâris	27
1.10. Amr b. el-Âs (ö. 43/664)	28
1.11. Velîd b. Ukbe (ö. 61/680-81)	30
1.12. Saîd b. el-Âs (ö. 59/679).....	32
1.13. Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680)	37
1.14. Yezîd b. Hüceyye et-Temîmî	40
1.15. Abdullah b. Âmir (ö. 59/679).....	41
1.16. Ömer b. Ebû Seleme el-Mahzûmî (ö. 83/702)	42
1.17. Numân b. Aclân.....	43
1.18. Kays b. Sa'd (ö. 60/680).....	44

1.19. Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 38/658).....	46
1.20. Ebû Katâde (ö. 54/674).....	49
1.21. Ukbe b. Amr (ö. 42/662)	50
1.22. Ya'la b. (Münye) Ümeyye (ö. 60/679-80).....	50
II. BÖLÜM	52
KADILIK VE KOMUTANLIK GÖREVİNDEN ALINANLAR VE GÖREVDEN ALINMA SEBEPLERİ	52
2.1. KADILIK GÖREVİNDEN ALINANLAR.....	52
2.1.1. Kâdî Şüreyh (ö. 80/699)	52
2.2. ORDU KOMUTANLIĞI GÖREVİNDEN ALINANLAR	53
2.2.1. Hâlid b. Saîd (ö. 14/635)	53
2.2.2. Hâlid b. Velîd (ö. 21/642).....	54
2.2.3. Müsennâ b. Hârise (ö. 15/636)	60
SONUÇ.....	66
BİBLİYOGRAFYA.....	69

KISALTMALAR

B. Baskı

b. İbn, bin

bkz. Bakınız

bt. Binti

c. Cilt

çev. Çeviren, çeviri

der. Derleyen

ed. Editör

H. Hicrî

H.z. Hazreti

İA. İslam Ansiklopedisi

M. Miladî

MEB. Milli Eğitim Bakanlığı

nşr. Neşreden

ö. Ölümü

s. Sayfa

s.a.v. Sallallahu Aleyhi ve Sellem

TDV. Türkiye Diyanet Vakfı

thk. Tahkik eden

trc. Tercüme eden

t.s. Tarihsiz

vd. Ve diğerleri

ÖN SÖZ

Devlet kurmak insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu var olduğundan beri hep devlet kurma ihtiyacı hissetmiştir. Toplumların devlet olma algılayışı ve devlet oluşturma biçimleri, dünya görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Her millet kendine özgü devlet anlayışı ve devleti yürütme politikaları ortaya çıkarmıştır. Müslümanların devlet anlayışı da İslam temelli bir anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesiyle İslam Devleti'nin temelleri atılmaya başlamıştır. İslam'ın yayılmasıyla İslam Devleti'nin sınırları genişlemiş ve bu doğrultuda yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber, devlet olmanın gereği üzere ortaya çıkan ihtiyaçlara yönelik pek çok icraatta bulunmuştur. Yapılan icraatlar devletin tüm alanlarına ve bu alanlarda görevli kişilere de yansımıştır. Hz. Peygamber ile başlayan yeni icraat ve düzenlenmeler onun vefatından sonra da hız kaybetmeden devam etmiştir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifeliği boyunca fetih hareketlerine devam etmesi orduya yönelik yeni düzenlemelerin, fethedilen yerlerin İslam Devleti'nin kalıcı toprağı olmasını sağlamak için hem idari hem de hukuki alanda çeşitli düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Devletin ihtiyaçlara cevap verebilmesi için yapılan bu düzenlemeler, dönemin ihtiyacına göre şekillenmiş bir teşkilatlanma yapısı ortaya koymuştur. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde devletin devamlılığını sağlamaya yönelik düzenlemelerde yaşanan bazı olumsuzluklar kimi zaman devletin herhangi bir kademesinde (siyasi, idari ve hukuki) görevli kimselerle ilişkilendirilmiş veya birebir bu kimselerle alakalı görülmüştür. Devlet bünyesinde yaşanan olumsuzlukların giderilmesi için bu kimseler bizzat dönemin halifesi tarafından görevlerinden alınmıştır.

Hazırlamış olduğumuz bu tez, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yaklaşık 30 yılı kapsayan Hulefâ-yi Râşidîn döneminde çeşitli sebeplerden ötürü görevlerinden alınan valilere değinilmiştir. İkinci bölümde ise Hulefâ-yi Râşidîn döneminde görevden alınan kadı ve komutanların görevden alınma nedenleri üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmayı hazırlarken her aşamada kıymetli fikirlerinden istifade ettiğim değerli hocam Doç. Dr. Ali DADAN'a, bu çalışmamda bana rehberlik yapan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Cem ZORLU'ya, desteklerini her daim yanımda hissettiğim biricik anne ve babama teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Görevden Alınanlar ve Görevden Alınma Sebepleri ismini verdiğimiz bu çalışmada ilk olarak giriş bölümünde Hz. Peygamberin İslam Devleti içerisinde rol üstlenen bazı memurları çeşitli sebeplerden ötürü görevden alması hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde asıl çalışmamız olan Hulefâ-yi Râşidîn döneminde İslam Devleti içerisinde valilik, kadılık ve komutanlık alanlarında görevden alınan kişilerin kimler oldukları ve bu görevlerinden azledilme sebepleri hakkındaki muhtevaya yer verilmeye çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yapmış olduğumuz bu çalışma Hulefâ-yi Râşidîn dönemini kapsamaktadır. Şüphesiz ki Hulefâ-yi Râşidîn dönemi İslam Tarihi ve İslam Medeniyetinin tüm alanlarında Peygamber Efendimizden sonraki birçok yeni oluşuma öncülük eden bir dönemi ifade etmektedir. Hz. Peygamber döneminden itibaren İslam'ın yayılmasıyla birlikte yeni fetih hareketleri ortaya çıkmış Râşid halifeler döneminde de bunu durum hızla devam etmiştir. İslam Devleti'nin sınırları gelişmeye başlamasıyla birlikte yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçları gidermek amacıyla bir takım yenilikler ve düzenlemeler yapmak elzem hale gelmiştir. Bu yenilik ve düzenlemeler devlet bütün alanlarına ve bu alanlarda görevli kişilerine de yansımıştır. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde görevde olan vali, komutan ve memurların bu değişimlere ayak uyduramaması veya devlet başkanlarının kendilerinden beklediği şartları sağlayamamalarından kaynaklı bir takım görevden almalar yaşanmıştır. İslâm Tarihinin devletleşme ve kurumsallaşma yolundaki temel ve kritik dönemlerinde yaşanan olayların doğru anlaşılabilmesi ve yorumlanması için bu dönemlerde aktif rol alan görevli kişilerin neden görevlerinden alındıklarının araştırılması önemlidir.

3. Araştırma Metodu

Araştırmamızda ilk olarak Hulefâ-yi Râşidîn döneminde görevden alınan vali, komutan ve memurların tespiti adına klasik İslam tarihi kaynakları incelenmiştir. Ardından Türkçe ve konuyla ilgili ulaşılabilen diğer kaynaklara müracaat edilmiştir. İlk dönem İslam Tarihi kaynaklarının yani sıra görevden alınan isimlerin hayatlarıyla ilgili bilgi edinmek için biyografik kaynaklar ve fütihat kitaplarından da istifade edilmiştir. Konuyla ilgili kişilerin tespiti ve konuyla ilgili birincil kaynaklardan okumalar yapıldıktan sonra çağdaş kaynaklardan ve çalışmalardan faydalanılarak konu ele alınmıştır.

4. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hulefâ-yi Râşidîn döneminde görevden alınan valiler ve bu valilerin görevden alınma sebepleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Hulefâ-yi Râşidîn döneminde görevden alınan kadı ve komutanlara yer verilmiş ve bunların görevden alınma sebepleri üzerinde durulmuştur. Konuyla ilgili olarak görevden alınan isimlerin görevden alınma nedeni, zamanı ve mekânını tespit etmek için başvurulan başlıca kaynaklar genel tarih kitaplarıdır. Bu kitapların başında Halîfe b. Hayyât'ın *Târih*'i, Ya'kûbî'nin *Târihu'l-Ya'kûbî*'si, Taberî'nin *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*'u, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târih*'i, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve Nihâye*'si gelmektedir.

Halîfe b. Hayyât'ın *Târihu Halîfe b. Hayyât*'ı hacmi küçük olmasına ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemi hakkında kısa bilgiler vermesine rağmen İslam Devleti sınırları içerisinde yer alan vilayetler hakkında oldukça değerli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Halifeler tarafından bu vilayetlere atanan ve görevden alınan vali ve kadılar hakkında bilgiler vermesi açısından çalışmamız için önemli bir kaynak olmuştur.

Ya'kûbî'nin *Târihu'l-Ya'kûbî*'si çalışmamız içerisinde istifade ettiğimiz bir diğer genel tarih kitabıdır. Müellifin siyasi tarihçiliği konumuz olan görevden alınma sebepleri hakkında oldukça önemli bilgiler sunmaktadır.

Taberî'nin *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*'u, Hz. Âdem'den başlayarak 302/915 yılına kadar olan olayları aktarmaktadır. Bu eser Hz. Peygamber ve halifelerin iktidarda oldukları dönemde yaşanan siyasi olaylar ve bunların sonuçlarına yer vermesi bakımından önemlidir. Ayrıca müellifin yaşanan olayların tüm rivayetleri aktarmaya çalışması rivayetler arasındaki farklı bilgileri ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târih*'i, Taberî'nin eserinin kısa bir özeti şeklinde olması gerekli bilgilere daha kısa bir vakitte ulaşmayı sağlamıştır. Eserde olaylar, kronolojik bir şekilde ele alınmış, bu da araştırmamızı kolaylaştıran büyük bir unsur olmuştur.

İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve Nihâye*'si sonraki bir süreçte yazılmış olmasına rağmen Hulefâ-yi Râşidîn dönemi hakkında farklı bilgiler sunması ve müellifin görevden alınma sebepleriyle ilgili kendi görüşlerini beyan etmesi açısından bizim için önemli bir kaynak olmuştur.

Belâzürî'nin *Fütuhu'l-Buldân*'ı, görevli vali veya komutanların görevden alınma olayların ne zaman ve hangi mekânda yaşandığının detaylı tespit için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Bununla birlikte çalışmamız bir yönüyle de biyografik bir çalışmayı içermesi hasebiyle görevden alınan kişilerin hayatlarıyla ilgili bilgileri araştırırken temel biyografik kaynaklara da başvurulmuştur.

İbn Sa'd'ın *Tabakâtü'l Kübra'sı* da görevliden alınan vali, kadı ve komutanların nesep bilgileri, doğum tarihi ve hayatına dair önemli ve geniş bilgiler içermektedir

Belâzürî'nin *Ensâbü'l Eşraf*'ı biyografik eser niteliği taşıyan bu eseri vilayetlere atanan ve çeşitli sebeplerden ötürü görevden alınan valiler hakkında kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.

Zehebî'nin *Siyeru Alemi'n Nübelâ'sı* oldukça hacimli olup, müellifin eserinde şahsiyetleri detaylıca incelemesi görevden alınan kişilerin hayatı hakkında bilgi sunmuştur. Ayrıca İbn Abdilberr'in *el-İstî'âb fi Marifeti'l-Ashâb*'ı, İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gâbe fi Mârifeti's-Sahâbe'si*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe'sinde* de görevlerinden azledilen kişilerin hayatıyla ilgili önemli bilgiler verilmektedir.

Hulefâ-yi Râşidîn dönemine dair dönem hakkında bilgi edinmek adına Mustafa Asım Köksal'ın *İslam Tarihi*, Hakkı Dursun Yıldız'ın *Hulefâ- ı Râşidîn Dönemi ve Emevîler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Mustafa Fayda Hulefâ-i Râşidîn Devri ve Adem Apak'ın *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* adlı eserlerinden, memurların görevlerini tespit etmek, idari yapı hakkında bilgi sahibi olmak için Ünal Kılıç'ın *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* eserinden, İslam Devleti'nin askeri yapısı hakkında bilgi sahibi olmak içinde Abdullah Reşid'in *İslâm'da Ordu ve Komutan* adlı eserinden yararlanılmıştır. Ayrıca çağdaş yazarların kaleme aldığı makale ve tez çalışmalarından da istifade edilmiştir. Görevden alınan kişiler ile alakalı olan Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisindeki maddelerinden de yeterince faydalanılmıştır.

Hız. Peygamber Dönemine Bir Bakış

Şüphesiz ki Hz. Peygamber dönemi İslam tarihi içerisinde kendinden sonraki dönemlere gerçekleştirmiş olduğu uygulamalarla bir temel ve örneklik oluşturmuştur. Haliyle Hz. Peygamber'in yapmış olduğu birçok icraat ve kıstas en çok kendisinden sonraki dönem olan Hulefâ-yi Râşidîn döneminin şekillenmesinde etkili olmuştur. Konumuz olan Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki görevden alınanlar ve görevden alınma sebeplerini ele almadan önce Hz. Peygamber döneminde görevden alınan isimlere giriş bölümünde kısaca değinmekte fayda görmekteyiz. Araştırmamız sonucunda Hz. Peygamber döneminde ölüm veya yetki devri dışında vahiy kâtipliği ve ordu sancaktarlığı olmak üzere iki alanda görevden alma durumunun yaşandığını tespit etmiş bulunmaktayız.

Hız. Peygamber tarafından vahiy kâtipliği görevinden alınan kişi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'dir.¹ Kendisi Mekkeli olup Hz. Osman ile sütkardeşdir.² Ne zaman Müslüman olduğu ihtilafli olmakla birlikte İbn Sa'd onu Mekkeli ilk Müslümanlar içerisinde saymaktadır.³

Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e yirmi üç yıl içerisinde parça parça indirilmiş, Hz. Peygamber bu yirmi üç yıllık süre boyunca indirilen ayetleri bir taraftan Müslümanlara tebliğ etmiş, ezberlemesini sağlamış diğer bir taraftan da bu ayetleri yazıyla kayda almıştır. Kayda alma işlemi kendilerine vahiy kâtibi denilen sahâbîler grubunu ortaya çıkarmıştır.⁴ Vahiy kâtipleri okuma yazma bilenler arasından seçileceği için o günkü Mekke toplumunda okuma yazma bilenlerden birisi olan Abdullah b. Sa'd Hz. Peygamber'in Mekke'deki ilk vahiy kâtiplerinden birisi olmuştur.⁵ Sonrasında Hz. Peygamber tarafından görevden alınan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in görevden alınması ise şu şekilde olmuştur.

Medine döneminde Hz. Peygamber Mü'minûn süresinin 23/12-14. ayetleri yazılması görevini Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'e vermiştir. Abdullah "Eğer Muhammed kendisine

¹ Ya'kübî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzılı (ö. 292/905), *Târîhu'l-Ya'kübî*, (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1413/1992), 2/80; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr (ö. 463/1071), *el-İstî'âb fi Ma'rîfeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. (Beyrut: Dâru'l- Cîl, 1415/1995), 3/ 918.

² İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh (İslâm Tarihi)*, çev. Ahmet Ağırakça, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 2/94.

³ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (ö. 230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübra*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1422/ 2001), 7/496-497.

⁴ Ziya Şen, "Vahiy Kâtipliği Müessesesi", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/30(Nisan2011), 204.

⁵ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'b. Kesîr el-Kaysî el-Kureyşî el-Busrâvî ed-Dimaşki eş-Şâfiî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 1413/1988) 5/295.

⁶ Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93), *Fütuhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enis et-Tabbâ (Beyrut: Müessesetü'l Maarif, 1408/1987), 454-455529-530.

vahyedilen bir nebi ise, işte ben de kendisine vahiy gelen bir peygamberim.” diyerek irtidad etmiş ve Mekke’ye kaçmıştır. İbn Ebû Serh Mekke’ye gelince de “Ben, Muhammed’in Kuran da okuduğu harfleri istediğim gibi yazıyordum, sizin dininiz, onun dininden daha hayırlıdır. Ben ne diyorsam Muhammed onu yazdırıyordu.” şeklinde ithamlarda bulunarak⁶ Hz. Peygamber aleyhine ileri geri konuşmuş, İslâm’a karşı faaliyetlerde bulunmuştur. Allahu Teâlâ onun bu yalan beyanına Kur’an-ı Kerim’de “Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken Bana da vahyolundu diyenden ve Ben de Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini indireceğim diyenden daha zalim kim vardır.” ayetiyle cevap vermiştir.⁷ Bu yaşananlardan sonra Hz. Peygamber Kur’an’ı tahrif ederek dinden irtidad eden Abdullah b. Sa’d’ı kâtiplik görevini yasaklayarak görevden almıştır. Mekke’nin fethinde Hz. Peygamber’in “Kâbe örtüsüne yapışmış halde bulsanız bile öldürün.” dediği isimlerden biri olan Abdullah b. Sa’d b. Ebû Serh, Hz. Osman aracılığıyla Hz. Peygamberden af dilemiş ve sonunda affedilmiştir.⁸

Hz. Peygamber döneminde görevden alınan diğer bir isim ise Sa’d b. Ubâde’dir. Sa’d, Hz. Peygamber'in istişare ettiği ve fikirlerini önemseydiği sahâbîlerden birisi olmakla beraber Hz. Peygamber döneminde komutanlık, mümessillik, sancaktarlık, müfettişlik, danışmanlık, vahiy kâtipliği, vergi memurluğu gibi birçok görevde bulunmuştur.⁹ Sa’d b. Ubâde’nin Hz. Peygamber tarafından ordu sancaktarlığı görevinden alınmıştır. Görevden alınması şu şekilde olmuştur.

Sa’d b. Ubâde Hz. Peygamber tarafından Mekke’nin fethi günü tıpkı Bedir, Uhud, Müreysi Gazvesi ve Hayber’de olduğu gibi sancaktarlık verilerek ordunun başına geçirilmiştir.¹⁰ Sa’d, Mekke’ye girdiğinde Ebû Süfyân’la karşılaşmış ve ona “Ey Ebû Süfyân! Bugün, en büyük harp günüdür! Bugün, Kâbe’de kan dökmenin helâl kılındığı bir gündür.”¹¹ “Bugün Allah’ın Kureyş’i alçaltacağı gündür!” şeklinde ağır sözler söylemiştir.¹² Daha sonra Hz. Peygamber Ebû Süfyân’ın önünden geçerken, Ebû Süfyân, Sa’d’ın sözlerini Hz.

⁶ İbnü’l- Kesîr, *el-Bidâye*, 11/231.

⁷ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Sadrettin Gümüş – Mustafa Çağrı (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), el-En’âm 6/ 93.

⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/344-345.

⁹ Nurettin Ulaş, *Sa’d bin Ubâde’nin Hayatı ve Şahsiyeti* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 32-51.

¹⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/ 135; İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, 2/297.

¹¹ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Tarîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk* (Beyrut: Dâru’t-tırâs, 1387/1967), 2/159.

¹² Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), *el-Megâzî*, thk. M. Jones (Beyrut: Alem el-Kütüb,1405/1984), 2/821; İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, 2/297.

Peygamber'e söylemiş, Hz. Peygamber ise "Sa'd, yanlış söylemiş! Bugün, Allah'ın, ezan sesleriyle Kâbe'nin şanını yükselteceği bir gündür! Bugün, Kâbe'nin tevhit örtüsüyle örtüneceği bir gündür!" diyerek cevap vermiştir.¹³ Sa'd'ın sancaktarlık görevinden alarak yerine oğlu Kays b. Sa'd'ın getirilmesini emretmiştir.¹⁴

Başka bir rivâyette ise Mekke'nin fethi günü Sa'd b. Ubâde "Bugün savaş günüdür. Bugün her şeyin helal olduğu gündür" şeklindeki sözleri Kureyşlilerin ağına gitmiş, içlerinden Kureyşli bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek durumu şikâyet etmiştir. Hz. Peygamber Sa'd b. Ubâde'ı görevinden alıp oğlu Kays b. Sa'd'ı getirmiştir.¹⁵

Muhtemelen Hz. Peygamber'in Sa'd b. Ubâde'yi görevden alması, Kureyşlilere hitaben söylediği sözlerin çatışma ortamı yaratmaya müsait sözler olmasından kaynaklı olmakla beraber¹⁶ Hz. Peygamber'in Mekke'yi kan dökmeksizin, savaşmadan fethetme amacına ters düşmesi nedeniyledir. Hz. Peygamber Sa'd'ın yerine oğlu Kays b. Sa'd'ı tayin ederek bir nevi Sa'd'ın gönlünü kırmadan bu işi halletmiştir.¹⁷

¹³ Vâkîdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 2/821; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/486.

¹⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 2/59; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/297; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/295.

¹⁵ Abdullah Reşid, *İslâm'da Ordu ve Komutan*, çev. Enver Güneç, Seraceddin Emre (İstanbul: Şule Yayınları, 1992), 55-59.

¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/554; Reşid, *İslâm'da Ordu*, 59.

¹⁷ Vâkîdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 2/821; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/597.

I. BÖLÜM

VALİLİK GÖREVİNDEN ALINANLAR VE GÖREVDEN ALINMA SEBEPLERİ

1. VALİLİK GÖREVİNDEN ALINANLAR

1.1. Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670)

Kaynaklarda tam ismi; Mugîre b. Şu'be b. Ebî Âmir b. Mes'ûd b. Muatteb b. Mâlik b. Ka'b b. Âmir b. Sa'd b. Avf b. Kays es-Sekafî dir.¹⁸ Ebû Abdullah künyesi Hz. Peygamber, Ebû İsa şeklindeki künyesini ise Hz. Ömer'in tarafından kendisine verildiği rivayet edilmektedir.¹⁹ Tâifli olan Mugîre b. Şu'be, Hendek Savaşı'nda yahut Hudeybiye Antlaşması öncesinde Medine'ye gelerek Müslüman olmuştur.²⁰ Hz. Peygamber döneminde okuma yazma bilmesi hasebiyle kâtiplik görevinde yer almıştır.²¹

Muâviye b. Ebû Süfyân, Amr b. Âs, Kays b. Sa'd gibi Arap dâhileri arasında yer olan Mugîre b. Şu'be Hz. Ömer'in halifeliği döneminde idari ve siyaset sahnesinde etkin rol almaya başlamış bizzat Halife tarafından elçilik, komutanlık, valilik gibi görevlere getirilmiştir.²² Hz. Ömer'in Basra valisi olan Utbe b. Gazvân²³ Medine'ye geldiğinde Mugîre b. Şu'be'yi yerine vekil olarak bırakmıştır.²⁴ Vekilliği sırasında Meysan'ı fethetmiş olan Mugîre bu haberi halifeye bir mektupla bildirmiştir.²⁵ Utbe b. Gazvân'nın Basra'ya dönerken yolda vefat etmesi üzerine Hz. Ömer tarafından vekil olarak bulunduğu Basra valiliğine kalıcı olarak atanmıştır.²⁶ Taberî'de geçen rivayette ise Basra valisi Utbe, hac vazifesini yerine getirmek için Basra'dan ayrılmış yerine vekil olarak Ebû Sebure isimli kişiyi bırakmıştır. Utbe'nin hacdan dönerken vefat etmesi üzerine Halife Hz. Ömer'in Mugîre'yi bir yıl kadar Basra'ya vali olarak atadığı belirtilmektedir.²⁷ Hz. Ömer tarafından Basra valiliği görevinden alınan Mugîre b. Şu'be'nin görevden alınması şu şekilde olmuştur:

¹⁸ Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93), *Ensabü'l-Eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah (Mısır: Daru'l-Mearif, 1408/1987), 13/5718-5719; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1445.

¹⁹ Belâzürî, *Ensab*, 13/5718-5719; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1445.

²⁰ Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/25; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/4.

²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/268-269; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Yağmur Yayınları, 199), 1/439.

²² İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/375; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/404; Zehebî, *Siyer*, 3/112.

²³ Belâzürî, *Fütuh*, 483; Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/583.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/489; Zehebî, *Siyer*, 3/27.

²⁵ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/596.

²⁶ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/50; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/489.

²⁷ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/583.

Mugîre b. Şu'be, Basra valiliğini yeri getirdiği dönemde Ebû Bekre b. Mesrûh, Nâfi b. Kelede, Ziyâd b. Ebîh ve Şibl b. Mabâd el-Becelî isimli kişiler tarafından zina suçu işlediği gerekçesiyle Hz. Ömer'e şikâyet edilmiştir.²⁸ Mugîre, ismi geçmekte olan şahıslardan biri olan Ebû Bekre ile komşudur. Ebû Bekre, vali Mugîre'nin evinde bir kadın ile karı koca arasında olacak bir yakınlaşmaya şahit olmuş ve bu durumu arkadaşlarının da görmesini sağlamıştır. Bu olay üzerine sessiz kalmak istemeyen Ebû Bekre durumu Hz. Ömer'e bildirmiştir.²⁹ Haberi olan Hz. Ömer, Ebû Musa'yı hemen Basra'ya vali olarak göndererek Mugîre ile tanıkların Medine'ye gelmesini istemiştir.³⁰

Medine'ye gelen taraflar Hz. Ömer'in yürüttüğü mahkemede kendilerini savunmuşlar, Mugîre kendine yönelik bu zina suçlamasını kabul etmemiş ve kendini "Şu kullara bir sorun. Beni nasıl gördüler? Benim yüzüm mü onlara dönüktü, yoksa sırtım mı? Kadını nasıl gördüler ve nasıl tanıdılar? Onlar beni önümden gördülerse ben nasıl onları görüpte üstümü örtünmedim? Arkamdan gördülerse kendi evimde ve eşim ile beraberken bana bakmayı kendileri için nasıl helal saydılar? Allah'a yemin ederim, ben eşimden başka herhangi bir kadın ile beraber olmadım."diyerek savunmuştur.³¹ Hz. Ömer yapılan mahkeme sonunda şahitlerden Ziyâd b. Ebîh'i dışındaki tüm şahitlerin kendilerinden emin ve net olarak verdikleri ifadelerini ispatlayamamaları üzerine zina suçunun işlenmediğine kanaat getirmiş ve Ziyâd b. Ebîh'i dışındaki tüm şahitlere kazf suçu işlemeleri sebebiyle had cezası uygulamıştır.³² Hz. Ömer suçsuzluğu ispatlanmasına rağmen Mugîre b. Şu'be 'yi Basra valiliği görevinden almıştır.

Ünal Kılıç'ın " Hz. Ömer'in vali atama ve görevden alma politikası sebebiyle şikâyette bulunan şehir ahalisinin küçük gruptan ziyade kamuoyunu etkileyebilecek nitelik ve nicelikte olması durumunda yargılama sonucunda suçsuzluğu anlaşılrsa bile valileri eski görevine göndermeyip bunların yerine yeni valileri atıyordu." şeklindeki notu Mugîre b. Şu'be'yi görevden neden alındığını açıklamaktadır.³³

Anlaşıldığı üzere Hz. Ömer'in Mugîre b. Şu'be'yi valilikten alınması mahkeme sonucunda suçlu bulunmasından dolayı değil Mugîre'nin taşımakta olduğu kimliğini, şeref ve

²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/540-541; Zehebî, *Siyer*, 3/ 27-28; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/48.

²⁹ Belâzürî, *Ensâb*, 1/490-493; Zehebî, *Siyer*, 3/27-28.

³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/ 363-364; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/82.

³¹ Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/364.

³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/540-541; Zehebî, *Siyer*, 2/27-28; İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî(ö. 852/1449), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Bicâvî(Beyrut: Dâru'l-Cil, 1413/1992), 3/453.

³³ Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* (Konya: Yediveren Kitap, 2004),192.

haysiyetini korumaya yöneliktir. Bir idarecinin asli vazifesi İslam'ın emirlerine uymak ve uyulmasını sağlamak, yasaklarından sakınmak ve sakındırmak olmasına rağmen kendisi haddi gerektirecek bir durumla suçlanmıştır. Bu görevden alma Halifeye ve yönetime olan güvenin sarsılabilme ihtimaline karşı alınmış bir karardır.

Mugîre b. Şu'be, Hz. Ömer tarafından görevden alındıktan sonra bir süre yönetim kadrosunda etkin olarak yer alamamıştır.³⁴ Fakat bu durum Kûfelilerin valileri Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den şikâyetçi olmaları üzerine³⁵ Hz. Ömer' in Mugîre'yi Kûfe valisi olarak atmasına kadar sürmüştür.³⁶ Kûfe valiliği görevinde önemli faaliyetlerde bulunan Mugîre, Azerbaycan eyaletini İslam topraklarına katmıştır.³⁷ Sonrasında Hz. Ömer Kûfe valisi Mugîre'ye yönelik bir teftiş hazırlığı için Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı görevlendirmiş fakat Halifenin Mugîre'nin Ebû Lü'lüe Fîrûz isimli kölesi tarafından yaralanması üzerine planlanan bu teftiş gerçekleşmemiştir.³⁸ Hz. Ömer ölüm döşegindeyken bu görevin yerine getirilmesini vasiyet etmiştir.³⁹

Hz. Ömer'in ardından halife seçilen Hz. Osman döneminde de Kûfe valisi olarak görev yapan Mugîre b. Şu'be, bir süre sonra Halife tarafından görevinden alınmıştır. Görevden alınması şu şekilde olmuştur:

Hz. Ömer, Ebû Lü'lüe Fîrûz tarafından saldırıya uğradığında Kûfe valisi hakkında kulağına gelen rüşvet aldığı gibi çeşitli olumsuz söylentiler nedeniyle Mugîre'yi görevden almayı düşünmüş fakat o dönemki şartlar gereğince bunun doğru olmayacağı kanaat getirip bir vasiyet hazırlayarak durumu kendisinden sonra şûra tarafından seçilecek olan halifeye bırakmıştır.⁴⁰ Yeni halifeye bıraktığı vasiyetinde Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı Kûfe'ye, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin ise Basra'ya vali tayin edilmesini istemiştir.⁴¹ Vasiyet gereğince Hz. Osman Mugîre'yi Kûfe valiliğinden alarak Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı Kûfe'nin valisi olarak tayin etmiştir.⁴² Yaptığı bu görev değişikliğini “Ben, Mugîre 'yi herhangi bir kötülük veya hıyanetinden dolayı değil, benden önceki halifenin vasiyeti üzerine azlediyorum.” diyerek gerekçelendirmiştir.⁴³

³⁴ Hammes Lammens, “Mugîre”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB. Yayınları, 1940), 8:451.

³⁵ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/144; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*,3/31-32.

³⁶ Belâzürî, *Fütuh*, 358; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*,3/20; Zehebî, *Siyer*, 3/28; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/453.

³⁷ Belâzürî, *Fütuh*, 456; Ya'kûbî, *Târih*, 2/156; Zehebî, *Siyer*, 3/28.

³⁸ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/190-191; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*,3/49; Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi (Mekke Dönemi)*, (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1969), 4/319.

³⁹ Belâzürî, *Fütuh*, 546; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/32.

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/20.

⁴¹ Belâzürî, *Fütuh*, 469.

⁴² Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/244; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/79; Köksal, *İslam Tarihi*, 5/ 12.

⁴³ Belâzürî, *Fütuh*, 203.

Mugîre b. Şu'be'nin Kûfe valiliğinden sonra Hz. Osman döneminde Azerbaycan ve Ermeniyeye valisi olarak görev yaptığı bilgisi bazı kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁴ Mugîre, bu görevinde çok kalmayıp Halife tarafından tekrardan valilik görevinden alınmıştır. Görevden alınmasıyla ilgili herhangi bir gerekçelendirme kaynaklarda bulunmamaktadır.⁴⁵

1.2. Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675)

Kaynaklarda tam ismi; Sa'd b. Ebû Vakkâs b. Mâlik b. Vüheyb (Üheyb/Vehb) b. Abdümenâf b. Zühre el-Kureyşî ez-Zühri şeklinde geçmekte olup⁴⁶ künyesi Ebû İshâk'tır.⁴⁷ Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın soyuna bakıldığında Hz. Peygamber ile akrabalıkları görülmektedir. Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın dedesi olan Vüheyb b. Abdümenâf, aynı zamanda Hz. Peygamber'in annesi Âmine'nin amcası olduğundan Hz. Peygamber, Sa'd'a "dayı" diyerek hitap etmiştir.⁴⁸ Çeşitli kaynaklarda Sa'd'ın yedinci Müslüman olduğu bilgisi geçmektedir.⁴⁹ Sa'd, cennetle müjdelenen on kişiden birisidir.⁵⁰

Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hz. Ömer döneminde önemli görevlerde yer almış ve Irak üzerine gönderilen ordunun komutanlığına getirilmiştir.⁵¹ Irak bölgesinin fatihi olan Sa'd b. Ebû Vakkâs'a Hz. Ömer'in isteğiyle bu bölgede Müslümanlar için bir şehir kurması emri verilmiştir. Emri alan Sa'd, Kûfe şehrini kurmuştur.⁵² Şehri kuran Sa'd b. Ebû Vakkâs, Halife tarafından bu şehrin valiliğine tayin edilmiştir.⁵³ Hz. Ömer tarafından Kûfe valiliğinden alınan Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın görevden alınması şu şekilde olmuştur:

Sa'd b. Ebû Vakkâs, Kûfe valisi olduktan bir süre sonra şehirde bulunan Esedoğulları ailesi gibi bazı kimselerce Halifeye; valilerinin seriyelere katılmadığı, namazı iyi kıldırmayıp çok uzattığı, avcılıkla oyalandığı, halka adaletle muamele etmediği, hakları olan ganimetleri düzgünce bölmediği ve kendisi için yaptırdığı köşkün kapısına Medâin'in fethinde Kisra'nın saraydan sökülen kapıyı kullandığı yönünde genişçe bir şikâyet listesi sunulmuştur.⁵⁴ Hz.

⁴⁴ Belâzürî, *Fütuh*, 288.

⁴⁵ Belâzürî, *Fütuh*, 203; İrfan Aycan, "Mugîre b. Şu'be", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,2020), 30:375.

⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/137; İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed (ö. 630/1233), *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna vd.(Kahire: Daru's-Şa'b, t.y.) 2/452.

⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/137; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/453.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/453.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/453; Zehebî, *Siyer*, 1/97.

⁵⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe(Kahire: Dâru'l-Maârif,1402/1981), 241; Zehebî, *Siyer*,1/ 93;

⁵¹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 241; Zehebî, *Siyer*, 1/115.

⁵² Belâzürî, *Fütuh*, 313-314; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/62.

⁵³ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 241; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/454.

⁵⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 4/163-164; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/155.

Ömer, Sa'd hakkında gelen şikâyetler üzerine bir tahkikat başlatmış, durumu tahkik etmesi ve Sa'd b. Ebû Vakkâs'a yazdığı mektubu iletmesi için Muhammed b. Mesleme'yi Kûfe'ye göndermiştir.⁵⁵ Mektup şu şekildedir “Kisra'nın köşküne benzer bir köşk yaptırdığın haberini aldım. Kisra'nın köşkünün kapısını da getirip kendi köşkünde kullanmışsın; kapına da adamlar koyup ihtiyaç sahiplerini menetmek için Hz. Peygamber'in yolunu bırakıp Kisra'nın yolunu tutmuşsun. Köşk Kisra'ya vefa etmedi, zira onu köşkten mezara indirdiler.”⁵⁶ Sa'd, mektubu teslim alınca hata yaptığını anlamış ve hemen köşkünü terk ederek daha sade bir yere taşınmıştır. Muhammed b. Mesleme de Halifeden aldığı emir üzerine köşkün kapısını yakmıştır.⁵⁷ Ayrıca Muhammed b. Mesleme gelen diğer şikâyetleri incelemek üzere şehirdeki farklı çarşı, pazar ve camileri ziyaret etmiş, halkın vali hakkındaki düşüncelerini dinlemiştir.⁵⁸ Muhammed b. Mesleme gerekli incelemeyi bitirip halkın valilerinden memnun olduğunu, valiye hayır duasında bulduklarına şahit olmuş, hoşnutsuzluğun şikâyetinde bulunan aile ilgili olduğuna kanaat getirmiştir.⁵⁹ Hemen akabinde Sa'd b. Ebû Vakkâs, Halife tarafından sorgusunun yapılması için Medine'ye doğru yola çıkmıştır. Yapılan sorgulamada namazı neden düzgün kıldırmadığı şeklindeki iddiaya karşın kendisini Hz. Peygamber'in kıldıracağı gibi namaz kıldırıldığını söyleyerek savunmuş, Hz. Ömer de bu savunmayı haklı bulmuştur.⁶⁰ Sorgulama neticesinde Hz. Ömer, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı Kûfe valiliğinden alarak sahip olduğu malın yarısına da el koymuştur.⁶¹ Sonrasında “Ben onu ne aczinden ne de hıyanetinden ötürü azlettim” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁶² Hz. Ömer, halifeliği boyunca yargılanma sonucunda suçlu bulunan yöneticilerini görevden alındığı gibi toplum içinde fitne ve huzursuzluğa neden olabilecek davranışlar sergileyen yöneticilerini de görevden alarak her türlü olumsuzluklara engel olmaya çalışmıştır.⁶³ Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın görevden alınma nedeni her hangi bir yanlışından ötürü değil toplumda vuku bulacak fitnelerin önünü geçmek için verilmiş bir karardır. Hz. Ömer kendinden sonra seçilecek yeni halifeye Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı Kûfe'ye valisi olarak tayin etmesini vasiyet etmesi bu durumu destekler niteliktedir.⁶⁴

⁵⁵ Belâzürî, *Fütuh*, 398; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1/2492; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/77.

⁵⁶ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/121–122.

⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/307; Belâzürî, *Fütuh*, 398-399.

⁵⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1/2492; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/77.

⁵⁹ Belâzürî, *Fütuh*, 399; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/11-12.

⁶⁰ Belâzürî, *Fütuh*, 398.

⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/263; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/112; Zehebî, *Siyer*, 2/493.

⁶² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/454.

⁶³ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/59; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/540-541.

⁶⁴ Belâzürî, *Fütuh*, 469.

Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hz. Osman döneminde Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine tekrardan Kûfe valiliğine tayin edilmiştir.⁶⁵ Fakat valiliği çok uzun sürmemiş Kûfe valiliğinden alınarak yerine Halifenin anne bir kardeşi olan Velîd b. Ukbe tayin edilmiştir.⁶⁶ Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın ikinci defa Kûfe valiliği görevinden alınması şu şekilde olmuştur:

Hz. Osman, Kûfe de Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı vali, Abdullah b. Mes'ûd'u ise beytûlmalden sorumlu kişi olarak görevlendirmiştir. Sa'd b. Ebû Vakkâs, İbn Mes'ûd'dan biraz borç almış, İbn Mes'ud validen zamanı geldiğinde borcunu ödemesini istemiştir. Sa'd b. Ebû Vakkâs borcunu zamanında ödeyemediği için problem çıkmış, aralarındaki tartışma giderek büyümüş ve herkes tarafından duyulmuştur. Bu duruma şahit olan insanlardan biri olan Haşim b. Utbe "Siz ikiniz de sözde Rasûlullah'ın sahabisisiniz insanlar size bakıp gülüyorlar ve sizi örnek alıyorlar" diyerek bu hallerini eleştirmiştir. Olanlardan son derece rahatsız olan Sa'd ellerini havaya kaldırıp İbn Mes'ûd'a beddua edecekken İbn Mes'ûd araya girip "Sakın ha kötü bir şey demeyesin! Hayırlı bir şey söyle ve başkasına lanet okuma." demiş, Sa'd'a "Vallahi, Allah'tan korkmamış olsaydım, senin aleyhine zararı dokunacak bir beddua ederdim." cevabını vermiştir. Olay yerinden ayrılan Abdullah bin Mes'ûd borcun tahsili için şehrin önde gelen insanlarından yardım istemiştir. Hz. Osman yaşanan bu hadiseden haberdar olunca duruma müdahale ederek Kûfe valisi Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı görevden almıştır.⁶⁷ Kanaatimizce Hz. Osman'ın gerçekleştirmiş olduğu bu görevden alma, idarecisinin sahip olduğu makamda İslam Devleti'ni temsil etme misyonuna zarar veren bir davranış sergileyerek kamuoyunda oluşabilecek olumsuzlukları önleme çabasıyla alınmış bir karardır.

Sa'd b. Ebû Vakkâs, Kûfe'ye vali olarak atanan Velîd b. Ukbe'ye görevi teslim ederken "Bizden ayrıldıktan sonra senin mi zekân arttı, yoksa biz mi ahmaklaştık?" demiş Velîd b. Ukbe ise "Ey Ebû İshak! Ne biz zeki olduk ne de sen aptallaştın, bu mülk bir gün birisi tarafından ertesi gün bir başkası tarafından kullanılır." cevabı üzerine Sa'd "Bu görevleri artık bir saltanat haline getirdiğinizi görüyorum." diyerek Halifenin hem kendisini görevden almasına hem de akrabalarını devamlı olarak çeşitli görevlere tayin etmesine tepki göstermiştir.⁶⁸

⁶⁵ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/164; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/278; Zehebî, *Siyer*, 3/44.

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/572; İsmail Hakkı Atçeken, "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakem'in Rolü", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ekim 1999), 321.

⁶⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/244; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/142; Zehebî, *Siyer*, 1/118.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/572-573.

1.3. Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657)

Kaynaklarda tam ismi; Ammâr b. Yâsir b. Âmir b. Mâlik b. Kinâne b. Kays b. Husayn b. Vezim b. Sa'lebe b. Avf b. Hârise b. Âmir b. Yâm b. Ans şeklinde geçmekte olup⁶⁹ künyesi Ebû Yakzân'dır.⁷⁰ Aslen Yemenli olan babası Yâsir, Yemen'deki kötü idare, kıtlık ve kuraklık gibi sebeplerden kardeşleriyle beraber Mekke'ye göç etmiştir. Sonrasında Sümeyye b. Hayyât ile nikâhlanmış ve Ammâr b. Yâsir bu evlikten dünyaya gelmiştir.⁷¹ Hz. Peygamber'in Mekke'deki İslam çağrısına ilk katılanlar arasında Ammâr b. Yâsir ve ailesi yer almıştır.⁷² Ammâr b. Yâsir ve ailesi, Mekkeli müşrikler tarafından zayıf, kimsesiz ve yoksul göründükleri için her türlü maddi ve manevi ağır işkencelere maruz kalmışlardır.⁷³ Yapılan işkenceler sonunda babasını ve annesi İslâm'ın ilk şehitlerinden olmuştur.⁷⁴

Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Ammâr b. Yâsir, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın yerine Kûfe valisi olarak tayin edilmiştir.⁷⁵ Bilindiği üzere Hz. Ömer atadığı tüm idarecileri devamlı olarak teftiş etmiş ve bu teftiş için bazı isimleri görevlendirmiştir. Muhammed b. Mesleme Hz. Ömer'in teftiş memurlarından biri olarak eyaletlerden gelen şikâyetler üzerine valileri teftiş etmiştir.⁷⁶ Muhammed b. Mesleme Kûfelilerden gelen şikâyet üzerine Hz. Ömer'in emriyle vali Ammâr b. Yâsir'i teftiş etmiş, durumu halifeye bildirmesi sonucunda da Ammâr Yâsir Hz. Ömer tarafından Kûfe valiliği görevinden alınmıştır.⁷⁷ Hz. Ömer tarafından sonradan bu görevinden alınan Ammâr b. Yâsir'in görevden alınmasıyla ilgili kaynaklarda farklı rivayetler yer almaktadır. Rivayetler şu şekildedir:

Rivayetlerden ilki Ammâr b. Yâsir'in, Hz. Ömer'in Kûfe'ye beytülmal den sorumlu olarak atadığı Abdullah bin Mes'ûd⁷⁸ ile aralarında geçen bir hadiseyi Halifeye anlatması ve buna kızan Halifenin onu görevden aldığı şeklindedir. Hadisenin ne üzerine ortaya çıktığı bilgisi kaynaklarda belirtilmemiştir.⁷⁹

⁶⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/246; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/626.

⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/247; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/67.

⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/187; Belâzürî, *Ensâb*, 1/177.

⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/246; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/589.

⁷³ İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen (ö. 571/1176), *Tarihu Medînet-i Dimeşk*, thk. Ömer b. Garamel-Amri (Beyrut: Daru'l Fikr, 1416/1995), 43/366; Zehebî, *Siyer*, 1/409.

⁷⁴ Belâzürî, *Ensâb*, 1/180; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/67; Zehebî, *Siyer*, 1/409.

⁷⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/8; Zehebî, *Siyer*, 1/422; Kılıç, *Valilik*, 162.

⁷⁶ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 4/121-122.

⁷⁷ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 4/163; Kılıç, *Valilik*, 168.

⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/8; Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 4/144.

⁷⁹ Belâzürî, *Ensâb*, 1/191.

İkinci rivayet ise Kûfelilerden biri vali Ammâr b. Yâsir'e gelerek Hz. Ömer hakkında şikâyetlerde bulununca Ammâr b. Yâsir "Eğer yalan söylüyorsan Allah senin malını ve çocuklarını çoğaltsın ve bu ikisi ile cezayı versin." şeklinde cevap vermiştir. Valinin bu şekildeki tutumu halk tarafından hoş karşılanmamış ve hoşnutsuzlukları Hz. Ömer'in kulağına kadar gitmiştir. Durumu teftiş ettiren Hz. Ömer ve teftiş sonucunda Ammâr b. Yâsir'i görevinden almıştır.⁸⁰

Üçüncü rivayet ise Basralıların Halifeye mektup yazarak nüfuslarına oranla topraklarının az olmasından dert yanıp kendilerine toprak verilmesinin talep etmişlerdir. Kûfe halkı bu durumu öğrenince Basralıların talep ettikleri toprakların kendilerine ait olduğu ve o toprakların fethinde kendilerinin daha çok savaştığını söyleyerek kendilerinin bu toprakları daha çok hak ettiklerini dile getirmiş valileri Ammâr b. Yâsir'den bunları halifeye bildirmesini istemişlerdir. Ammâr b. Yâsir durumu halifeye bildirmeyeceğini söylemesi üzerine halktan biri "Seni kulağı kesik köle seni! Biz ne diye fethettiğimiz yerleri başkalarına bırakalım?" demiş Ammâr b. Yâsir de "Sen benim en çok sevdiğim kulağıma sövdün" diyerek karşılık vermiştir. İstediklerini elde edemeyen Kûfe halkı valiye karşı cephe almaya başlamıştır.⁸¹ Bundan sonraki süreçte Kûfeliler vali Ammâr b. Yâsir hakkındaki valilik görevi için yetersiz olduğu, görevini tam olarak icra edemediği, tahammül edilemeyecek bir yönetici olduğu, siyaset konusunda bilgi sahibi olmadığını söyleyerek şikâyetlerini sürekli olarak Hz. Ömer'e bildirmişlerdir.⁸² Hz. Ömer şikâyetlerin gelmesi üzerine Ammâr ve Kûfe'de ki muhalif grubu Medine'ye çağırarak iki tarafı dinlemiş akabinde ise Ammâr b. Yâsir'i Kûfe valiliğinden almıştır.⁸³

Hz. Ömer Ammâr b. Yâsir'e "Görevden azledilmek seni üzdü mü?" diye sormuş Ammâr b. Yâsir ise "Valiliğe atanmam beni üzdüğü gibi, görevden azledilmem de yine beni üzmüştür."⁸⁴, "Allah'a yemin olsun ki, valiliğe atanmam beni sevindirmemişti ama valilikten azledilmem beni üzmüştür." şeklindeki cevap vermiştir.⁸⁵ Bu cevaplardan hareketle Ammâr'ın görevden alındığına içerlediğini söylemek mümkündür.

Hz. Ömer'in "Kûfe halkına karşı, benim yardımcım kim? Onlara kuvvetli birisini vali tayin etsem, onu azgın ve facir gösteriyorlar; zayıf birisini tayin etsem küçük görüyorlar"⁸⁶

⁸⁰ Belâzürî, *Ensâb*, 1/190; Zehebî, *Siyer*, 1/423-426.

⁸¹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/163.

⁸² Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/163-164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/32.

⁸³ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/163; Kılıç, *Valilik*, 168.

⁸⁴ Belâzürî, *Ensâb*, 1/193; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/631; Zehebî, *Siyer*, 1/423.

⁸⁵ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/163; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/32.

⁸⁶ Belâzürî, *Fütuh*, 400; İbn Asâkir, *Tarîhu Medinet-i Dimeşk*, 43/541.

şeklindeki yakınması Halifenin Kûfelilerden gelen her türlü istek ve şikâyetleri önemsemesine rağmen onları memnun edemeyişinden yana dertli olduğunu göstermektedir.

1.4. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63)

Kaynaklarda tam ismi; Abdullâh b. Kays b. Süleym b. Hezzar b. Harb b. Amir el-Eş'arî olup⁸⁷ Mûsâ ismindeki oğlu olması sebebiyle Ebû Mûsâ künyesini almıştır.⁸⁸ Yemen'de bulunan Eş'ar kabilesine mensup olan Ebû Mûsâ Yemen'in Zebîd şehrinde dünyaya gelmiştir.⁸⁹ Ebû Mûsâ, Yemenli olmasına rağmen Mekke'ye ticaret maksadıyla sürekli gelip gitmekteydi.⁹⁰ Yemen bölgesinde Hristiyanlık ve Yahudilik dinine mensup insan sayısının fazla olması hasebiyle son peygamberin geleceği ve insanları kurtaracağı yönündeki bilgiden haberdar olan Ebû Mûsâ, Hz. Peygamber'in İslam davetine başlaması üzerine İslamiyet'i kabul etmiş ayrıca İslamiyet'i kabul etmesinde kendisi gibi Yemenli olan ve öncesinde Müslüman olan Tufeyl b. Amr'ın etkisi büyük olmuştur.⁹¹ Kur'an ve Sünneti çok iyi bilmesi sebebiyle sahâbe içerisinde önde gelen kadı ve fakihlerden biri olarak sayılmıştır.⁹² Denizcilik konusunda oldukça yetenekli olan Ebû Mûsâ, Hz. Peygamber tarafından deniz seferlerinde seriyye komutan olarak görevlendirilmiştir.⁹³

Hiz. Ömer döneminde Irak bölgesinde bizzat Halifenin emriyle ordugâh bir şehir olan Basra şehri kurularak⁹⁴ şehrin valiliğine önce Utbe b. Gazvân sonrasında ise Mugîre b. Şu'be getirilmiştir.⁹⁵ Daha sonra Hiz. Ömer, Basra valiliğine bilgili donanımlı olan Ebû Mûsâ el Eş'arî'yi hem kadı hem de vali olarak tayin etmiştir.⁹⁶ Ebû Mûsâ ilk olarak Basra valiliğine atanmayı istememiş olsa da daha sonrasında Hiz. Ömer kendisini ikna etmiştir.⁹⁷ Hiz. Ömer'in Kûfe ahalisinin valileri Ammâr b. Yâsir'i kendisine şikâyet etmesine üzerine Ammâr b. Yâsir'i görevden almıştır.⁹⁸ Hiz. Ömer Kûfelilere kendilerine vali olarak kimi istediklerini sorduğunda Basra valisi Ebû Mûsâ el- Eş'arî cevabını almıştır. Bunun üzerine Ebû Mûsâ'yı buradaki görevinden almış ve Kûfe'ye vali tayin ederek bir görev yeri değişikliğinde bulunmuştur.⁹⁹ Ebû

⁸⁷ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 13.

⁸⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/269; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 115.

⁸⁹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 507; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/211.

⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/105; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/207.

⁹¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/506

⁹² İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/351.

⁹³ Muhammed Hamidullah, *Hiz. Peygamberin Savaşları*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1991), 219.

⁹⁴ Belâzürî, *Fütuh*, 483; Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/590.

⁹⁵ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/50; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/56-57.

⁹⁶ Belâzürî, *Fütuh*, 482.

⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/109; Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 2/492-493.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/20; Belâzürî, *Fütuh*, 400; Ahmet Akbulut, *Sahâbe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkisi* (İstanbul: Bileşik Yayıncılık, 1992), 146.

⁹⁹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/163- 164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/32- 33.

Mûsâ, Kûfe valisi olarak göreve başladıktan kısa bir süre sonra kölesi Kûfede yem satmaya başlamış ve Kûfeliler bundan rahatsızlık duyup valinin kölesi bizim bölgemizde ticaret yapıyor diyerek Halifeye şikâyette bulunmuşlardır. Gelen şikâyetlerin artması üzerine Hz. Ömer, Kûfe valiliğinden Ebû Mûsâ'yı alarak tekrardan Basra valiliğine getirmiştir.¹⁰⁰ Ebû Mûsâ'nın Basra valiğinden Kûfe valiliğine oradandan da tekrardan Basra valiliğine getirilmesi aynı yıl içerisinde meydana gelmiştir.¹⁰¹ Ömer'in halifeliği boyunca Basra valiliğini başarılı şekilde sürdüren Ebû Mûsâ, Hz. Ömer'in vefatı sırasında da bu görevini yürütmekteydi. Hz. Ömer kendinden sonra gelecek olan halifeye kendisinin atamış olduğu valileri bir yıl daha görev yerlerinde bırakmasını vasiyet etmiş, Basra valisi Ebû Mûsâ'yı diğer valilerinden ayırarak onun dört yıl boyunca görev yerinde bırakmasını istemiştir.¹⁰²

Yeni halife olan Hz. Osman, Ömer'in vasiyeti üzerine Basra valisi Ebû Mûsâ'yı görev yerinde bırakmıştır.¹⁰³ Hatta kendisinden Basra'da valilikle birlikte kadılık görevini de yürütmesini istemiştir.¹⁰⁴ Hz. Osman, başarılı bir yönetim sergileyen Ebû Mûsâ'yı sonrasında Basra valiliğinden almıştır.¹⁰⁵ Ebû Mûsâ'nın Basra valiliğinden alınması şu şekilde olmuştur:

Hz. Osman'ın halifeliğinin üçüncü yılında Müslümanların yönetiminde olan İzeç şehrindeki¹⁰⁶ halk ile Kürtler, Halifeye isyan etmişlerdir. Bu isyanı bastırmak için gerekli hazırlıkları yapmaya başlayan Ebû Mûsâ, Basra ahalisini savaşmak üzere cihat meydanlarına çağırılmış ve bu sefere yaya olarak çıkmamanın binekli olarak çıkmaktan daha faziletli olduğunu söylemiştir. Ebû Mûsâ'nın bu söylediklerine halktan bir kısmın uyararak sefere yaya olarak çıkarken bir kısımda valinin tavrını bekleyip ona göre hareket etmeye karar vermişlerdir. Vali Ebû Mûsâ da köşküne giderek sefer için gerekli hazırlıklarını yapmış, ata binmiş ve eşyalarını katırlara yükletmiştir. Ebû Mûsâ'yı ata binmiş şekilde gören Basralılar valinin söyledikleri ile yaptığının tutarsız olduğunu söyleyerek neden ata bindiğini sormuşlardır. Kendisinin de yaya olarak gitmesi gerektiğini sert bir üslupla söylemişlerdir. Ebû Mûsâ kendisine bunu soranları azarlayarak yanından göndermiştir. Basralılar, bu yaşananları Halifeye bildirmek üzere bir heyet göndermişlerdir. Giden heyet, Halifeden Ebû Mûsâ'yı görevden almasını istemiştir. Hz. Osman başlarında kimi görmek istediklerini sorduğunda ise heyette bulunan Ğaylan b. Hareş

¹⁰⁰ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 5/165; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/32- 33.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/32- 33.

¹⁰² Zehabî, *Siyer*, 2/ 391; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/60.

¹⁰³ Zehabî, *Siyer*, 2/391; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/60.

¹⁰⁴ Halife b. Hayyât, *Tarîh*, 179.

¹⁰⁵ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/264; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/99; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/153.

¹⁰⁶ Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/288-289.

“Biz topraklarımızın haracını yiyen bu adamdan başka kim olursa olsun, kabul ediyoruz. Sizin aranızda son derece düşkün olup da onu bu düşkünlüğünden kurtarmak istediğiniz kimse yok mu? İçinizde fakir olup da zenginleştirmek istediğiniz birisi yok mu? Ey Kureyş kabilesi! Eş’ar kabilesine mensup olan bu yaşlı adam ne zamana kadar bu toprakların kanını emecek?”¹⁰⁷ şeklinde konuşarak Ebû Mûsâ dan başka herkesi kabul edebileceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Osman, altı yıldır Basra valisi olarak görevde yapmakta olan Ebû Mûsâ’yı Basra valiliği görevinden alınmıştır.¹⁰⁸ Yeni vali olarak ise dayısının oğlu olan Abdullah b. Âmir’i atamıştır.¹⁰⁹

Basra halkının kendisini halifeye şikâyet etmesi sonucunda görevinden alınan Ebû Mûsâ bu şehirden ayrılarak Kûfe’ye yerleşmiştir.¹¹⁰ Kûfede kendini tamamen ilmi çalışmalara veren Ebû Mûsâ burada birçok öğrenci yetiştirmiş olmakla beraber yaptığı ilim meclisleriyle de halkın gönlünü kazanmıştır. Ebû Mûsâ Kûfe’ye geldiğinde burada Saîd b. el-Âs vali olarak görev yapıyordu.¹¹¹ Kûfeliler ile Saîd b. el-Âs’ın arası yaşanan birtakım olumsuzluklar sebebiyle iyi durumda değildi. Bu yüzden Halifenin Saîd b. el-Âs’ı görevden alacağını düşünüyorlardı. Bu beklentileri gerçekleştirmeyen Kûfeliler, Medineden dönmekte olan vali Saîd b. el-Âs’ı şehre sokmayarak bir direniş oluşturdular.¹¹² Yaşanan olaylardan sonra Kûfeliler Halifeye mektup yazarak Saîd b. el-Âs’ın yerine kendilerine Ebû Mûsâ’nın vali tayin edilmesini istediler.¹¹³ Hz. Osman Kûfe de bulunan Ebû Mûsâ’ya bir mektup yazarak kendisini Kûfe’ye vali olarak atadığını bildirmiş ve hiç zaman kaybetmeden göreve başlamasını emretmiştir.¹¹⁴ Kûfe de sükûneti ve düzeni yerleştiren Ebû Mûsâ, Hz. Osman’ın şehadetine kadar Kûfe valiliğini sürdürmüştür.¹¹⁵

Hz. Osman’ın akabinde halife olan Hz. Ali İslam coğrafyasında birliği sağlamak ve düzeni tekrardan oluşturmak için bazı politik kararlar almış ve Hz. Osman’ın tüm valilerini azlederek yerine yeni valiler tayin etmiştir.¹¹⁶ Hz. Ali, Kûfe valiliğinden aldığı Ebû Mûsâ’nın yerine vali olarak Umâre b. Hassân b. Şihâb isimli birini tayin etmiştir.¹¹⁷ Umâre b. Hassân

¹⁰⁷ Ya’kûbî, *Târîh*, 2/166; Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 4/165- 166.

¹⁰⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/99; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/153.

¹⁰⁹ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 4/264; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/153-154.

¹¹⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medinet-i Dimeşk*, 32/82.

¹¹¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/32; Ya’kûbî, *Târîh*, 2/116.

¹¹² Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 4/367. Ayrıntı için Saîd b. el-Âs başlığına bakınız.

¹¹³ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 4/330- 332.

¹¹⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/34; Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 4/371.

¹¹⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/34.

¹¹⁶ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 4/442; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/228.

¹¹⁷ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 4/442; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/229.

Kûfe'ye doğru gitmekteyken yolda karşılaştığı bir adam Kûfelilerin vali olarak Ebû Mûsâ el-Eş'arîden başka kimseyi görmek istemediklerini söylemesi üzerine Medine'ye dönmüştür.¹¹⁸ Hz. Ali, Ebû Mûsâ'ya mektup göndererek kendisi adına halktan biat istemiştir.¹¹⁹ Ebû Mûsâ, Hz. Ali'ye bir mektup göndererek halkın çoğunluğunun Halifeye biat ettiğini bildirmiştir.¹²⁰ Halktan gereken biati alan Hz. Ali Ebû Mûsâ'yı görev yerinde bırakarak Kûfe için yeni bir vali tayininde bulunmamıştır.¹²¹ Hz. Ali tarafından sonrasında görevden alınan Ebû Mûsâ'nın görevden alınması şu şekilde olmuştur:

Hz. Ali kendisine biat etmeyen Muâviye ve Şamlılarla savaşmak üzere bir hazırlığa başlamıştır.¹²² Kendi atadığı ve görev başında olan valilerinden bu askeri sefer için hazırlık yapmalarını bildiren mektup göndermiştir. Fakat Hz. Ali bu savaş için hazırlık yaparken Basra'da Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın öncülük ettiği muhalif grup ortaya çıkmıştır.¹²³ Hz. Ali önceliği Basrada ki bu muhalif grupla mücadele etmeye vermiştir.¹²⁴ Hz. Ali ordusuyla Basra'ya doğru yola çıkmış ve kendisine destek göndermeleri için Muhammed b. Ebû Bekir ile Muhammed b. Ca'fer'i Kûfe'ye göndermiştir.¹²⁵ Bu elçiler Kûfe valisi Ebû Mûsâ'ya Halifenin talebini bildirmiş ve durumu halka anlatıp Halife'ye destek vermeleri için bir müddet Kûfe'de kalmışlardır. Halktan bazıları vali Ebû Mûsâ ile konuşup bu talebe olumlu cevap vermesini isteyince Ebû Mûsâ "Burada iki durumla karşı karşıyayız; evlerimizde oturmamız ahiret için daha hayırlıdır. Çıkıp savaşa gitmemiz ise dünyamız için daha hayırlıdır. Siz bu ikisinden dilediğinizi seçiniz." cevabını vermiştir.¹²⁶ Gelen elçiler valinin bu söylemleri karşısında istedikleri desteği alamamanın verdiği memnuniyetsizlikle Ebû Mûsâ hakkında ağır söylemlerde bulunarak Kûfe'den ayrılmışlardır. Ebû Mûsâ onların ağır sözlerine karşı "Vallahi Osman'a yapılanlar hem benim hem de sizin arkadaşınız Ali'nin boynundadır. Eğer mutlaka savaşılacaksa biz, nerede olursa olsun Osman'ın katilleriyle olan davamızı sonuçlandırmadıkça hiç kimseyle savaşmayız." demiştir.¹²⁷ Hâşim b. Utbe b. Ebû Vakkâs, Kûfe de yaşanan bu olayları Rebeze'ye giderek Hz. Ali'ye anlatmış, Hz. Ali, Hâşim'i Kûfe'ye tekrardan göndererek vali Ebû Mûsâ'ya "Etrafındaki insanları bana gönder. Ben seni hak yolunda bana yardımcı olman için vali tayin etmiştim." diyen emrini göndermiştir. Ancak

¹¹⁸ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/442; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/229.

¹¹⁹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/442.

¹²⁰ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/443; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/370.

¹²¹ Ya'kûbî, *Târih*, 2/179.

¹²² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/230.

¹²³ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/454.

¹²⁴ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/447; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/234.

¹²⁵ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/478; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/235.

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/227.

¹²⁷ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/481; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/236

Ebû Mûsâ bu çağrıya da uymamıştır. Bunun üzerine Hz. Ali, oğlu Hasan ile Ammâr b. Yâsir'i, vali Ebû Mûsâ'yı görevden aldığını yerine Karaza b. Kâ'b el-Ensari'yi yeni vali olarak atadığını bildiren mektubunu iletmek ve asker toplamak üzere Kûfe'ye göndermiştir.¹²⁸ Halifenin Ebû Mûsâ'ya yazdığı mektup şu şekildedir “Allah'ın sana kısmet etmediği bu meselelerden uzak kalman, seni, emrimi reddetmekten alıkoyacağını düşünürdüm. Adam toplamaları için Hasan ve Ammâr b. Yâsir'i Kûfe'ye gönderdim. Karaza b. Kâ'b'ı da vilayete vali olarak gönderiyorum. İşimizin başından hemen çekil! Bunu yapmazsan gönderdiğimiz yeni valinin sana karşı zor kullanmasını söyledim. Bilmiş ol ki ona karşı kuvvet kullanır da kaybedersen seni param parça etmesini için emir verdim.” şeklindeki mektubu alan Ebû Mûsâ valilik görevinden ayrılmıştır.¹²⁹ Akabinde Hz. Hasan halka yönelik bir konuşma yaparak Halifenin emrine uymaları gerektiği söylemiştir.¹³⁰ Hz. Hasan'ın konuşmaları işe yaramış ve Hz. Hasan Kûfeden dokuz bin veya on iki bin kişiyi Hz. Ali'nin ordusuna katmayı başarmıştır.¹³¹

Başka bir rivayette ise Ebû Mûsâ ile Muhammed b. Ebû Bekir arasında yaşananları öğrenen Hz. Ali, Ebû Mûsâ'nın sevdiği saydığı ona yakın olan dostlarından birisi olan Hâris b. Eşter'i onu ikna edebilir düşüncesiyle İbn Abbas ile Kûfe'ye göndermiştir.¹³² Eşter ve İbn Abbas, Kûfe'ye varıp Ebû Mûsâ'dan Halifeye destek vermesini istemişlerdir. Bu istek üzerine Ebû Mûsâ bir hutbeye çıkarak “Fitne esnasında uykuda olan uyanık olandan, uyanık olan ayakta olandan, ayakta olan ata binenden, ata binen de atını koşturandan daha hayırlıdır.” diyerek Halifenin davetine karşı halkın sessiz kalmaya çağırmıştır.¹³³ Bu elçiler vasıtasıyla da Ebû Mûsâ'dan gereken desteği alamayan Hz. Ali üçüncü bir elçi grubu olarak oğlu Hasan ile Ammâr b. Yâsir'i göndermiştir.¹³⁴ Hasan ile Ammâr b. Yâsir Kûfe de mescide gelmiş, vali Ebû Mûsâ'ya takındığı bu tavrın sebebini sormuş, asker toplamaktaki tek amaçlarının Basrada ki bu fitne hareketini bastırmak olduğunu söylemişlerdir.¹³⁵ Ebû Mûsâ onlara Hz. Osman'ı öldüren katiller arasında olup olmadıklarını sorduğunda Ammâr b. Yâsir bu olayda hiçbir ilgilerinin olmadığı söylemiş, Hz. Hasan konunun uzamaması için araya girerek Ebû Mûsâ'ya “Halkın bize katılmasına neden engel oluyorsun? Bizim durumu düzeltmekten başka düşüncemiz olmadığı gibi Müminlerin Emiri Ali kadar da fitneden korkan kimse yoktur.” demiş Ebû Mûsâ “Ben Resûlullah dan şöyle işittim. Bir fitne ortaya çıkacaktır. O fitne zamanı oturan kişi ayakta

¹²⁸ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/500; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/236.

¹²⁹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/499 -500.

¹³⁰ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/485.

¹³¹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/485; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/237.

¹³² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/235.

¹³³ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/486.

¹³⁴ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/500; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/236.

¹³⁵ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/483.

durandan; ayakta duran kişi yürüyenden, yürüyen kişide koşturandan daha hayırlı olacaktır.”¹³⁶ ardında ise “Allah’ın bizleri kardeş mallarımız kanlarımızı birbirimize haram kılmıştır. “diyerek karşılık vermiştir.¹³⁷ Ammâr buna çok sinirlenmiş “Ey insanlar o kendini vasfetmektedir. Sen bu fitnede oturuyorsun şunu bil ki ayakta duranlar senden daha hayırlıdır.” demiştir.¹³⁸ Bu konuşmalara şahit olanlar söylenmeye başlamış ortam gerilince Ebû Mûsâ ortamı sakinleştirmiştir.¹³⁹ Sonrasında mescitte bulunan halka uzun konuşma yaparak “Ey insanlar! Bana itaat ediniz, Arapların asillerinden olunuz ki haksızlığa uğrayan kimse gelip size sığınsın. Korkuya kapılan kimse size karşı güven duysun... Fitne, geldiği zaman (insanlar yanılabilir), bazı şeyleri birbirine benzetir (ve insanlar olayları birbirine karıştırabilirler). Bu günkü fitne, insanların canını yakan şiddetli bir fitnedir. Kuzeyden, güneyden; doğudan ve batıdan esip durur ve son derece dirayetli insanları bile sanki dünkü çocukmuş gibi hayretler içerisinde bırakır... Evlerinize girip oturunuz. Kureyş’i kendi haline bırakınız... Bana itaat ediniz ki din ve dünyanızı kurtarmış olasınız. Bu fitneyi körükleyen kimse onun şiddetinden ve ateşinden mutlaka büyük bir ızdırap çekecektir.” diyerek tarafsız olduğunu bir daha yinelemiş ve halkın yerlerinden çıkmaması gerektiğini tekrar etmiştir.¹⁴⁰

Hz. Ali, oğlu Hasan ile Ammâr b. Yâsir’in arkasından Eşter’i vali Ebû Mûsâ’yı görevden aldığını bildirmek üzere Kûfe’ye göndermiştir.¹⁴¹ Eşter, vilayete gidinceye kadar uğradığı her kabileye Hz. Ali’nin ordusuna katılmaları yönünde çağrıda bulunmuş ve kendisinin de vali Ebû Mûsâ’yı görevden almak üzere köşküne gittiğini söylemiştir.¹⁴² O sırada mescitte bulunan Ebû Mûsâ söylenenleri duyunca köşküne gitmiş fakat Eşter, kendisinin Halife tarafından valilikten azledildiğini söyleyerek köşke girmesine izin vermemiştir.¹⁴³ Valilikten alınan Ebû Mûsâ el- Eş’arî herhangi bir itirazda bulunmadan eşyalarını alarak Hicaz’ın Urz denilen bölgesine gitmiştir.¹⁴⁴

Anlaşılan o ki Ebû Mûsâ, Hz. Osman’ın şehadetinden sonra çıkan olayları bir fitne olarak görmüş ve bu fikirlerini hem öğrencilerine hem de ilim meclislerine katılanlara söylemekten çekinmeyerek Müslümanlara bu gibi fitneye yol açabilecek olaylardan uzak

¹³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. Buhârî (ö. 256/870), *Sahîhü'l Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları,1981), “Fiten”, 9.

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/228.

¹³⁸ Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/483.

¹³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/228; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/337.

¹⁴⁰ Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/484; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/229.

¹⁴¹ Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/485; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/231.

¹⁴² Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/485–486; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/231.

¹⁴³ Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/487; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/231.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/319.

durmaları gerektiğini telkin etmiştir. Ebû Mûsâ'nın Cemel olayında Halifeye destek vermeyerek çekimser kalmasının nedeni de onun Hz. Ali'ye karşı bir muhaliflik içerisinde oluşundan değil her türlü fitneden kaçınmaya yönelik sergilemiş olduğu tutumdan kaynaklanmaktadır.

1.5. Kudâme b. Maz'ûn (ö. 36/656)

Kaynaklarda tam ismi; Ebû Amr Kudâme b. Maz'ûn b. Habîb el-Kureşî el-Cumahî olarak geçmekte olup künyesi Ebû Ömer'dir.¹⁴⁵ Cumahoğullarına mensup olan Kudâme, Mekke'de İslamiyet'i kabul eden Osman b. Maz'ûn'un kardeşidir. Kudâme, abisi gibi İslam davetinden geri kalmayarak yirmili yaşlarının başında İslamiyet'i kabul ederek genç Müslümanlardan birisi olmuştur.¹⁴⁶

Hız. Ömer halife olduktan sonrası akrabası olan Kudâme b. Maz'ûn'u vergileri toplamak ve bölgeyi idare etmek üzere Bahreyn valiliğine tayin etmiş beraberinde Ebû Hüreyre'yi de namaz kıldırmak ve kadılık yapması için aynı yere görevlendirmiştir.¹⁴⁷ Sonrasında Hız. Ömer tarafından bu görevden alınan Kudâme b. Maz'ûn'un görevden alınması şu şekilde olmuştur:

Hız. Ömer'e valisi Kudâme b. Maz'ûn'un içki içtiğine yönelik haberin ulaşması üzerine bir soruşturma başlatmış, Ebû Hüreyre'de bu soruşturmada şahit olarak hazır bulunmuştur.¹⁴⁸ Yapılan sorgulamada Kudâme b. Maz'ûn "İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlara, günahlardan sakındıkları ve imanlarını koruyup iyi işler yapmayı sürdürdükleri, sakınmaya devam edip imanlarına bağlı kaldıkları, hem günahlardan sakınıp hem en iyiyi yapmaya çalıştıkları takdirde daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur."¹⁴⁹ ayetini Halifeye delil olarak göstermiş, içki içmesinden ötürü kendisini herhangi bir ceza verilmemesi gerektiğini söylemiştir. Hız. Ömer bunu reddetmiş; bu ayeti yanlış anladığını ortaya koymak için diğer sahabilerin görüşüne başvurmuştur.¹⁵⁰ Yapılan istişare sonucunda Kudâme b. Maz'ûn'un ayetin iniş sebebini bilmediği bundan ötürü ayeti yanlış tevil ettiği ve kendisine verilecek cezaya karşı çıkma amacıyla bu ayeti delil olarak gösterdiği sonucuna varmışlardır.¹⁵¹

¹⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/276.

¹⁴⁶ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/262.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/425.

¹⁴⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/232.

¹⁴⁹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Sadrettin Gümüş – Mustafa Çağrıncı (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), Maide 5/ 93.

¹⁵⁰ Kılıç, *Valilik*, 312.

¹⁵¹ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2000), 10/581.

Soruşturma sonucunda Hz. Ömer, Kudâme b. Maz'ûn'u Bahreyn valiliği görevinden almış ve içki içmesi sebebiyle de kendisine seksen değnek had cezası uygulanmıştır.¹⁵²

Bilindiği üzere Hz. Ömer'in görevli atamasında İslamiyet'i yaşama ve temsil etme misyonuna önem vermiştir. Kudâme'nin ayeti yanlış yorumlamasıyla gerçekleşen içki içme hadisesi, Hz. Ömer'in isteyerek ya da istemeyerek görevlendirmiş olduğu memurlarının İslam'ı temsil etme misyonuna verecekleri en ufak bir zararda buna herhangi bir tahammül göstermeyeceği ve bu konuda hata işleyenleri gerekli şekilde cezalandıracağını açıkça göstermektedir.

1.6. Şürahbîl b. Hasene (ö. 18/639)

Kaynaklarda tam ismi; Şürahbîl b. Abdillâh b. Mutâ' b. Amr el-Kindî şeklinde geçmekte olup¹⁵³ künyesi Ebû Abdullâh'tır.¹⁵⁴ Şürahbîl b. Hasene, babasını henüz çok küçükken kaybetmiş olması sebebiyle babasına değil annesi Hasene'ye nispet edilmiştir.¹⁵⁵ Hz. Peygamber'e Mekke'de ilk iman eden grup içerisinde yer alan Şürahbîl, Hz. Peygamber'in ilk vahiy kâtiplerinden biri olmuştur.¹⁵⁶

Şürahbîl b. Hasene, Hz. Ebû Bekir döneminde Ürdün bölgesinin fethi ve buradaki haraçları toplanmak üzere vali olarak görevlendirilmiştir.¹⁵⁷ Şürahbîl b. Hasene Ürdün şehirleri olan Beysân, Sûsiye, Efîk, Beytü Re's, Cereş, Kades, Akkâ, Sûr, Saffûriyye, el-Cevlân ve Taberiye'nin tamamını İslam topraklarına katmış ve Ürdün Fatihî unvanını almıştır.¹⁵⁸ Hz. Ömer halife olduktan sonra selefi Ebû Bekir'in başlattığı Suriye bölgesinin fethine yönelik faaliyetlerine aynı şekilde devam etmiştir.¹⁵⁹ Hz. Ömer döneminde de Ürdün valiliğini ve harac toplama görevini yürüten Şürahbîl b. Hasene, sonrasında Hz. Ömer tarafından Ürdün valiliğinden alınmıştır. Şürahbîl b. Hasene'nin görevden alınması şu şekilde olmuştur:

Amvas'ta ortaya çıkan ve daha sonra Suriye, Filistin ile Irak başta olmak üzere birçok alana yayılan Amvas Tâunu olarak bilinen veba salgınından¹⁶⁰ hemen önce Hz. Ömer Şam bölgesini ziyaret edip bölgenin sınır şehirlerini ve ana merkezlerini belirleyerek buralara vali

¹⁵² Belâzürî, *Fütuh*, 961.

¹⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/397.

¹⁵⁴ İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dimeşk*, 22/464; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/620.

¹⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/127; Mehmet Efendioğlu, "Şürahbîl b. Hasene", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 36:268.

¹⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/127-128.

¹⁵⁷ Belâzürî, *Fütuh*, 149-151; Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/62.

¹⁵⁸ Belâzürî, *Fütuh*, 159-160.

¹⁵⁹ Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri (Dört Halife Dönemi)*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2014), 213-228.

¹⁶⁰ Belâzürî, *Fütuh*, 188; et-Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/ 485-486.

ve komutan ataması yapmıştır. Ürdün fatihi ve valisi olan Şürahbîl'i görevden alarak yerine Muâviye b. Ebû Süfyân'ı getirmiştir.¹⁶¹ Şürahbîl b. Hasene görevden alınca bunun sebebini öğrenmek üzere bizzat Halifenin huzuruna gitmiştir. Aralarına geçen konuşma tarihi kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır: Şürahbîl b. Hasene “Ya Emirü'l Müminin ben aciz mi kaldım yoksa ihanet mi ettim? Beni neden görevden aldın?” diyerek görevden alınmasına tepki göstermiş, Hz. Ömer'de “Hayır, sen aciz değilsin, ihanet de etmedin. Ben senden daha yetenekli ve güçlü birisini istediğim için seni azlettim.” cevabını vermiştir.¹⁶² Bunun üzerine Şürahbîl b. Hasene insanların kendi hakkında herhangi bir kötü zanda bulunmasını istemediği için Hz. Ömer'den neden görevden alındığını halka açıklamasını istemiştir. Hz. Ömer Şürahbîl'i neden görevden aldığını halka şu şekilde açıklamıştır “Ben onu beni kızdıracak bir hareketten dolayı değil, ondan daha ehil birini bulduğumdan için görevden aldım.” demiştir.¹⁶³ Başka bir rivayette ise “Şürahbîl'i bir kusurdan dolayı azletmedim, sadece ondan daha da güçlü birisini istedim” demiştir.¹⁶⁴

İbnü'l- Esîr el- Kâmil adlı eserinde Şürahbîl b. Hasene'nin görevden alınmasının Amvas Tâunu'ndan sonra olduğu zikrederek olayı şu şekilde anlatır: Hz. Ömer bu büyük veba salgını sebebiyle sahabenin ileri gelen isimlerinin içinde olduğu pek çok İslam askerinin hayatını kaybetmesi üzerine Hz. Ali'yi Medine'de yerine vekil tayin edip Şam bölgesine gitmiştir. Bu ziyareti sırasında bölgeyle ve orduyla ilgili bazı düzenlemeler yapmıştır. Yapmış olduğu düzenlemeler neticesinde Şürahbîl b. Hasene'yi görevden alarak yerine Muâviye'yi getirmiştir.¹⁶⁵

Şürahbîl b. Hasene görevden alındıktan kısa bir süre sonra birçok insanın vefat ettiği Amvas Tâun'un da hayatını kaybetmiştir.¹⁶⁶ Hz. Ömer'in halka yaptığı açıklamadan da anlaşıldığı üzere Şürahbîl b. Hasene'nin görevden alınması herhangi bir menfi sebepten ötürü değil Hz. Ömer'in o günün şartları doğrultusunda fetih hareketlerinin ilerlemesine yönelik İslam ordusunu ve askerini daha iyi yönetecek birini işin başına getirmek suretiyle yapmış olduğu bir azildir.

¹⁶¹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/ 65.

¹⁶² Belâzürî, *Fütuh*, 298.

¹⁶³ Ali Muhammed Sallabi, *II. Halife Hz. Ömer'in Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 302-303.

¹⁶⁴ Halit Çil, *Ömer'ini Arayan Yüzyıl Hz. Ömer'in Liderlik ve Yöneticilik Özellikleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 140.

¹⁶⁵ İbnü'l- Esîr, *el-Kâmil*, 2/402.

¹⁶⁶ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/ 60.

1.7. Alâ b. Hadramî (ö. 21/642)

Kaynaklarda ismi Alâ b. Abdullâh b. İmâd el-Hadramî şeklinde geçmekte olup¹⁶⁷ babası Yemen'in Hadramevt bölgesindeki Kinde kabilesinden olan ve el-Hadramî ismiyle bilinen Abdullah'tır.¹⁶⁸ Daha sonraları Mekke'ye yerleşen Hadramî ailesine mensup olan Alâ b. Hadramî¹⁶⁹ Mekke'de dünyaya gelmiş ve erken dönemde İslam diniyle tanışmıştır. Okuma yazma bilen az sayıda insandan biri olan Alâ, Hz. Peygamber'in vahiy kâtipliğini yapmıştır.¹⁷⁰ Sonraki süreçte Hz. Peygamber tarafından Bahreyn emiri Münzir b. Sâvâ'nın yanına özel yetkili vali ve vergi tahsildarı olarak tayin edilmiştir.¹⁷¹ Alâ'nın Hz. Peygamber döneminde bu görevinden alınıp alınmadığı konusunda kaynaklarda tam bir ittifak söz konusu değildir. Görevden alındığına dairki rivayetler şu şekildedir:

Hz. Peygamber Bahreyn idarecisi olan Alâ b. Hadramî'ye 9/630 yılında haber göndererek Bahreyn'in yerel halkından olan Abdülkays¹⁷² kabilesinden yirmi kişiyle Medine'ye gelmesini istemiş Alâ b. Hadramî heyetle birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna gelmiştir. Gelen heyetin şikâyeti üzerine Hz. Peygamber, Alâ b. Hadramî'yi görevden aldığı ve yerine Ebân b. Saîd b. el-Âs'ı¹⁷³ tayin ettiğini bildirmiştir.¹⁷⁴

Belâzürî ise Âlâ b. Hadramî'nin Hz. Peygamber döneminde birtakım şikâyetler sonucunda görevinden alındığı bilgisi yer almakta olup şikâyetlerin içeriği hakkında herhangi bir bilgiye yer vermemiştir.¹⁷⁵ İbn Hacer ise Alâ b. Hadramî'nin Hz. Peygamber tarafından Bahreyn valiliğinden alınmasını bir yetki devri olarak tanımlar ve yetkilerinin hepsini Münzir b. Sâvâ'ya devrettiği bildirir.¹⁷⁶

Çeşitli kaynaklarda Alâ b. Hadramî'nin Hz. Peygamber döneminde görevinden alınmadığı Hz. Ebû Bekir döneminin başlarında İslam coğrafyasında vuku bulan irtidad

¹⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/359-363.

¹⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/276; Zehebî, *Siyer*, 1/262.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/541; Ahmet Önkâl, "Alâ b. Hadramî", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 310.

¹⁷⁰ Belâzürî, *Fütuh*, 540-541.

¹⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/277.

¹⁷² Belâzürî, *Fütuh*, 89.

¹⁷³ Ali Toksarı "Ebân b. Saîd", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 67.

¹⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/277; Zehebî, *Siyer*, 1/ 264.

¹⁷⁵ Belâzürî, *Fütuh*, 95.

¹⁷⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/215.

olaylarının Bahreyn’de baş gösterdiği sırasında¹⁷⁷ bu bölgede Hz. Peygamber’in emiri olarak Alâ b. Hadramî’nin bulunduğu bilgisi yer almaktadır.¹⁷⁸

Kanaatimizce Alâ b. Hadramî Hz. Peygamber döneminde görevden alınmamıştır. Alâ b. Hadramî’nin Bahreyn’den Medine’ye çağrılmasının herhangi bir olumsuzluk sebebiyle değil bir yetki devri nedeniyle olmuştur. Şayet Alâ b. Hadramî, Hz. Peygamber tarafından işlediği bir hata sonucunda görevinden alınmış ise böyle birinin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde tekrardan aynı göreve getirilmesi pekte makul gözükmemektedir. Hz. Ebû Bekir’in Alâ b. Hadramî’yi Bahreyn’e vali tayin ederken “Ben seni Hz. Peygamber’in valilerinden biri olarak gördüm. Hz. Peygamber seni nereye vali olarak tayin ettiyse bende seni oraya vali olarak tayin ediyorum ve orada takva üzere hareket etmeni sana öğütliyorum”¹⁷⁹ demesi Alâ b. Hadramî’nin Hz. Peygamber döneminde görevini iyi bir şekilde yürüttüğünü göstermektedir.

Hz. Ebû Bekir döneminde Alâ b. Hadramî, Bahreyn bölgesinde başlayan irtidad hareketlerini sonlandırmak üzere bölgeye komutan olarak görevlendirilmiştir.¹⁸⁰ Mürtedlere karşı göstermiş olduğu başarılı mücadelesiyle¹⁸¹ Bahreyn’de yeniden birliği sağlanmasında etkili rol oynayan Alâ b. Hadramî, Halife tarafından Bahreyn valisi olarak tayin edilmiştir.¹⁸² Hz. Ömer halife olunca ilk etapta Ebû Bekir döneminde görev yapmakta olan valilerle ilgili herhangi bir değişiklik yapmamış ve Bahreyn valisi olan Alâ b. Hadramî görevinin başında kalmıştır.¹⁸³ Sonrasında Hz. Ömer tarafından görevinden alınan Alâ b. Hadramî’nin görevden alınması şu şekilde olmuştur:

Alâ b. Hadramî, irtidad olaylarını bastırılmasında önemli bir rol oynamasına rağmen Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın Kâdisiye Savaşı’nda göstermiş olduğu başarının kendi başarısını gölgelediğini düşünerek İran topraklarına bir sefer düzenlemiş ve Sa’d b. Ebû Vakkâs başarısının önüne geçip kendi savaççılığını göstermeyi planlamıştır. Alâ’nın İran bölgesine yönelik bu harekât girişimi askerler tarafından kabul görmüş hemen ordu içinde düzenlemeler yaparak ordunun başına Cârûd b. Muallâ ve Suvâr b. Hemmân getirmiş genel komutan olarak ise Huleyd b. Münzir b. Sâvî’yi atamıştır. Alâ b. Hadramî, Halifenin bilgisi dışında herhangi

¹⁷⁷ Belâzürî, *Fütuh*, 98.

¹⁷⁸ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 4/71-72.

¹⁷⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 4/361

¹⁸⁰ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 4/71-72; Zehebî, *Siyer*, 1/263.

¹⁸¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/278.

¹⁸² Belâzürî, *Fütuh*, 95.

¹⁸³ Zehebî, *Siyer*, 1/263.

bir izin almadan orduyu deniz yoluyla İran üzerine göndermiştir. Ordu Bahreyn'den İran'ın İstahr bölgesine geldiğinde iki ordunun gemileri karşılaşmış ve Huleyd b. Münzir emriyle savaş başlamıştır. Cârûd b. Muallâ ve Suvâr b. Hemmân Suvâr öldürülmüş genel komutan olan Huleyd kalan askerlerle karada savaşarak düşmanla mücadele etmişti. Daha sonra Huleyd ve ordusu deniz yoluyla geri dönmek istemişler fakat düşman askerlerinin deniz yolunu kesmesi üzerine Müslüman ordusu Basra yolu üzerinden geri dönmek için yola koyulmuştur. Fakat İran ordusuna yardıma gelen askerlerin buradaki yolu kesmesi üzerine Huleyd ve ordusu iki ateş arasında sıkışıp kalmıştır. Hz. Ömer bu durumu öğrenince hemen Basra valisi Utbe b. Gazvân'a askerlerini alarak Müslüman ordusunun yok olmadan kurtarmasını emretmiştir.¹⁸⁴ Hz. Ömer'in kendisine danışmadan, başına buyruk, kendi savaşıcılığını ispatlamak adına İranlılara yönelik askeri bir sefer düzeleyen ve askerini tehlikeye sokan Alâ b. Hadramî'ye herhangi bir müsamaha göstermemiştir. Alâ'yı Bahreyn valiliği görevden alarak Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın emri altına vermiştir.¹⁸⁵

1.8. Ebû Hüreyre (ö. 58/678)

Kaynaklarda tam ismi; Abdurrahman b. Sahr, Abdurrahman b. Ğanm, Abdullah b. Âziz, Abdullah b. Âmir, Abdullah b. Amr olarak geçmekte olup¹⁸⁶ künyesi kedi yavrularıyla oynaması sebebiyle “kedicik babası” anlamına gelen Ebû Hüreyre'dir.¹⁸⁷ Ebû Hüreyre, Hz. Ebû Bekir döneminde Bahreyn bölgesindeki irtidad hareketleriyle mücadele etmek üzere Alâ b. Hadramî'yle birlikte bu bölgeye gönderilmiştir.¹⁸⁸ Hz. Ömer döneminde Bahreyn valisi olan Alâ b. Hadramî'yi görevden alarak Ebû Hüreyre'yi atamıştır.¹⁸⁹ Hz. Ömer, daha sonrasında Ebû Hüreyre'yi valilik görevden almıştır. Ebû Hüreyre'nin görevden alınması şu şekilde olmuştur:

Halife Hz. Ömer, buldukları bölgede bir nevi kendinin temsilcisi konumunda olan valilerine bazı özel şartlar koymuştur. Atadığı tüm valilerden şahitler önünde şartlara tabii olacaklarına dair söz almıştır.¹⁹⁰ Bu şartlardan biri de müsâdere nizamı¹⁹¹ adı verilen usul ile şehre gönderilmiş olan valinin o günkü şartlarda sahip olduğu mal varlığını yazılı olarak halifeye beyan etmesidir.¹⁹² Halife Hz. Ömer görevde bulunan valisinin her türlü ticaret yapmasını

¹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/492-493.

¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/376-378.

¹⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, 2/578.

¹⁸⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/ 329; Zehebî, *Siyer*, 2/588.

¹⁸⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye* (1994), 8/108.

¹⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, 1/263.

¹⁹⁰ Belâzürî, *Fütuh*, 314.

¹⁹¹ Müsâdere: Devlet tarafından hazineye irat kaydetmek veya bir süre koruma altına almak üzere ceza veya tedbir olarak bir mala el konulması tasarrufudur.

¹⁹² İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/282-283; Belâzürî, *Fütuh*, 314.

yasaklamış olup mal varlığının maaşına oranla fazla olması durumunda bu mal varlığının kaynağını sormuş, bir bakıma mal bildirim beyannamesi almıştır.¹⁹³ Mal bildirim sonucunda tespit edilenden fazla malları ya valilerine kendi elleriyle dağıttırıştır, ya da fazla malları onlardan almıştır. Bazı durumlarda da idarecilerini fazla olan mal varlıklarının mevcut konumlarını zan altındanda bıraktıkları gerekçesiyle görevden almaktan çekinmemiştir. Ebû Hüreyre'nin Bahreyn valiğinden alınmasında bu durumun etkisi olduğu kaynaklarda geçmektedir.¹⁹⁴

Medine'ye gelen Bahreyn valisi Ebû Hüreyre, bir yatsı namazının çıkışında Halifeyle karşılaşmış ve Halife valisine halkın durumunu akabinde Bahreyn'den ne getirdiğini sormuştur. Ebû Hüreyre ise yanında beş yüz bin dirhemle geldiğini söyleyince Hz. Ömer bunun fazla olduğunu düşünüp rakamı tekrar etmesini istemiştir. Tekrardan aynı cevabı alan Hz. Ömer "Seni uyku basmış, evine git ve uyu! Sabah olunca bana gelirsin." diyerek Ebû Hüreyre 'yi evine yollamış, sabah olduğunda Ebû Hüreyre'nin yanında getirdiği paranın kaynağını sorgulamıştır. Ebû Hüreyre bu mal varlığını çoğalan atlarından, kendisine ödenen maaşından ve kölesinin yapmış olduğu ticari kazançtan sağladığını dile getirmiştir. Hz. Ömer, görevden önceki mal varlığını ve görevde bulunduğu süre boyunca harcadığı parayı aldıktan sonra geri kalanı beytül mâle iade etmesini istemiş ve Ebû Hüreyre'yi görevinden almıştır. Sonrasında Ebû Hüreyre'nin helal yollardan dürüst bir şekilde bu mal varlığını elde ettiği anlaşılınca Hz. Ömer, Ebû Hüreyre'yi tekrardan vali olarak görevlendirmek istemiş fakat Ebû Hüreyre, Halifenin bu teklifini herhangi bir zan altında ve insanların ağır ithamına maruz kalmak istememesi üzerine kabul etmemiştir.¹⁹⁵

1.9. Nâfi b. Abdülhâris

Kaynaklarda tam ismi Nâfi b. Abdülhâris b. Hibale b. Umeyr b. el-Hâris şeklinde geçmekte olup Yemen'in Huzâ kabilesine mensuptur. Mekke'nin fethinde Müslüman olmuş ve hicret etmeyerek Mekke'de kalmıştır.¹⁹⁶ Hz. Peygamber ile çok az bir zaman geçiren Nâfi b. Abdülhâris Hz. Ömer halife seçildikten sonra Mekke'ye vali olarak atanmıştır.¹⁹⁷ Sonrasında

¹⁹³ Hakkı Dursun Yıldız, *Hulefâ-ı Râşidîn Dönemi ve Emevîler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), 2/181.

¹⁹⁴ İbn Sâd, *Tabakât*, 3/282-283; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/50.

¹⁹⁵ Belâzürî, *Fütuh*, 662; Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798), *Kitabü'l-Harac*, çev. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayınları, 1973), 87; M. Zeki Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilat* (Samsun: Sönmez Yayınları, 1990), 29.

¹⁹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/335; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/113.

¹⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/460.

¹⁹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/277.

Hiz. Ömer tarafından Mekke valiliğinden alınan Nâfi b. Abdülhâris'in valilikten alınması şu şekilde olmuştur.

Mekke valisi Nâfi' b. Abdülhâris, şehirden bir iş için ayrılmış ve Usfan denilen yerde Hiz. Ömer ile karşılaşmıştır. Hiz. Ömer Nâfi b. Abdülhâris' e Mekke'de kimi vekil olarak bıraktığını sormuş; Nâfi' ise Abdurrahman b. Ebzâ'yı vekil olarak bıraktığını söylemiştir. Hiz. Ömer bu kişinin kim olduğunu sorunca Vali Nâfi'de Abdurrahman b. Ebzâ'nın azatlı kölelerinden (mevlâ) biri olduğu cevabını vermiştir. Hiz. Ömer, Nâfi b. Abdülhâris'in vekil olarak mevlâ olan birini yerine bırakmasına kızmış ve olayı tasvip etmemiştir. Nâfi' b. Abdülhâris Abdurrahman b. Ebzâ'nın Kur'ân'ı okuyan (kârî) ve ferâizi çok bilen biri olduğunu söyleyerek durumu açıklamış dahi olsa Hiz. Ömer, Mekke valisi Nâfi b. Abdülhâris' i görevden alarak yerine Hâlid b. Âs b. Hişâm'ı atamıştır.¹⁹⁸

Bilindiği üzere devleti temsil eden makamlara gelecek kişilerde aranan şartlardan biri de kişini hür olmasıdır. Başka birisinin yönetimi ve emri altında olan bir kimsenin Müslümanların vekili olarak iş başına getirilmesi devlet idaresinde doğru karşılanmayacağı gibi yönetim esaslarıyla da uyuşmaz. Muhtemelen Hiz. Ömer, diğer yöneticileri için geçerli olan hürriyet şartını aynı şekilde vekillik gibi pek çok görevli tayini için de aramıştır. Ayrıca Nâfi b. Abdülhâris'in vermiş olduğu karar Mekke'de idari anlamda olumsuzluklara sebebiyet verebilecek bir durumu da içermektedir. Hiz. Ömer bu kararı veren valisini tasvip etmemiş, valisini görevden alarak duruma el koymuştur.

1.10. Amr b. el-Âs (ö. 43/664)

Kaynaklarda tam ismi; Amr b. el-Âs b. Hişâm b. Suayd b. Sehm b. Amr b. Husays el-Kureşî şeklinde geçmekte olup Ebû Abdillâh, Ebû Muhammed ismiyle de künyelenmiştir.¹⁹⁹ Mekke de dünyaya gelen Amr b. Âs'ın babası Mekke'nin önde gelen ve zengin şahsiyetlerinden biri olan Âs b. Vâil'dir.²⁰⁰ Hiz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğ etmesi Amr b. el-Âs ve ailesinin sahip olduğu konum ve ticari hayatı tehdit eden bir durum ortaya çıkarmış, Amr b. el-Âs, Hiz. Peygamber'in tebliğine ve İslamiyet'i seçen kimselere başta kavmi Sehmoğulları olmak üzere babasıyla beraber büyük bir düşmanlık sergilemiştir.²⁰¹ İlerleyen süreçte Mekke'nin siyasi karmaşasından uzak durmaya karar veren Amr b. el-Âs, bu süre zarfında olayları daha iyi yorumlama fırsatı bulmuş, İslamiyet'e dair kendi içerisinde bir takım sorgulamalara

¹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/284.

¹⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/493; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/244; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/25.

²⁰⁰ Mustafa Fayda, "Âs b. Vâil", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 449.

²⁰¹ Belâzürî, *Fütuh*, 113; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/104.

başlamıştır. Amr, sonrasında ise Mekkedden ayrılarak Habeşistan'a gitmiştir.²⁰² Necâşî'nin kendisine verdiği tavsiyeler üzerine İslamiyet üzerine iyice düşünmeye başlayan Amr,²⁰³ tüm samimiyeti ile Medineye gelerek Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber "İnsanlar Müslüman oldu; ama Amr iman etti." diyerek sevincini dile getirmiştir.²⁰⁴

Hz. Ömer döneminde İslam ordusunda önemli görevlerde bulunmaya devam eden Amr b. el-Âs emrindeki askerlerle Filistin'i fethetmiştir. Hz. Ömer kendisini bir süreliğine Filistin valisi tayin etmiştir. Daha sonra Amr b. el-Âs, Hz. Ömer'den ticaret için çok sık gidip geldiği Mısır'ın fethi için izin istemiş, Halifeden gerekli izni alan Amr b. el-Âs kısa sürede burayı fethederek İslam topraklarına katmıştır.²⁰⁵ Hz. Ömer tarafından Mısır valisi olarak tayin edilen Amr b. el-Âs, Hz. Ömer'in vefatı esnasında da buradaki görevini sürdürmüştür.²⁰⁶

Hz. Osman, halife olduktan iki yıl sonra eyaletlerdeki valilileri tek tek görevden almıştır. Amr b. el-Âs da dört yıldır sürdürmekte olduğu Mısır valiliği görevinden alınmış ve yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh getirilmiştir.²⁰⁷ Amr b. el-Âs'ın görevden alınması şu şekilde olmuştur:

Hz. Osman Mısır'da yeni düzenlemeler yaparak valilikle beraber harac amilliği görevini yapmakta olan Amr dan harac amilliğini alıp bu görevi valinin komutası altında olan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'e vermiştir.²⁰⁸ Vali Amr ile harac amili Abdullah'ın sürekli birbirlerinin görev alanlarına müdahale etmeleri aralarında huzursuzluk meydana getirmiştir. Bu durum Mısır'da bazı yönetsel soruların ortaya çıkmasına da sebebiyet vermiştir. Abdullah, valinin kendi işine sürekli olarak karıştığına dair Hz. Osman'a mektup yazınca Amr da harac amilinin ordu ve savaş işlerine karıştığını Halife'ye bildirmekten geri durmamıştır.²⁰⁹ Sonraki süreçte Amr, Halife Hz. Osman'ı ziyaret ederek Abdullah b. Sa'd'ın görevden almasını ve harac amiliğinin kendisine verilmesini istemiştir.²¹⁰ Hz. Osman, Amr'ın bütün şikâyetlerine rağmen Abdullah b. Sad'ın mali işlerde başarılı olduğunu, Mısır gelirlerinin onun zamanında daha da arttığını ondan memnun olduğunu "Senden sonra ineğin sütü çoğaldı" diyerek Abdullah'ın

²⁰² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/55; Zehebî, *Siyer*, 3/59.

²⁰³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/399-403

²⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/56.

²⁰⁵ Ya'kûbî, *Târih*, 2/154.

²⁰⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/ 943.

²⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, 3/312.

²⁰⁸ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/ 256.

²⁰⁹ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/256; Zehebî, *Siyer*, 3/34-34.

²¹⁰ Adem Apak, *Amr b. el-Âs'ın Hayatı, Şahsiyeti ve Devlet Adamlığı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), s.130.

Amr'dan daha başarılı bir politika sergilediğini söylemiştir. Amr ise "O, ineği sağarken ben boynuzlarını tutan olmak istemiyorum." diyerek Abdullah'ı görevden alınmasını, görevden alınmaz ise kendisinin görevinin başına gitmeyeceğini söylemiştir. Hz. Osman Amr'ın isteğini kabul etmeyerek, tercihini Abdullah'tan yana kullanmıştır. Amr'ı Mısır valiliğinden almış ve tüm yetkileri Abdullah b. Sa'd'a vererek Mısır'ın yeni valisi olarak tayin etmiştir.²¹¹

Amr b. el-Âs'ın görevden alınmasıyla ilgili olarak Ya'kûbî farklı bir rivayete yer verir. Rivayet şu şekildedir: Amr b. el-Âs Mısır valiliği sırasında İskenderiye de meydana gelen isyanı bastırıp sükûneti sağladıktan sonra şehirdeki insanlara çok sert şekilde muamele etmiş ve bazı insanları köle olarak Medine'ye Halife'nin yanına göndermiştir. Bu olaylardan haberdar olan Hz. Osman, yaşananlara çok kızmış ve Amr b. el-Âs'ı görevden alarak cezalandırmıştır.²¹²

1.11. Velîd b. Ukbe (ö. 61/680-81)

Kaynaklarda tam ismi; Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt b. Ebî Amr Zekvan b. Ümeyye b. Abdi Şems b. AbdiMenaf el-Kureyşî şekline geçmekte olup Ebû Vehb ismiyle künyelenmiştir.²¹³ Babası Mekke'de İslam'a karşı olan ve Müslümanlara eziyet eden isimlerden Ukbe b. Ebû Muayt'tır.²¹⁴ Annesi Hz. Osman'ın da annesi olan Erva bnt. Küreyz b. Rabia'dır.²¹⁵ Velîd b. Ukbe Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber'in yanına gelerek İslam'ı kabul etmiştir.²¹⁶

Velîd b. Ukbe, anne bir kardeşi olan Hz. Osman'ın halifeliği döneminde el-Cezire'deki görevinden alınarak Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın yerine Kûfe valiliğine tayin edilmiştir.²¹⁷ Velîd b. Ukbe Kûfe valiliğini sırasında halk iyi ilişkiler kurmuş gerçekleştirdiği fetihlerle halkın takdirini kazanmıştır.²¹⁸ Fakat valiliğinin beşinci yılına gelindiğinde Hz. Osman tarafından içki içmesi sebebiyle had cezası uygulanarak bu görevinden almıştır.²¹⁹

Velîd b. Ukbe görevden alınmasıyla ilgili olarak kaynaklarda iki rivayet yer almaktadır.

1- Velîd b. Ukbe valiliği esnasında Kûfe'nin önde gelen ailelerinin çocuklarından Zübeyir b. Cündeb, Müverri b. Ebû Müverri ile Şubeyl b. el-Ubeyy, İbn Heysemân isminde bir

²¹¹ Ya'kûbî, *Târih*, 2/164; Zehebî, *Siyer*, 3/34-35.

²¹² Ya'kûbî, *Târih*, 2/ 64 -74.

²¹³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/90; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/321.

²¹⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/321, Köksal, *İslam Tarihi*, 9/173-174.

²¹⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/321.

²¹⁶ Zehebî, *Siyer*, 3/ 415.

²¹⁷ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/42-43.

²¹⁸ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/246- 247; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/43.

²¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/88.

adamı herhangi bir gerekçe olmaksızın suçsuz yere öldürmüşlerdir. Yaşanan bu olay Halife'nin kulağına gitmiş ve valisinden suçluların gerekli şekilde cezalandırılmasını emretmiştir. Velîd b. Ukbe Halifeden gelen emir üzerine suçluları idam etmiştir. Suçluların yakınları Velîd b. Ukbe'den intikam almak için kendisine bir oyun kurarak Velîd b. Ukbe'nin kurduğu sohbet meclisine katılmışlardır. Onun uyukladığını gördüklerinde valilik mührünü alıp Hz. Osman'ın yanına giderek Velîd b. Ukbe'yi içkili bir vaziyette bulduklarını söylemiştir. Bu olay üzerine Hz. Osman valisini Medine'ye çağırarak durumu soruşturmaya başlamış, haberi getiren kişileri de şahit olarak yazmıştır. Şahitler Velîd b. Ukbe'yi içki içerken görmediklerini fakat kendisini sakalından şarap damlar vaziyette gördüklerini söylemişlerdir. Hz. Osman valisinin hoş olmayan duruma mahal vererek makamını zan altında bırakması sebebiyle Kûfe valisi Velîd b. Ukbe'yi görevden almıştır.²²⁰

2- Velîd b. Ukbe'nin görevden alınmasına yönelik diğer bir rivayet ise şöyledir: Valiliği sırasında içki içmiş ve sabah namazına sarhoş bir şekilde gelmiştir. Sabah namazının farzı dört rekât kıldırmakla beraber cemaate “Daha arttırayım mı?” demiş. İbn Mes'ûd “Baştan beri biz seninle birlikte yeterince fazla olduk.” cevabını vermiştir. Yaşanan bu olumsuz olaylar Velîd b. Ukbe'nin valiliğinden hoşnut olmayan kişiler tarafından Halife'ye haber edilmiştir. Soruşturma başlatan Halifeye durumu görenlerden birisi “Ben onu içki içerken gördüm”, başka biri ise “Ben de onun içki kustuğunu gördüm.” diyerek şahitlik etmiştir. Hz Osman bu ifadeler sonucunda “İçki içmeseydi, içki kusmazdı.” diyerek Hz. Ali'yi Kûfe valisi Velîd'e gereken had cezasını uygulamak için görevlendirmiştir. Fakat Velîd b. Ukbe'ye gereken had cezasını Hz. Ali değil Abdullah b. Cafer uygulamıştır.²²¹ Bununla kalmayan Hz. Osman, Velîd b. Ukbe'yi Kûfe valiliği görevinden alarak yerine yakın akrabalarından birisi olan Said b. el-Âs'ı atamıştır.²²²

Hz. Osman Kûfelilere Velîd b. Ukbe'yi görevinden aldığını şu mektupla bildirmiştir “Size Velîd b. Ukbe'yi, açgözlülüğü bitmiş ve yumuşak huylu genç biri olarak vali tayin etmiştim. Bununla birlikte sizinle ilgili ona tavsiyelerde bulunmuş fakat onunla ilgili size tavsiye de bulunmamıştım. Ancak, onun aleni yaptıkları sizi zor durumda bırakınca siz de onu, yaptığı gizli işler hususunda suçladınız. Ben de size Saîd b. El Âs'ı vali tayin ettim ki, o

²²⁰ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/76-77; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/52-53.

²²¹ Ya'kübî, *Târîh*, 2/165; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/53;

²²² Ya'kübî, *Târîh*, 2/16; Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/277-278.

kabilesinin en hayırlısıdır, onun hayırlı olduğuna dair size tavsiyede bulunuyorum, sizin de ona karşı iyilikte bulanmanızı istiyorum.”²²³

Çeşitli kaynaklarda Velîd b. Ukbe'nin hal ve hareketlerinin iyi olmadığı içki içen, fâsık, şair ve cömert bir kişiliğe sahip olduğu belirtilmektedir.²²⁴ Kûfe'ye vali olarak atanan Velîd b. Ukbe'ye görevi teslim ederken Sa'd b. Ebû Vakkâs “Bizden ayrıldıktan sonra senin mi zekân arttı, yoksa biz mi ahmaklaştık?” demiş Velîd b. Ukbe ise “Ey Ebû İshak! Ne biz zeki olduk ne de sen aptallaştın, bu mülk bir gün birisi tarafından ertesi gün bir başkası tarafından kullanılır.” cevabı üzerine Sa'd “İdarecilikle ilgili görevleri artık bir saltanat haline getirdiğinizi görüyorum.”²²⁵ demiştir. Velîd Kûfe'ye geldikten sonra Abdullah b. Mes'ûd kendisini buraya neden geldiğini sorması üzerine vali olarak tayin edildiğini söylemiş, İbn Mes'ûd ise “Bilmiyorum, bizden sonra insanlar salaha mı, yoksa fesada mı uğradı?” şeklindeki cevabı Velîd'in insanlar nezdindeki konumu hakkında bilgi vermektedir.²²⁶

1.12. Saîd b. el-Âs (ö. 59/679)

Kaynaklarda tam ismi; Saîd b. el-Âs b. Ümeyye b. Abdüşşems b. Abdülmenâf b. Kusay el-Kureyşî şeklinde geçmekte olup²²⁷ künyesi, Ebû Osman'dır.²²⁸ Babası, Bedir Savaşı'nda öldürülen müşriklerden el-Âs Saîd b. el-Âs'dır.²²⁹ Saîd b. el-Âs küçük yaşta yetim kalmış, küçük Saîd'in bakımını akrabası olan Hz. Osman üstlenerek onu Medine'ye getirmiş ve burada büyütülmüştür.²³⁰ Hz. Ömer döneminde aktif bir rol oynamaya başlayan Saîd b. el-Âs Suriye bölgesindeki fetih ordularına katılarak iyi bir komutan olarak anılmaya başlamıştır.²³¹

Saîd b. el-Âs, Hz. Ömer'in şehit edilmesinden sonra himayesi altına büyüdüğü Hz. Osman hilafetinde devlet yönetiminde söz sahibi olmakla birlikte çeşitli görevlere ve idari makamlara getirilmiştir. Hz. Osman anne bir kardeşi olan Velîd b. Ukbe'nin yerine gözetiminde yetişmiş henüz genç bir delikanlı olan Saîd b. el-Âs'ı Kûfe valisi olarak tayin etmiştir.²³² Saîd, Kûfe'de 4,5 yıllık valiliği süresince pek çok önemli faaliyetlerde bulunmuş fakat Kûfeliler ile arasında yaşanan bazı olumsuzluklar sebebiyle halifeye şikâyet edilmiştir. Kûfelilerin

²²³ Âdem Dölek, “El-Velîd b. Ukbe'nin Hayatı ve Sahabe Adaleti Açısından Değerlendirme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1, (Haziran- 2002), 98.

²²⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/90-92.

²²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/572-573.

²²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/88.

²²⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/30; Zehebî, *Siyer*, 3/444-445.

²²⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/366.

²²⁹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 614; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/526.

²³⁰ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/309.

²³¹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/309.

²³² Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/277-278; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/112.

kendilerine yeni bir vali tayin edilmesini istemeleri üzerine bu görevinden alınmış yerine Ebû Mûsâ el-Eş'ârî getirilmiştir.²³³ Saîd b. el-Âs Kûfe valiliği görevinden alınması şu şekilde olmuştur:

Saîd b. el-Âs, Kûfe valiliğine tayin edildikten sonra Halife'nin de tavsiyesi üzere ılımlı yumuşak ve samimi bir yaklaşım göstermiş, kendi evinde sohbet meclisleri yaparak Kûfelilerin sorunlarını, dertlerini dinlemiştir. Kûfe'nin ileri gelenlerinden Mâlik b. Hâris el-Eşter, Zeyd ve Sa'saa b. Suhân, Cündeb b. Züheyr, Şüreyh b. Evfâ, vd. nin olduğu sohbet meclislerinin birinde vali Saîd b. el-Âs "Sevâd arazisi Kureyş'in bahçesidir. (Sevâd 'ın bütünü Kureyş'e aittir). Ondan dilediğimizi alır, dilediğimizi terk ederiz. Eğer burada bir ayak sınırı aşacak olsa ayağımı yitirir. Bir eli diğer bir elin önüne geçirecek olan o eli keserim." şeklinde bir cümle kurmuştur.²³⁴ Buna sesiz kalmayan Malik b. Haris el-Eşter "Sen Allah'ın bize kılıçlarımızla bahşetmiş olduğu bu arazilerin nasıl olur da Kureyş'in bahçesi olduğunu söylersin?" diyerek tepki göstermiştir.²³⁵ Valinin korumasının kendilerini uyarması üzerine korumayı da dövmüşlerdir.²³⁶ Bu olaydan sonra Saîd b. el-Âs bir daha sohbet meclislerini yapmayacağını söyleyerek Kûfelilere karşı tavır takınmıştır.²³⁷ Yaşanılardan sonra Kûfe halkı valileri aleyhinde konuşmaya başlamıştır.

İlerleyen süreçte Hz. Osman, sahâbenin ileri gelenlerinden bazılarını Irak topraklarından iktâları dağıtması istemiştir. Malik b. Haris el-Eşter gibi bu bölgenin fethinde önemli rol oynayan bazı kimseler bu toprak dağıtımından yararlanamamış (Ehlü'l-Eyyâm)²³⁸ ayrıca valileri Said, Kûfe'ye daha sonra yerleşmiş olanlara (er Revâfid) öncelik vererek bu kişileri Irak'ta söz sahibi yapma girişiminde bulunmuştur.²³⁹ Bu durum Kûfede Malik b. Haris el-Eşter öncülüğünde muhalif bir grubun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Halife ve kendi aleyhinde yapılan propagandalardan haberdar olan Saîd b. el-Âs "Kûfe'de beyinsiz olmalarına karşın kendilerine kurrâ denilen Eşter ve adamları yüzünden huzuru sağlayamıyorum." şeklindeki bir mektup kaleme alarak Halife'ye göndermiştir.²⁴⁰ Durumu haber alan Halife

²³³ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 6/371.

²³⁴ İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed (ö. 320/932), *el-Fütûh* (Fetihler), çev. Mehmet Cevher Caduk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020),415.

²³⁵ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 6/356.

²³⁶ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 6/357; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/143.

²³⁷ Ünal Kılıç, "Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2(Aralık 2002), 250-251.

²³⁸ Ehlü'l-Eyyâm: Kûfe şehrine ilk yerleşen ve başından beri Irak'ın fethinde yer alan kimselere denir.

²³⁹ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak – 3 (Hz. Osman)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları), 2018, s. 95-96.

²⁴⁰ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 416; Bkz. Kılıç, "Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri", 251.

içlerinde Mâlik b. Hâris el-Eşter'in de içinde olduğu Kûfe'nin ileri gelenlerinden pekçok kişinin Şam'a sürgün edilmesini emretmiştir.²⁴¹ Saîd b. el-Âs, emri uygulayarak bu isimleri Şam'a göndermiştir.²⁴² Hz. Osman, Şam valisi Muâviye'ye mektup yazara "Sanki fitne için yaratılmış olan bazı kişiler sana geliyor. Onların fitne çıkarmalarını önle." diyerek uyarmıştır. Şam valisi Muâviye sürgün edilen muhaliflere iyi davranmış ve onların ihtiyaçlarını karşılayarak fitne çıkarmamaları istememiştir. Bir süre sonra bu muhalif grubun Kûfe'ye dönmesine izin vermiştir.²⁴³ Kûfe'ye dönen bu grup burada muhalifliklerini sürdürmeye devam edince Halife tarafından bu sefer Humus'a sürgün edilmiştir.²⁴⁴ Her ne kadar Saîd b. el-Âs, muhalifleri bir süreliğine Kûfe'den uzaklaştırmış olsa da sıkıntılı olaylar yaşanmaya devam etmiştir.²⁴⁵

Hz. Osman, 34/ 654 yılı hac mevsiminde fikir almak ve çeşitli bölgelerde ortaya çıkan karışıklıklara çözüm bulmak amacıyla valilerini Medine'ye çağırmıştır.²⁴⁶ Bu emir üzerine Abdullah b. Sa'd, Saîd b. el-Âs, Muâviye b. Ebû Süfyân ve Abdullah b. Âmir Medine'ye gelmişlerdir.²⁴⁷ Kûfeliler toplantı için Medine'ye çağrılan valileri Saîd b. el-Âs'ın bu görevinden alınacağını ummaktaydılar. Fakat toplantı sonucunda Saîd b. el-Âs'ın görevinde kaldığı ve Kûfe'ye doğru yola çıktığı haberini aldılar.²⁴⁸ Haberi alan Kûfedeki muhalifler Humus'a sürgüne gönderilmiş arkadaşlarına mektup yazarak bir an önce Kûfe'ye dönmelerini yönünde çağrıda bulundular.²⁴⁹ Humus da sürgünde bulunan muhalif gruba Humus valisi Abdurrahman b. Hâlid, Muâviye'nin yaptığı gibi yumuşak davranmayıp sert bir muamelede bulunmuştur. Mektubu okuyan muhalifler Vali'ye pişman olduklarını söyleyerek kendilerinin Kûfe'ye gitmelerine izin verilmesini istemişlerdir. Valinin gerekli izni vermesi üzerine hemen Kûfe'ye geri dönmüşlerdir.²⁵⁰ Malik b. Haris el-Eşter şehre vardığında mescitte hazır bulunanlara; "Ben Osman'ın yanından geliyorum. Valimiz Saîd, kadınlarımıza verilen maaşların eksiltilmesi, elde ettiğiniz ganimetlerin sizden alınıp Kureyş'e verilmesi hususunda Halife ile görüşüyordu." diyerek halkı kışkırtan bir konuşma yapmıştır.²⁵¹ Konuşmanın ardından Kûfe'deki isyancı grup Medine'den dönmekte olan Vali Saîd'i şehre sokmama kararı

²⁴¹ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 6/360; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/149.

²⁴² Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 6/352; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi – 2 (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)* (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2019), 234.

²⁴³ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi – 2*, 235.

²⁴⁴ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 6/278.

²⁴⁵ Bknz. İbn A'sem, *el-Fütûh*, 414.

²⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/155; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi – 2*, 238.

²⁴⁷ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 6/368; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/155.

²⁴⁸ Belâzürî, *Ensâb*, 6/156-157.

²⁴⁹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi – 2*, 239.

²⁵⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi – 2*, 235.

²⁵¹ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 6/366; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/152.

aldılar.²⁵² İsyancı grubun liderliğini üstelenen Eşter, Vali Saîd'in kendi yerine vekil olarak bıraktığı Sâbit b. Kays'ı vali konağından çıkartılmasını emretmiş,²⁵³ vakit namazlarını kıldırmak için birini imam tayin etmiştir.²⁵⁴ Şehirde bulunan Ebû Mûsâ el Eş'ârî'yi vali, Huzeyfe b. Yemân'ı Sevâd'a haraç memuru olarak görevlendirmiştir.²⁵⁵ Bununla kalmayıp Halifenin yaşananlara sessiz kalmayacağını ve şehri tekrardan almak amacıyla askerî yollara başvurabileceğini düşünen Eşter dışarıdan gelebilecek her türlü saldırıya karşı görevli birlikler tayin etmiştir. Malik b. Ka'b el-Erhabî'yi 500 kişilik bir süvari kuvvetin başına atamış Saîd el As'ın yolunu kesmesi, kesinlikle şehre girmesine izin vermemesini²⁵⁶ direnmesi durumunda ise öldürmesini istemiştir.²⁵⁷ Saîd b. el-Âs'ın şehre girmesini önlemek maksadıyla harekete geçen Kûfeliler, Kûfe-Medine yolu üzerinde Saîd b. el-Âs ile karşılaşmışlardır.²⁵⁸ Valiyi Kûfe'ye sokmayarak "Vallahi silahlarımızı taşıyabildiğimiz sürece onun (Saîd'in) bize hükmetmesine izin vermeyeceğiz." diyerek yemin etmişlerdir.²⁵⁹

Saîd b. el-Âs Kûfe'ye sokulmayınca Medine'ye geri dönmüş ve olanları Halifeye bildirmiştir.²⁶⁰ Hz. Osman valisi Saîd'i yaşananlara rağmen Kûfe'ye geri yollamış ve kendisine "Kûfe'ye ulaştığında insanlara yaklaş. Onlara güzel şeyler vadet. el-Eşter'e de bu amelleri terk etmesini, fitne çıkarmamasını söyle. Bana göre insanlar seni görünce Eşter'i terk edecek sana geleceklerdir." şeklinde telkinde bulunmuştur. Saîd b. el-Âs Halife'nin emrine uyarak Kûfe'ye gitmiş fakat yolda üç yüz kişilik kuvvet ile karşılaşmış ve kendisine "Ey Allah'ın düşmanı! Nereye gidiyorsun. Geldiğin yere geri dön. Vallahi senin Fırat suyundan bir damla içmene dahi izin vermeyeceğiz. Sen bundan ilerisine nasıl tamah edersin?" denilerek, kölesini öldürmüşler bir bakıma gözdağı vermişlerdir.²⁶¹ Saîd b. el-Âs karşı koyamayacağını anlayınca isyancı grubun kendisinin şehre girmesine izin vermediği bildirmek üzere tekrardan Medine'ye dönmüştür.²⁶²

²⁵² Murat Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman (Katline Sessiz Kalınan Halife)*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 235.

²⁵³ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 6/366; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/153.

²⁵⁴ M. Mahfuz Söylemez, "Hz. Osman Dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi - Kûfe Örneği", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Haziran 2003), 80-81.

²⁵⁵ Belâzürî, *Ensâb*, 6/159.

²⁵⁶ Belâzürî, *Ensâb*, 6/158.

²⁵⁷ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 430.

²⁵⁸ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/340.

²⁵⁹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/370.

²⁶⁰ Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55), *Tarih*, thk. Süheyl Zekkâr, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 145.

²⁶¹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/367.

²⁶² İbn A'sem, *el-Fütûh*, 431.

Hiz. Osman, Kûfe'de meydana gelen son gelişmeler üzerine işleri daha da zor duruma sokmamak ve isyanı en kısa yoldan çözüme kavuşturmak için Kûfe'ye bir ordu göndermek yerine isyancıları sakinleştirmek, onları itaate çağırarak kendilerini Hakk ve Kitaba davet eden bir mektubu Kûfe'ye göndermiştir. Halifeden gelen bu mektuba Malik b. el-Eşter şöyle cevap vermiştir "Malik b. Eşter'den hatalarla başı belada olan, Hiz. Peygamber'in sünnetinin dışına çıkmış, Kur'an'ın hükümlerini göz ardı eden Halife'ye. Mektubunu okuduk. Kendini ve amillerini (halka) zulüm ve düşmanlıktan alıkoy. Bize (yönetici olarak) iyileri gönder ki biz de sana itaatimizle hoşgörü gösterelim. Sen bizim nefislerimize zulmettiğimizi sanıyorsun. Ancak senin bu zannın zulmü adalet, hakkı ise batıl olarak gösteriyor. İsteğimiz, hayırlılarımız ve salihlerimize yaptıklarından ve onları şehirlerinden sürmenden dolayı tövbe edip bu yaptıklarından vazgeçmen ve razı olduğumuz Ebû Musa el-Eş'ârî ile Huzeyfe b. el-Yemân'ı şehrimize atamandır. Velîd'ini, Saîd'ini ve heva ehli olan aile fertlerini bizden uzak tut."²⁶³ Halife, mektubu okuduktan sonra Kûfelilerin kendi yönetime karşı değil onların valilerine yönelik bir isyan içerisinde olduğu anlamış durumu daha da zora sokmamak adına Saîd b. el-Âs'ı Kûfe valiliğini görevinden almıştır. Ebû Musa el-Eş'ârî'yi Kûfe'nin yeni valisi olarak tayin etmiştir.²⁶⁴

Hiz. Osman, Kûfelilere istedikleri gibi yeni bir vali tayin ettiğini şu mektupla bildirmiştir "Ben sizin istediğiniz adamı başınıza getirip Saîd'i bu görevden aldım. Vallahi, şunu biliniz ki size bütün içimdekileri söyleyip bu konuda yaptıklarınıza karşın sabırlı olacak ve barışı sağlamak için elimden gelen her şeyi yapacağım. Allah'a isyan sayılmayacak arzu ettiğiniz her hususu da isteyebilirsiniz. Yine aynı şekilde Allah'a isyan sayılmayacak, arzulamadığımız ve sevmediğiniz bir şeyi de reddedebilirsiniz. Sizin Allah indinde bir hüccet ve deliliniz kalmasın diye arzu ettiğiniz her şeyi rahatlıkla uygulayabilirim. Cenab-ı Allah'ın bize emrettiği gibi sizin arzuladığımız şeyleri elde etmenize kadar mutlaka sabredeceğim."²⁶⁵

Bu konu çerçevesinde Kûfeliler ile ilgili olarak yapılan şu değerlendirme dikkate değerdir: Saîd b. el-Âs'ın Kûfe valisi olarak tayin edildikten sonra yönünü Horasan'ı fethetmeye çevirmiştir. Saîd b. el-Âs bu politikasıyla Kûfelilerin şehirden ve şehir içinde sorun oluşturabilecek durumlardan uzaklaşmalarını sağlamayı başarmıştır. Fetihler orduları içinde yer alan Kûfeliler, seferler nedeniyle valileri Saîd b. el-Âs ve Hiz. Osman ile ilgili dedikodu veya karışıklık çıkarma fırsatı bulamamışlardır. Fakat zamanla fetih hareketlerinin azalması ve

²⁶³ Belâzürî, *Ensâb*, 6/159.

²⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/ 34

²⁶⁵ Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/336; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 3/152-153.

seferlerin durmasıyla bazı bölgelerde ekonomik olarak sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Bunun neticesinde Kûfeliler gibi Kureyş asıllı olmayan Araplar, valiler üzerinden Hz. Osman yönetimine ve Kureyş siyasetine karşı memnuniyetsizliklerini yüksek sesle dile getirmeye ve çeşitli karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardır.²⁶⁶

1.13. Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680)

Kaynaklarda tam ismi; Muâviye b. Ebû Süfyân b. Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdüşems b. Abdimenâf b. Kusay şeklinde geçmekte olup künyesi Ebû Abdurrahman'dır.²⁶⁷ Babası Mekke'de söz sahibi olan Bedir Savaşı sonrasında Mekke'nin lideri konumuna gelen ve Mekke'nin fethedildiği güne kadarda bu liderliği sürdüren Ebû Süfyân b. Harb'dır.²⁶⁸ Mekke'de okuma yazma bilen sayılı kişilerden birisi olan Muâviye b. Ebû Süfyân²⁶⁹ Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'in kâtiplerinden biri olmuştur.²⁷⁰ Hz. Ömer döneminde ordu içerisinde başarılı bir rol oynayan Muâviye, Ürdün bölgesine idareci olarak görevlendirilmiştir.²⁷¹ Muâviye b. Ebû Süfyân bir sene sonra ise vefat eden kardeşi Yezîd b. Ebî Süfyân'ın idaresinde bulunan Şam'a vali olarak tayin edilmiştir.²⁷² Hz. Osman dönemine gelindiğinde Şam valiliği sürdüren Muâviye, bu görevin yanı sıra el-Cezîre, Humus ve Ürdün, Hama, Filistin, Şam, Lazkiye, Kinnestrin gibi bölgelerin valiliği de kendi yönetimi verilmesiyle bu bölgelerin hepsinden sorumlu genel vali konumuna gelmiştir.²⁷³ Şam bölgesindeki halka karşı oldukça cömert davranmış, halka karşı iyi muamele de bulunmuştur. Muâviye bu dönemde elde etmiş olduğu gücü iyi şekilde kullanmak adına Meysun binti Bahdal ile evlenmiş, iyi bir yönetim anlayışı sergilemiş ve halkı kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Bununla birlikte Meysun binti Bahdal ile de evlenerek kendisine oldukça sadık ve donanımlı bir ordu kurmuş buradaki hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır.²⁷⁴ Hz. Ali dönemine gelindiğinde ise Şam valiliği görevinden alınan Muâviye'nin görevden alınması şu şekilde olmuştur:

Hz. Ali Halife olunca tüm halktan kendisinin Halifeliğini onayladıklarına dair biat istemiştir. Fakat bu çağrıya hemen uyanlar olduğu gibi Muâviye ve destekçilerinin de içinde olduğu bazı kimseler biat etmemişlerdir.²⁷⁵ Birçok problemle karşı karşıya kalan yeni halifenin

²⁶⁶ Adem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyyet* (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2016), 179.

²⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, 3/119; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/117.

²⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/285; İbnü'l- Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/201.

²⁶⁹ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye Bin. Ebî Süfyân* (Ankara: Fecr Yayınları, 1990), 62.

²⁷⁰ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/1416; Zehebî, *Siyer*, 3/129.

²⁷¹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/60.

²⁷² Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/62; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/118.

²⁷³ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/1418; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/126.

²⁷⁴ İsmail Yiğit, "Emevîler", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11:104.

²⁷⁵ Taberî, *Tarîhu'l- Ümem ve'l-Mülûk*, 4/449; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 3/229.

ilk işi Hz. Osman döneminde tayin edilmiş valileri azlederek yerine yeni valiler görevlendirmek olmuştur.²⁷⁶ Abdullah b. Abbas ve Muğire b. Şu'be yapılacak değişiklikler nedeniyle daha büyük problemlerin çıkabileceğinden endişe etmiş ve Halife'yi uyarmışlardır. Bilhassa Muğire b. Şu'be "Sen valileri yerlerinde bırak, onların biat ettiklerini duyarsan işte o zaman istediklerini yerlerinde bırakırsın, istemediklerini ise yenileriyle değiştirirsin." diyerek valilerden gerekli biatı aldıktan sonra valileri görevden almasını öğütlemiştir.²⁷⁷ İbn Abbas ise Şam valisi Muâviye'yi görevde bırakırsa kendisine biat edeceğini daha sonrasında onu azletmesini tavsiye etmiştir. Hz. Ali "Ben ne senin ne de Muâviye'nin yardımlarına muhtacım." diyerek bu sözleri dikkate almamıştır.²⁷⁸ Hz. Ali kendisine verilen öğütleri dinlemeyerek Şam bölgesinin valisi olan Muâviye'nin de arasında bulunduğu birçok valiyi görevden almış, Muâviye'nin yerine Şam'a Abdullah b. Abbas'a valilik teklifinde bulunmuştur. Fakat İbn Abbas bu teklifi kabul etmeyince Sehl b. Huneyf'i tayin etmiştir.²⁷⁹ Şam Bölgesinin valisi olan Muâviye görevden alınmasını kabul etmemiş ve Halifenin göndermiş olduğu yeni valinin Sehl b. Huneyf'in de şehre girmesine engel olmuştur. Yeni vali Tebük denilen bölgeye ulaşınca Muâviye'nin göndermiş olduğu bir süvari birliği kendisini karşılamış ve kendisini Şam'a sokmayacaklarını bu yüzden Medine'ye geri dönmesi gerektiğini söylemiştir.²⁸⁰ Bunun üzerine Sehl b. Huneyf Halifenin yanına dönmüştür.²⁸¹ Sehl b. Huneyf'in şehre alınmaması bir nevi hali hazırdaki vali Muâviye'nin Hz. Ali'nin halifeliğini tanımadığı anlamına gelmektedir.

Hz. Ali, atadığı valiyi kabul etmeyen Şamlılardan kendisine biat etmesini istemiştir. Muâviye ancak Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılması doğrultusunda Hz. Ali'ye itaat etmeyi kabul edeceklerini söylemiştir.²⁸² Muâviye, Şam'da Hz. Osman'ın kanlı gömleğini caminin minberine asıp halka göstererek haksız yere öldürülen Hz. Osman'ın kanı talep etmiştir.²⁸³ Öte yandan da Şam ahalisine Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın öldürülmesine sessiz kaldığı, onun katillerini koruduğu için bu cinayete onunda ortak olduğu algısını yaratarak kendisini Hz. Osman'ın velisi yerine koymuş ve halktan Hz. Osman'ın hakkını savunmak için biat almaya çalışmıştır.²⁸⁴ Yapılan propagandalardan etkilenen Şam ahalisi Hz. Osman'ın katilleri cezalandırılmadıkça veya kendilerine teslim edilinceye kadar Hz. Ali'ye biat

²⁷⁶ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/142; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 3/103.

²⁷⁷ Ya'kûbî, *Târih*, 2/180; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 3/197.

²⁷⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 3/197.

²⁷⁹ Ya'kûbî, *Târih*, 2/179; Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/462.

²⁸⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi – 2*, 256.

²⁸¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/370.

²⁸² Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/70.

²⁸³ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/464; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 3/103.

²⁸⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 3/142.

etmeyeceklerini gerekirse bu uğurda savaşmaktan da korkmadıklarını Hz. Ali'ye söylemişlerdir.²⁸⁵ Hz. Ali, tüm çabalarına rağmen Muâviye ve Şamlılar kendisine biat etmeyeceğini anlayınca kendisine muhalif olan bu grupla savaşma kararı almıştır.²⁸⁶ Halife bu savaş için hazırlık yaparken ortaya Basra da Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın öncülük ettiği şehit edilen Hz. Osman'ın kanını talep eden başka bir muhalif grup ortaya çıkmıştır.²⁸⁷ Hz. Ali önceliği kendilerine Cemel topluluğu denilen muhalif gruba vererek önce bunlarla savaşmıştır.²⁸⁸ Yapılan bu savaşta Hz. Ali'nin ordusu galip gelmiştir.²⁸⁹

Hz. Ali, Cemel olayından sonra Kûfe'ye gelmiş ve kendisine henüz biat etmemiş olan Hemedan valisi Cerîr b. Abdullah el-Becelî yanına çağırarak kendisinden biat almış ve bir mektupla beraber Muâviye'nin yanına Şamlıların biatını almak üzere elçi olarak göndermiştir.²⁹⁰ Hz. Ali, Cerîr'e "Bundan sonra mektubum sana varınca Muâviye 'yi kesin bir hükme çağır, tam re'yini bildirmeye zorla. Ondan sonra da yerleri yurtları sahipsiz kılan savaşla yahut onu hor bir hale getirecek olan barış arasında muhayyer bırak. Savaşı kabul ederse ona karar ver; barışı kabul ederse biatini al. Vesselam." diyerek mektubu teslim etmiştir.²⁹¹ Cerîr b. Abdullah, Muâviye'ye mektubu verdikten sonra ayağa kalkarak "Ey Şam halkı! Azın kime faydası olmuyorsa çokluğun da faydası olmaz. Basra'da destan vardır. Onun gibisine bela fayda etmez. İslam'da yeri olmaz. Allah'tan korkun ey Şam halkı! Ali ve Muâviye için hayır söyleyin. Nefsinize bakın. Nefsinizi kimse sizin gibi göremez." demiş ve sonrasında Muâviye Cerîr'e "Tükürüğümü kuruttun Cerîr." diyerek tepki göstermiştir.²⁹² Muâviye kendisine gönderilen elçiyi üç dört ay oyaladıktan sonra biat etmeyeceğini ve Hz. Ali'nin Hz. Osman'ı öldüren asilerle suç ortağı olduğunu söyleyip Osman'ın kanını bedelini talep ettiğini söyleyerek gerekirse bu uğurda savaşacağını tekrardan bildirmiştir.²⁹³ Ayrıca Hz. Ali'nin halifeliğinin meşruiyetini konusunda yeni bir iddia ortaya atarak halifeye katillerin cezalandırıldıktan sonra şura ile yeniden bir halife seçilmesi gerektiğini dile getirmiştir.²⁹⁴

²⁸⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 3/98; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/254

²⁸⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 3/121; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/230.

²⁸⁷ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/454.

²⁸⁸ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/477.

²⁸⁹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/534; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 3/130.

²⁹⁰ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/561.

²⁹¹ Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf er-Radî (ö. 406/1015), *Nehcü'l Belâğa* çev. Abdülbâki Gölpinarlı (İstanbul: Kapı Yayınları,2016), 353.

²⁹² Ya'kûbî, *Tarih*, 2/83.

²⁹³ *Vak'atu Siffin*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2018), 32-33; Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/561-575; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/92.

²⁹⁴ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 5/5-76; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/146.

Hız. Ali, Muâviye üzerinden Şamlılara karşı tekrardan yaptığı biat çağrısından da olumlu bir cevap alamayınca savaşmak üzere kendisine destek verenlerle birlikte Şam'a doğru yola çıkmıştır.²⁹⁵ Ali'nin Hız. Ali'ye destek verenlerle Muâviye'ye destek verenler 37/657 yılında Sıffin denilen yerde karşı karşıya gelmiştir. Sıffin Savaşı'nın hemen akabinde "Tahkim Olayı" olarak bilinen olay vuku bulunmuştur.²⁹⁶ Tahkim sonucunda Şam ahalisi Muâviye'yi halife olarak kabul edip biat etmişlerdir.²⁹⁷

Nitekim Hız. Ali'nin İslam toplumundaki meşrutiyetini sağlamlaştırmak için gerçekleştirdiği idari değişiklikler gerekli etkiyi yaratmamış aksine daha büyük sorunlara sebebiyet vermiştir. Muâviye'nin Şam valiliği görevinden alınmasıyla başlayan süreç, Muâviye'nin Hız. Ömer döneminden itibaren gücünü artırarak ilerlemesi ve halkın desteğiyle beraber yeni halifeye karşı oluşan büyük bir muhalifliğin öncülüğünü yapmasını sağlamış, bu sürecin ilerlemesiyle de bazı kesimler tarafından İslam dünyasının yeni halifesi olarak kabul edilecek bir noktaya konumlandırılmıştır.

1.14. Yezîd b. Hüceyye et-Temîmî

Yezîd b. Hüceyye et-Temîmî'nin tam adı ve nesebini Belâzürî Yezîd b. Hâcebe b. Amir b. Teymillah b. Sa'lebe b. Ukabe olarak vermektedir.²⁹⁸ Hız. Ali'nin hilafetinde Rey şehrinin valiliğine atanmıştır.²⁹⁹ Yezid b. Hüceyye et-Temimi'nin Rey valiliğine atanmasında Cemel, Sıffin, Nehrevan Savaşı'nda Hız. Ali'nin yanında yer alması etkili olmuştur.³⁰⁰ Hız. Ali tarafından görevden alınan Yezîd b. Hüceyye'nin görevden alınma sebebi olarak şu olay gösterilmektedir.

Yezîd b. Hüceyye, Rey şehrinin haracından otuz binlik bir meblağı kendi hesabına katmış bu haber ve haberle ilgili şikâyetler Halifenin kulağına gelmiştir. Hız. Ali valisi Yezîd'e konuyla ilgili bir mektup göndererek yanına çağırılmış paraların hesabını sormuştur.³⁰¹ Yapılan sorgulamada Rey valisi Yezîd yapılan suçlamaları kabul etmemiş olsa da kendini aklayacak bir izah da sunamamıştır. Bununla birlikte zimmetine geçirdiği paraları geri vermeye de yanaşmamıştır. Sorgulama sonucunda Hız. Ali Yezîd b. Hüceyye'yi Rey valiliğinden almıştır. Zimmetine para geçirmek suçundan kırbaçlatmış ve hapse attirmiştir.³⁰²

²⁹⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 3/104 -105.

²⁹⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi – 2*, 289-305.

²⁹⁷ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*,549; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi – 2*, 305.

²⁹⁸ Belâzürî, *Fütuh*, 364.

²⁹⁹ Belâzürî, *Fütuh*, 364; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/187-88.

³⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/ 288.

³⁰¹ Belâzürî, *Fütuh*, 364.

³⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/288.

Hız. Ali tarafından valilikten alınmakla birlikte cezalandırılan Yezîd b. Hüceyye daha sonra hapisten kaçmış ve Muâviye'nin tarafına geçerek Hız. Ali'ye karşı savaşmıştır.³⁰³

1.15. Abdullah b. Âmir (ö. 59/679)

Tam ismi Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Âmir b. Küreyz b. Rebîa Habib b. Abdüşems dir. Hız. Peygamber'in halası Beyzâ'nın oğlu olmanın yanı sıra Hız. Osman'ın dayısının oğludur.³⁰⁴ Abdullah'ı üç yaşında iken Hız. Peygamber'e getirilmiş, Hız. Peygamber "O, bizim oğlumuzdur, içinizde bize en çok benzeyen odur", "İnşallah o hiç bir zaman susuz kalmaz." diyerek dua etmiştir.³⁰⁵ Hız. Osman, halifeliği sırasında Basra valisi Mûsâ el-Eşarî'nin yerine henüz yirmi dört-yirmi beş yaşında olan Abdullah b. Âmir'i Basra valiliğine atamıştır.³⁰⁶ Hız. Ali döneminde görevinden alınan Abdullah b. Âmir'in görevden alınması şu şekilde olmuştur:

Hız. Ali, halife olduktan sonra birçok zorlukla karşı kalmış, kendisine biat etmeyenler ve eyaletlerde yaşanan olumsuzlukları gidermek için eski halife tarafından atanan valileri görevden alarak kendi valilerini tayin etmeye başlamıştır.³⁰⁷ Muğîre b. Şu 'be, Hız. Ali'nin huzura gelerek valilerin alınması ve yeni valilerin tayin edilmesi konusunda aceleci bir tavır takınmamasını, yöneticilerin biatları gelinceye kadar görev yerlerinde kalmaları gerektiğini tavsiye etmiştir.³⁰⁸ Ancak Halife bu tavsiyeyi dinlemeyerek Abdullah b. Âmir ve bir çok valiyi görevden almıştır. Basra'ya yeni vali olarak Osman b. Huneyf'i tayin etmiştir.³⁰⁹

Yeni Basra valisi Osman b. Huneyf, Basra'ya vardığında eski vali Abdullah b. Âmir'in kendisini engellemeye yönelik bir tavır takınmadığı görmüştür.³¹⁰ Fakat Abdullah b. Âmir Hız. Osman'ın asilerce şehit edildiğini halka duyurarak Hız. Osman'ın intikamının alınması noktasında halkı galeyana getirdiğini bildirmiştir. Hız. Ali'nin, Basra halkını kışkırtması üzerine Abdullah b. Âmir'e yazdığı mektup şu şekildedir "Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla! Allah'ın kulu ve Müminlerin Emîri Ali'den Abdullah b. Âmir'e! Allah nezdinde insanların hayırlısı hak ve vecibelerinde Allah'a en çok itaat edendir. Acı da olsa hakkı söyleyendir. Zira yer ve gökler hak ile kurulmuştur. İçin muhakkak dışın gibi olsun. Hükmün bir, gidişatın istikamet üzere olsun. Basra şeytanın indiği yerdir. Onlardan hiç kimsenin eliyle ne biz ne de

³⁰³ İbnü'l- Esîr, *el-Kâmil*, 2/287-288.

³⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/44-49; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 139-140; Zehebî, *Siyer*, 3/18

³⁰⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/45; Mustafa Fayda "Abdullah b. Âmir", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 1:84-85.

³⁰⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/61; Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/264.

³⁰⁷ Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/ 142; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/228.

³⁰⁸ Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/438; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/ 240.

³⁰⁹ Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/442.

³¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/201-202.

senin kapatamayacağımız bir kapıyı açma. Selam ile.”³¹¹ Görevden alınması üzerine Hz. Ali'nin halifeliğine karşı çıkmış olan Abdullah b. Âmir Mekke'ye gitmiş daha sonra Hz. Ali'ye muhalif oldukları bilinen Talha b. Ubeydullah ve Zübeyir b. Avvâm ile birlikte hareket etmiştir. İstedikleri takdirde her türlü askeri (yüz bin kişilik ordu) ve mali desteği verebileceği söylemiştir.³¹²

Abdullah b. Âmir'in görevden alınması, Halifeye karşı herhangi bir muhaliflikten kaynaklı olmayıp Hz. Ali'nin yürütmüş olduğu politika sebebiyle gerçekleşen bir azildir. Abdullah b. Âmir'in Halifeye olan muhalifliği ise görevden aldıktan sonra ortaya çıkmış ve Halifeye karşı yürütülen birçok girişimin içerisinde bulunmuştur.

1.16. Ömer b. Ebû Seleme el-Mahzûmî (ö. 83/702)

Kaynaklarda tam olarak ismi; Ömer b. Ebû Seleme b. Abdilesed b. Hilâl b. Abdullah b. Ömer b. el-Mahzûmî olarak geçmekte olup Ebû Hafsa ismiyle künyelenmiştir.³¹³ Annesi Hz. Peygamber'in eşlerinden birisi olan Ümmü Seleme'dir.³¹⁴ Hz. Peygamber'in gözetiminde büyümüş olan Ömer'in, Hz. Peygamber vefat ettiği sırada henüz dokuz yaşlarında olduğu bilinmektedir.³¹⁵ Hz. Ali'nin halifeliği döneminde Bahreyn valisi olarak tayin edilmiştir.³¹⁶ Sonrasında Hz. Ali tarafından görevden alınan Ömer b. Ebû Seleme'nin görevden alınması şu şekilde olmuştur:

Bahreyn'e tayininden kısa bir süre sonra Hz. Ali, Muâviye ile arasında vuku bulacak olan savaş için Ümmü Seleme'yi yanında görmek istemiş fakat Ümmü Seleme kendi yerine oğlu Ömer b. Ebû Seleme'yi göndermek isteğini söylemiştir.³¹⁷ Halife, Ömer b. Ebû Seleme'yi bu savaşta yanında yer alması için Bahreyn'deki valilik görevinden almış ve neden görevden aldığını da şu mektup ile açıklamıştır “Numân b. Aclân ez-Zurekî'yi Bahreyn'e atadım. Seni kötülemeden ve eleştirmeden görevden alıyorum. Sana verilen görevi güzel bir şekilde ifa edip emaneti yerine getirdin. Zan altında kalmadan, herhangi bir kötü bir suçla itham edilmemiş olarak gel. Şamlı isyancılara karşı harekete geçmek istiyorum. Senin de benimle beraber olmanı

³¹¹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 100.

³¹² Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1/309.

³¹³ Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Muhammed Hamidullah (Mısır: Daru'l-Mearif, 1408/1987),62.

³¹⁴ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (ö. 230/845), *Kitabü't Tabakâti'l-Kebir*, çev. Hikmet Aydemir (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), 562.

³¹⁵ Belâzürî, *Ensâb*, 2/ 63; İbnü'l- Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/79.

³¹⁶ Ya'kübî, *Tarih*, 2/179.

³¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/562; Ya'kübî, *Tarih*, 2/180-81.

arzu ettim. Sen -Allah'ın izniyle- düşmanla cihatta ve dinin direğinin ayakta tutulmasında dayanacağım kişilerdensin.”³¹⁸

Bilindiği üzere Hz. Ali döneminde Mahzûmoğulları Halife'ye karşı açıkça Muâviye'yi desteklemişlerdir.³¹⁹ Hz. Ali, Mahzûmoğullarından olan Ümmü Seleme'yi³²⁰ Muâviye'ye karşı yapılacak savaşta yanında görmek istemesi Mahzûmoğulları'nın kendine karşı yürütmüş olduğu muhalifliği Ümmü Seleme üzerinden çürütmeye yönelik atılmış stratejik bir hamledir. Ümmü Seleme'nin kendi yerine oğlu Ömer'i göndermesi Hz. Ali'nin elini güçlendirmiştir. Son tahlilde mektuptan da anlaşıldığı üzere Ömer b. Ebû Seleme'nin görevden alınması herhangi bir menfi olaya dayalı olmayıp aksine Hz. Ali'nin Mahzûmoğulları üzerinden Muâviye'ye karşı yürüttüğü strateji sebebiyle alınmış bir karardır. Ömer b. Ebû Seleme, Hz. Ali'nin hilafeti boyunca Bahreyn dışında Faris ve Hulvan bölgelerinde de valilik yapmıştır.³²¹

1.17. Numân b. Aclân

Tam ismi kaynaklarda; Numân b. Aclân b. Numân b. Âmir b. Zürayk el-Ensârî, ez Züraki olarak geçmektedir.³²² Hz. Ali kendisini Ömer b. Ebû Seleme'nin yerine Bahreyn'e vali olarak atamıştır.³²³ Hz. Ali tarafından sonrasında görevden alınan Numân b. Aclân'nın görevden alınması şu şekilde olmuştur:

Numân b. Aclân göreve geldikten sonra Bahreyn bölgesinin gelirlerinden mensup olduğu Zürayk kabilesindeki kişilere dağıtmaya başlamıştır.³²⁴ Kabilesine yaptığı bu yardımlar sebebiyle Ebû'l Esved ed-Düeli “İnsanları sizden alıkoyan fitneyi görür gibi oldum. Zürayk malı, tilkilerin saçıp savurduğu gibi saçıp savuruyor. Tanıdığımız Aclân'ın oğlu var ya? İşte o da Allah'ın malını yağmacılar gibi dağıtıp tüketiyor.” diyerek duruma tepkisini göstermiştir.³²⁵ Hz. Ali'ye valisinin devlet malını kabilesine dağıttığı haberi gidince şu mektup yazmıştır “Emanete hıyanet, halifeye hıyanet etmeye heveslenen, nefsinin ve dinini bazı kötü huylardan temiz kılmayan bir kişi dünyada kendini ifsat etmiş olur. Allahtan kork! Çünkü sen iyiliklerle tanınmış bir kabilenin mensubusun. Hakkında her zaman iyi bir intiba bırakmaya çalış!

³¹⁸ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, 30.

³¹⁹ Mehmet Ali Kapor, “*Mahzûm*” Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(Ankara: TDV Yayınları 2003), 27: 403.

³²⁰ Mehmet Yaşar Kandemir, “*Ümmü Seleme*” Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(İstanbul: TDV Yayınları 2012), 42: 328.

³²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/562; Belâzürî, *Ensâb*, 2/ 63.

³²² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe* 2/334.

³²³ Ya'kubî, *Târîh*, 2/176-177.

³²⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/532.

³²⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/334-335.

Hakkında duyduğum haber gerçek ise hatanı düzelt! Seninle ilgili iyi niyetimi değiştirme! Haracını topla sonra bana yaz ki; sana emrimi ve görüşümü bildireyim.”³²⁶

Halifenin mektubunu alan Numân, toplamış olduğu harac mallarını da yanına alarak Muâviye'nin saflarına katlamak amacıyla Bahreyn'den kaçıp Şam'a gitmiştir.³²⁷

1.18. Kays b. Sa'd (ö. 60/680)

Kaynaklarda tam ismi; Kays b. Sa'd b. Ubâde b. Düleym b. Hârise b. Ebî Hazîme b. Sa'lebe b. Tarîf b. Hazrec olarak geçmekte olup³²⁸ künyesi için Kays, Ebû Fadl, Ebû Abdullah ve Abdülmelik isimleri zikredilmektedir.³²⁹ Kays b. Sa'd'ın babası sahabenin ileri gelen isimlerinden Sa'd b. Ubâde'dir.³³⁰ Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti üzerine babası, Kays b. Sa'd'ı Hz. Peygamber'e hizmet etmesi için görevlendirmiştir.³³¹ Hz. Peygamber'in “O cömert bir ev ahalisindedir.”³³² diyerek övdüğü Kays b. Sa'd'ın Hz. Peygamber nezdindeki durumu Enes b. Malik'in “Kays b. Sa'd'ın Hz. Peygamber (s.a)'in yanındaki konumu emniyet amirinin vali yanındaki konumuna benzerdi.”³³³ şeklinde ki rivayetinden de anlaşılmaktadır. Muâviye b. Ebû Süfyân, Amr b. Âs, Mugîre b. Şu 'be gibi Arap dâhileri arasında yer olan Kays b. Sa'd isabetli görüşleri ve savaş konularındaki zekâsıyla ön planda çıkan sahabilerden birisi olmuştur.³³⁴

Kays b. Sa'd Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra halife olan Hz. Ali'ye biat etmiş ve Cemel Savaşı'nda Hz Ali'nin yanında yer almıştır. Hz. Ali'nin düzeni tekrardan sağlamak ve karışıklıklara son vermek için yaptığı yeni vali atamalarında Mısır'ın konumu ve ordugâh şehri olması, ekonomik kaynaklar ve Muâviye'nin bölgede hâkimiyet kurma isteğine karşı güçlü bir duruş ve mücadele sergileyecek, bölgeyi tanıyan, güvенеbileceği, kendisine bağlılığı bilinen, siyasetten anlayan, yönetim konusunda bilgili, zeki ve güçlü bir kişiliğe sahip olan Kays b. Sa'd'ı vali olarak görevlendirmiştir.³³⁵ Kays b. Sa'd Hz. Ali tarafından sonrasında Mısır valiliği görevden alınması şu şekilde olmuştur:

³²⁶ Ya'kûbî, *Târih*, 2/117.

³²⁷ Ya'kûbî, *Târih*, 2/176-177.

³²⁸ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 80.

³²⁹ Belâzürî, *Ensâb*, 20/183.

³³⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 2/159.

³³¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/425; Zehebî, *Siyer*, 3/103.

³³² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/422-423.

³³³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/425; Zehebî, *Siyer*, 3/103.

³³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/375; Zehebî, *Siyer*, 112.

³³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/190; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/229.

Kays b. Sa'd, Mısır'da göreve geldikten sonra akılcı hareket ederek başarılı bir yönetim sergilemiş ayrıca buradaki muhalif gruplara karşı yumuşak bir politika yürütmüş, onlarla ateşkes anlaşması yaparak Mısır'ı hâkimiyeti altına almıştır.³³⁶ Kays b. Sa'd'ın Mısır'daki başarısından rahatsız olan ve bu başarının kendi hilafetini tesisi için büyük bir tehlike arz ettiğinin farkında olan Muâviye, Kays bin Sad'la ilgili planlarını devreye koymasını gerektiği anlamıştır.³³⁷ Çünkü Muâviye Hz. Ali'nin Iraklılar ile Kays b. Sa'd'ın Mısırlılar ile Şam'a doğru gelmeleri durumunda kurmaya çalıştığı saltanatın sonunun geleceğini düşünmekteydi.³³⁸ Kays b. Sa'd'a karşı iki aşamalı bir strateji deneyen Muâviye ilk olarak Kays b. Sa'd'ı Halifeye karşı kendi safına çekmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda Kays b. Sa'd'a her türlü tavizi vermeye göze alan Muâviye, bunun olması halinde Mısır'ı kolaylıkla hâkim olacağını düşünmekteydi.³³⁹ Bunun işe yaramaması durumunda ise Kays b. Sa'd'a yönelik yalan yanlış haberler ortaya atarak onun Halife nezdindeki itibarını yok edip valilik görevinden alınmasını planlamaktaydı.³⁴⁰ Bu şekilde yeni gelecek valinin kendisi için Kays'dan daha az bir tehlike teşkil edeceği ön görmekteydi.³⁴¹

Muâviye, Kays'a mektuplar göndererek kendi yanında görmek istediğini, kendisine Irak valiliği ve birtakım imtiyazlar teklif etti. Muâviye'nin planlarını anlamış olan Kays, bu mektuplara olumsuz cevaplar vererek Halifeye olan bağlılığını dile getirmiştir.³⁴² Yaptığı girişimler sonucunda Kays b. Sa'd'ı kendi safına katamayacağını anlayan Muâviye, planının ikinci safhasına devreye koyarak hile yoluna başvurmuştur. Hz. Ali'nin istihbarat için Şam'da bulundurduğu casusların farkında olan Muâviye, sanki Kays b. Sa'd tarafından yazılmış olan mektupları halkın önünde okuyarak Kays'ın kendi saflarına katıldığı algısını yaratmış ve Kays'ın Hz. Osman'ın kanının hesabını soracağı şeklindeki yalan haberleri de Şam'da yayılmasını sağlamıştır.³⁴³ Muâviye, Şam halkına yaptığı bir konuşmada "Sakın Kays b. Sa'd'a küfretmeyiniz, ona karşı gelmeyiniz ve ona karşı halkı gazâ ve sefere hazırlamayınız, çünkü o bizim yandaşımızdır ve onun mektupları ve nasihatleri bize gizlice ulaşmaktadır. Heribta bölgesinde bulunan sizin kardeşlerinize nasıl davrandığını görmüyor musunuz? Onların azıklarını temin ediyor ve her türlü iyilikle onlara muamelede bulunuyor." şeklindeki

³³⁶ Belâzürî, *Ensâb*, 3/163.

³³⁷ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/550; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/269.

³³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/263.

³³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/263.

³⁴⁰ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/553.

³⁴¹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/550; Zehebi, *Siyer*, 3/109.

³⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/270.

³⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/253.

sözlerinden maksat yarattığı bu yalan algının Halife'nin kulağına gitmesini sağlamaktı.³⁴⁴ Muâviye, casusları sayesinde Kays ile ilgili haberlerin Halifeye ulaşmasını sağlamıştır. Hz. Ali haberi alınca çok şaşırılmış ve bu haberlere inanmak istememiştir. Durumu Abdullah b. Cafer ve oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin'e anlatmış,³⁴⁵ Abdullah b. Cafer, Kays'ın böyle bir durumda görevden alınması gerektiği şeklinde bir görüş beyan etmiştir. Halife yakınındakilerle bu mesele üzerine müzakere ederken Kays b. Sa'd'dan Heribta halkının Halife biat etmedikleri ve onlardan biat almak konusunda ısrarcı olmanın fayda sağlamayacağı, onları bir süre kendi hallerinde bırakmanın daha doğru ve hayırlı olduğunu ifade eden bir mektup gelmiştir.³⁴⁶ Gelen mektup üzerine Hz. Ali'nin Kays hakkındaki şüpheleri artmış ve yanında bulunan Abdullah b. Cafer, Kays'a Heribtalılar biat etmedikleri takdirde öldürülmelerini emreden bir mektup göndermesini Hz. Ali'ye teklif etmiştir. Halife bu teklifi makul bulup Kays'a mektubu göndermiştir.³⁴⁷ Halife tarafından gönderilen mektup Kays b. Sa'd a ulaşınca verilen emre oldukça şaşırılmış ve bu emri uygulamayarak kendi görüşünün daha isabetli olduğunu bildiren bir mektup yazmıştır.³⁴⁸ Hz. Ali, emrin uygulanmayacağı yönündeki Kays'ın mektubunu alınca Muâviye tarafından uydurulan haberlerin doğruluğuna inanmaya başlamış ve Kays'ı Mısır valiliği görevinden almıştır.³⁴⁹ Kaynaklarda Kays b. Sa'd görevden alındıktan sonra yerine, Hz. Ali'nin evlatlığı olan Muhammed b. Ebû Bekir'in³⁵⁰ yahut el-Eşter Malik b. Haris'in atandığı şeklinde iki bilgi yer almaktadır.³⁵¹

Mısır'da iyi bir yönetim ortaya koyan, Muâviye'ye karşı güçlü bir mücadele sergileyen Kays b. Sa'd görevden alındığına üzülmüş ve bundan dolayı Halifenin yanına Kûfe'ye değil Medine'ye dönmüştür.³⁵² Halifeye bağlılığında samimi olan Kays, bir süre sonra Medine'den de ayrılarak Halifenin yanında yer almak üzere Kûfe'ye gitmiştir.³⁵³

1.19. Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 38/658)

Kaynaklarda tam ismi Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddık Abdîllah b. Osman el-Kureyşî et-Teymî olup künyesi Ebû'l- Kâsım'dır.³⁵⁴ Hz. Ebû Bekir'in oğlu olan Muhammed'in ismini

³⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/271.

³⁴⁵ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/552.

³⁴⁶ Mektupların tam metni için bakınız: Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/554.

³⁴⁷ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/554.

³⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/271.

³⁴⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/253.

³⁵⁰ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/552.

³⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/374.

³⁵² Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/125; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/253.

³⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/374.

³⁵⁴ Adem Apak, "Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddık", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30:516.

ve künyesini ablası Hz. Âişe vermiştir.³⁵⁵ Muhammed b. Ebû Bekir, henüz üç yaşındayken yetim kalmış, annesi Esmâ bt. Ümeys sonrasında Hz. Ali ile evlenmiştir.³⁵⁶ Hz. Ali'nin himayesi altında büyümüş olan Muhammed b. Ebû Bekir, Hz. Ali'ye karşı büyük bir sadakat ile yetişmiştir.

Halife Hz. Osman'nın Mısır'a Abdullah b. Sa'd'ı vali olarak görevlendirmesiyle birlikte³⁵⁷ Muhammed b. Ebû Bekir'in ismi Mısır'da Halife aleyhine yürütülen propagandalarda Ebû Huzeyfe ile zikredilmeye başlanmıştır.³⁵⁸ Hz. Osman ile görüşmek için Medine'ye gelen Mısır heyetinin yönetime karşı şikâyetlerini dile getirmeleri Hz. Ali'nin desteği ile Muhammed b. Ebû Bekir'in Mısır'ın yeni valisi olarak görevlendirilmesini sağlamıştır.³⁵⁹ Fakat heyet, Mısır yolundayken Halifenin kendilerinin cezalandırmasını emreden mektubu bulmaları üzerine³⁶⁰ Medine'ye dönerek Osman'ın evini kuşatmışlardır.³⁶¹ Halifenin evinin muhasara altına alan ve onu öldürmek için odaya girenler arasında Muhammed b. Ebû Bekir de yer almıştır. Hz. Osman'ın kendisine "Baban Ebû Bekir sağ olsaydı senin bu davranışından memnun kalmazdı." sözlerini söylemesi üzerine odadan ayrılmıştır.³⁶² Muhammed b. Ebû Bekir'in Hz. Osman'ın şehadetinden sonra halife olan Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Hz. Osman döneminde Mısır valisi olarak atanan fakat görevini hiç icra edemeyen Muhammed b. Ebû Bekir, Hz. Ali döneminde Mısır valisi Kays b. Sa'd'ı görevden alınması üzerine buraya vali olarak atanmıştır.³⁶³ Hz. Ali tarafından Mısır valiliği görevinden alınan Muhammed b. Ebû Bekir'in görevden alınması şu şekilde olmuştur:

İdari konularda pek bir tecrübesi olmayan Muhammed b. Ebû Bekir, Mısır'a geldiğinde ilk iş olarak Halife adına halktan biat almak olmuştur. Fakat biat etmeyenlere karşı takındığı sert ve şiddet yanlısı politika nedeniyle Mısır'daki muhalif grupları kışkırtmaya başlamıştır.³⁶⁴ Tahkim olayından sonra halk valiye karşı düşmanlıklarını açıkça dile getirmeye, yönetime karşı ayaklanmaya başlamıştır.³⁶⁵ Bununla birlikte Muhammed, Mısır için büyük bir tehdit potansiyeli oluşturan Muâviye'ye mektuplar yazarak hakarete bulunmuştur.³⁶⁶

³⁵⁵ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/1366.

³⁵⁶ Belâzürî, *Ensâb*, 1/447.

³⁵⁷ Ya'kûbî, *Târih*, 2/164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/45.

³⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/58-59.

³⁵⁹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/358.

³⁶⁰ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi – 2*, 243-250.

³⁶¹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/351.

³⁶² İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/73-77.

³⁶³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/313.

³⁶⁴ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/557; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/273.

³⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/273.

³⁶⁶ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/557.

Hiz. Ali, valisi Muhammed b. Ebû Bekir'in Mısır'da işlere tam manasıyla vakıf olmadığını, idarededeki zaaflarını, Mısırlıların valilerine karşı tutundukları olumsuz tavrı, onu hafife aldıklarını ve otoritesini tanımadıklarını duymuş, eski vali Kays b. Sa'd'ı görevden azlettiğine pişman olup Mısır'da Muâviye'ye karşı zayıf kalan genç ve tecrübesiz vali Muhammed b. Ebû Bekir'i görevden almıştır. Hiz. Ali, el-Cezire bölgesinin valisi olan Mâlik b. Hâris el-Eşter'i Mısır valiliğine atamıştır.³⁶⁷ Mısır'a Eşter'in yeni vali olarak atanması Muâviye'nin Muhammed b. Ebû Bekir'in tecrübesizliğinden ve şiddet yanlısı politikalarından yararlanıp Mısır'ı ele getirmek üzerine yaptığı planları altüst eden bir durum teşkil etmesiyle beraber Muâviye; akıllı, cesur, harp ve idari konularda oldukça kabiliyetli olan yeni vali Eşter'e karşı bir önlem alma arayışına girmiştir.³⁶⁸ Eşter'i ortadan kaldırmak için Kızıldeniz bölgesinin harac memuru ile bir ittifak yapmıştır. Mısır'a gitmek üzere yola çıkan Eşter, Kızıldeniz bölgesine geldiğinde haraç memuru tarafından karşılanmış ve kendisine ikram edilen bal şerbetini içmesi sonucunda zehirlenerek ölmüştür.³⁶⁹

Halife Hiz. Ali cesur ve oldukça kabiliyetli olan Eşter'in öldürülmesine çok üzölmüş, Mısır'daki görevini henüz terk etmemiş olan Muhammed b. Ebû Bekir'e mektup yazarak görev yerinde kalması yönündeki emrini bildirmiş ve düşmanlara karşı hazırlık yapmasını emretmiştir.³⁷⁰ Hiz. Ali'nin Muhammed b. Ebû Bekir'e gönderdiği mektup şu şekildedir "Daha önce Eşter'i Mısır'a vali olarak tayin etmemin, seni öfkelenirdiğini duydum. Onu Mısır'a vali olarak tayin etmem cihat konusunda geri kalmandan dolayı yapmış olmadığım gibi, senin az gayret gösterdiğini de söylemedim. Sana vermiş olduğum otoriteyi alırsam, yetki olarak seni, daha az olan ve daha çok beğeneceğin bir göreve seni atardım. Mısır'a tayin ettiğim kişi, bize karşı dürüst, düşmanımıza karşı şiddetli ve kindar bir yapıya sahiptir. Allah ona rahmetiyle muamele etsin. Günlerini tamamladı ve eceline kavuştu. Biz ondan razı olduk, Allah da kendisinden razı olsun ve dünyada yapmış olduğu sevapların mükâfatını ahirette kat kat fazlasıyla versin. Sen de düşmana karşı direnip dayanmayı bil ve savaş için hazırlık yap. İnsanları Rabb'inin yoluna davet et. Allah'tan daha çok yardım iste. Seni endişelendiren şeyler için, sana kâfidir. İnşallah O senin görevini kolaylaştırır."³⁷¹

Muhammed b. Ebû Bekir'in de bu mektuba cevabı şu şekilde olmuştur "... Mektubun bana ulaştı ve mektubun muhtevasını da iyice anladım. İnsanlar arasında Allah'ın rızasını

³⁶⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/193; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/178-179.

³⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/313.

³⁶⁹ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/193-94; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/178.

³⁷⁰ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/96-97.

³⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/110.

Müminlerin emirinden daha çok talep eden pek az kimse vardır ve düşmanına karşı ondan daha şiddetli olup kendi yakınlarına rahmet ve yumuşaklıkla davranan kimse yoktur. Ben hazırım. Şehrin dışına çıkıp karargâhımı kurdum, insanlara güvence sağladım, ancak bize karşı savaş açmış olanlara ve bize muhalefet edenlere böyle bir güvence ve eman vermiş değilim. Ben Müminlerin emirinin emrine tabiyim ve onun emrini sonuna kadar koruyacak kimseyim. Vesselam.”³⁷²

Muhammed b. Ebû Bekir Mısır valiliğinden alınmış fakat yeni vali Eşter’in görev yerine giderken yolda öldürülmesi sonucunda tekrar görevinde kalmıştır. Daha sonra Muhammed b. Ebû Bekir’in ordusu ile Muâviye’nin Amr b. Âs komutasındaki ordusu savaşmıştır. Muhammed b. Ebû Bekir savaş sonunda yakalanıp öldürülmüştür.³⁷³

1.20. Ebû Katâde (ö. 54/674)

Tam ismi Ebû Katâde b. Rib‘î b. Büldime (Beldeme, Belzeme, Bildime) b. Hansa b. Sinan b. Ubeyd b. Adıyy b. Ğanem b. Ka‘b b. Selemedir.³⁷⁴ Medine’de bulunan Hazrec kabilesine mensuptur.³⁷⁵ Hz. Peygamber, Ebû Katâde’nin Gâbe Savaşı’nda göstermiş olduğu kahramanlığı “Süvarilerimizin en hayırlısı Ebû Katâde’dir.” diyerek övmüştür.³⁷⁶

Ebû Katâde Hz. Ali’nin hilafetinde Mekke valisi olarak görevlendirilmiştir.³⁷⁷ Kaynaklarda Hz. Ali’nin Mekke’ye vali olarak görevlendirdiği ilk ismin Ebû Katâde olduğu bilgisi geçmektedir.³⁷⁸ Fakat Ebû Katâde’nin valiliği çok uzun sürmemiş sonrasında Halife tarafından görevinden alınmıştır.³⁷⁹

Ebû Katâde’nin vali olarak Mekke’deki otoritesini tam olarak sağlayamaması Mekke’de idari yönden bir otorite boşluğu yaşanmasına akabinde Hz. Osman’ın Basra valisi olan ve Hz. Ali tarafından görevden alınan Abdullah b. Amir bu otorite boşluğunu kullanıp burada kendine bir etkinlik alanı kazanmaya başlamasına sebebiyet vermiştir.³⁸⁰ Bununla birlikte Mekke; Talha, Zübeyir ve Aişe Hz. Ali’den şehit edilen Hz. Osman’ın kanını talep etmeye yönelik

³⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/363.

³⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/180-181; Zehebî, *Siyer*, 3/110.

³⁷⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/15.

³⁷⁵ Mehmet Yaşar Kandemir “Ebû Katâde”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,1994), 10:174-175.

³⁷⁶ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/598,600.

³⁷⁷ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 201.

³⁷⁸ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 201.

³⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/222.

³⁸⁰ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/452.

girişimleri için toplandıkları bir merkez haline gelmeye başlamıştır.³⁸¹ Halife Hz. Ali, kendi aleyhine yürütülen bu faaliyetlere son vermek amacıyla bir takım tedbirler almaya karar vermiştir. İlk iş olarak şehirdeki siyasi otoriteyi güçlendirmeye hedefleyen Halife, Mekke valisi Ebû Katâde'yi görevinden alarak yerine amcası Abbas'ın oğlu Kusem'i tayin etmiştir.³⁸²

Anlaşıldığı üzere Ebû Katâde'nin görevden alınması valiliği sırasında Mekke şehrinin, bir takım siyasi olayların yaşandığı ve Halife Hz. Ali'ye karşı muhalefetin güçlendiği bir merkez konumuna gelmeye başlaması sebebiyledir.

1.21. Ukbe b. Amr (ö. 42/662)

Kaynaklarda ismi Ukbe b. Amr b. Sa'lebe el-Bedri şeklinde olup Ebû Mes'ud el-Bedri ismiyle künyelenmiştir.³⁸³ Hazrec kabilesine mensup olan Ukbe b. Amr'ın Bedrî nisbesi sahip olmasıyla ilgili iki rivayet bulunmaktadır. İlki Bedir Gazvesi'ne katıldığı için, ikincisi ise Bedir yakınlarında oturduğu için bu nisbeyi aldığıdır. Muhaddislerin birçoğu onun bu künyesini Bedir Gazvesi'ne katıldığını için aldığı söylemektedir.³⁸⁴ Hz. Ali halifeliği döneminde Ebû Mes'ud el-Bedri'yi Sıffin Savaşı esnasında Kûfe'de vekil olarak bırakmıştır fakat sonrasında bu vekillikten almıştır.³⁸⁵

Ebû Mes'ud el-Bedri Kûfe vekillikinden alınma nedeni olarak Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'ye muhalefeti gerekçe gösterilmektedir. Bu muhaliflik bizzat halifeye karşı olan bir muhaliflik değil Müslümanların kanının dökülmemesine, bu savaştan iki grubunda galip gelmemesine yönelik arzuyu içeren karşıtlıktır. Hz. Ali bu muhaliflikten ötürü Ebû Mes'ud el-Bedri Kûfe vekilliği görevinden almıştır. Görevinden alınan Ebû Mes'ud el-Bedri, Kûfe'den ayrılıp Medine'ye gelmiş ve burada vefat etmiştir.³⁸⁶

1.22. Ya'la b. (Münye) Ümeyye (ö. 60/679-80)

Kaynaklarda tam ismi Ya'la b. (Münye) Ümeyye b. Übey b. Übeyde b. Hemmam b. Harîs b. Bekr b. Zeyd b. Malik b. Hanzala b. Malik b. Zeyd Menat b. Temim olarak geçmektedir.³⁸⁷ Ya'la b. Münye Veda haccından sonra Hz. Peygamber'in Yemen'e gönderdiği

³⁸¹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/448; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/106.

³⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/ 222.

³⁸³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/16.

³⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/412.

³⁸⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/16.

³⁸⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/16.

³⁸⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/11; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/ 486;

memurlar arasında yer almıştır.³⁸⁸ Hz. Ömer döneminde Yemen'in idaresi Ya'la b. Münye'ye bırakılmış, Hz. Osman döneminde de Ya'la Yemen valiliği sürdürmüştür.³⁸⁹

Hz. Ali halife olduğunda Hz. Osman'ın atadığı valilerin önemli bir kısmını kendisine biatlarını beklemeden görevden almıştır.³⁹⁰ Ya'la b. Münye de biatı beklenmeden görevden alınanlar arasında yer almıştır. Hz. Ali, akrabalarından Ubeydullah b. Abbas'ı Yemen'e Ya'la b. Münye'nin yerine vali olarak atamıştır.³⁹¹

Anlaşılabacağı üzere Ya'la b. Münye'nin Yemen valiliğinden azledilme gerekçesi herhangi bir olay sebebiyle değil Hz. Ali'nin vali tayininde izlediği politika sebebiyledir. Hz. Ali'nin kendisini azletmesi üzerine valilikten ayrılan Ya'lâ b. Münye Yemen'de topladığı tüm vergileri yanına alıp Medine'ye dönmüş sonrasında ise Hz. Ali aleyhindeki gruplara katılmıştır.³⁹²

³⁸⁸ Halit Özkan “Ya'la b. Ümeyye”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,2013) 43:297; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1586.

³⁸⁹ Halife Hayyât, *Târih*,179.

³⁹⁰ Adnan Demircan, *Ali- Muâviye Kavgası*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), 66.

³⁹¹ Halife b. Hayyât, *Târih*, 199.

³⁹² İbnü'l- Esîr, *el-Kâmil*, 2/211.

II. BÖLÜM

KADILIK VE KOMUTANLIK GÖREVİNDEN ALINANLAR VE GÖREVDEN ALINMA SEBEPLERİ

2.1. KADILIK GÖREVİNDEN ALINANLAR

2.1.1. Kâdî Şüreyh (ö. 80/699)

Tam ismi kaynaklarda Ebû Ümeyye el-Kâdî Şüreyh b. el-Hâris b. Kays el-Kindî el-Kûfi olarak geçmekte olup künyesi Ebû Ümeyye'dir.³⁹³ Muhadramlardan biri sayılan Kâdî Şüreyh, Yemen'de görev yapan Muâz b. Cemel'den İslamiyet'i öğrenmiş, Halife Ebû Bekir zamanında Medine'ye gelmiştir.³⁹⁴ Dönemin önemli fıkıh bilginlerinden biri olan Kâdî Şüreyh, Hz. Ömer zamanında kadılık müessesesinin tesisiyle kadılıkta aktif bir rol almaya başlamış ve Hz. Ömer'in kadı tayininde Kûfe'ye tayin edilmiştir.³⁹⁵ Kâdî Şüreyh, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifelik dönemlerinde bu görevi yerine getirmeye devam etmiştir.³⁹⁶

Kâdî Şüreyh, Hz. Ali'nin halifeliği döneminde bir süreliğine Kûfe kadılığı görevden alınmıştır. Görevden alınmasına şu şekilde olmuştur:

Hz. Ali bir Yahudi'ye açtığı bir davada oğlu Hasan'ı şahit olarak göstermiştir. Kûfe Kadısı Şüreyh davacının şahit olarak oğlunu göstermesinin kabul etmeyeceğini ve oğlu yerine başkasını şahit olarak getirmesini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali oğulları Hasan ve Hüseyin'in herhangi biri olarak değil, Hadis-i şerifte buyrulduğu üzere cennetteki gençlerin efendisi olduğunu hatırlatarak şahitliklerinin kabul edilmesi istemiştir. Aralarına tartışma çıkmış fakat Şüreyh kararından geri döndürmemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali onu kadılıktan görevinden almıştır.³⁹⁷

Hz. Ali, birkaç ay sonra Kûfe'ye atadığı kâdılarının yetersizliğini görünce tekrar dan Şüreyh'i Kûfe kadısı olarak atayarak,³⁹⁸ maaşını 500 dirheme çıkarmıştır.³⁹⁹ Hz. Ali Kûfe âlimlerinin de hazır bulunduğu bir toplantıda Şüreyh'e "Sen Araplar'ın en iyi kâdılarındansın."

³⁹³ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 301.

³⁹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/34

³⁹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/91.

³⁹⁶ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 155.

³⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/95; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/2.

³⁹⁸ Aydın Taş, "Şüreyh'in Hayatı, İlmî, Mevkî ve Kadılığı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/ (Haziran- 1996), 59-60.

³⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/95.

şeklindeki sözleri Şüreyh 'in işindeki bilgisiyle beraber Halifenin Şüreyh'i neden tekrardan kadılık görevine getirdiğini açıkça göstermektedir.⁴⁰⁰

2.2. ORDU KOMUTANLIĞI GÖREVİNDEN ALINANLAR

2.2.1. Hâlid b. Saîd (ö. 14/635)

Kaynaklarda tam ismi; Hâlid b. Saîd b. el-Âs b. Ümeyye b. Abdişşems el-Ümevî olarak geçmekte olup künyesi Ebû Saîd'dir.⁴⁰¹ Babası Mekke'nin önde gelenlerinden, sonrasında İslam'ın düşmanlarından olan Ebû Ühayha'dır. Gördüğü bir rüyadan çok etkilenip rüyasını Ebû Bekir'e anlatmış, Ebû Bekir Hz. Peygamber'e gitmesini söylemiş ve akabinde Müslüman olmuştur.⁴⁰² İslamiyet'i kabul eden Hâlid b. Saîd, babası tarafından çok ağır işkencelere maruz kalmıştır.⁴⁰³ Hz. Peygamber tarafından Yemen'e vali olarak görevlendirmiş, Hz. Peygamber'in vefatı üzerine Medine'ye dönmüştür. Hz. Ebû Bekir kendisini Yemen'e tekrardan vali olarak görevlendirmek istemiş fakat Hâlid b. Saîd bu görevi kabul etmemiştir. Medine'de kalarak Hz. Ali'ye biat etmek isteyen Halid b. Said,⁴⁰⁴ Halifeye karşı muhalif bir tavır takınmıştır. Fakat bu muhalifliği çok uzun sürmeyip iki ay sonra biat etmiştir.⁴⁰⁵ Hz. Ebû Bekir'in görevli tayininde bu göreve layık olan insanları iş başına getirme yönünde takınmış olduğu prensipten hareketle kendisine muhalifliği bilinen Hâlid b. Saîd'i komutan olarak ordunun başına atamıştır.⁴⁰⁶ Sonrasında Hz. Ebû Bekir tarafından komutanlık görevinden alınan Hâlid b. Said'in görevden alınması şu şekilde olmuştur:

Hz. Ebû Bekir irtidad hareketlerinin son bulmasından sonra yönünü Suriye fetihlerine çevirmiştir. Bunun sonucunda üç büyük ordu hazırlamış ve Şam bölgesinin fethi için ilk sancağı Hâlid b. Saîd'in b. el-Âs vermiştir.⁴⁰⁷ Fakat ordu yola çıkmadan hemen önce Hz. Ömer'in itirazları sonucunda Hâlid b. Saîd, Hz. Ebû Bekir tarafından ordu kumandanlığından alınmış ve ordunun başına Yezîd b. Ebû Süfyân getirilerek kendisinin Şurahbîl b. Hasene'nin komutasında fetihlere katıldığı yahut Teyma'ya gitmek üzere görevlendirildiği kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁰⁸ Muhtemeldir ki bu görevden alma herhangi bir olay neticesinde veya bir

⁴⁰⁰ Şükrü Özen "Kâdi Şüreyh", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24:119-121.

⁴⁰¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/94.

⁴⁰² İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/108; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/19.

⁴⁰³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/109.

⁴⁰⁴ Ya'kûbî, *Târih*, 2/126.

⁴⁰⁵ Belâzürî, *Fütuh*, 149-150; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/387-388.

⁴⁰⁶ Belâzürî, *Fütuh*, 150; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/387.

⁴⁰⁷ Belâzürî, *Fütuh*, 150.

⁴⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/402; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/3.

anlaşmazlık sebebiyle değil; fetih stratejisi gereğince daha ehil birinin göreve getirilmesi nedeniyle yapılmıştır.

2.2.2. Hâlid b. Velîd (ö. 21/642)

Kaynaklarda tam ismi; Hâlid b. Velîd b. Mugîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm b. Yakaza b. Mürre şeklinde olup künyesi Ebû Süleyman'dır.⁴⁰⁹ Mekke'nin önde gelen ailelerinden Benû Mahzûm'dan Velîd b. Mugîre'nin oğludur.⁴¹⁰ Hâlid ve kabilesi İslâm'ın câhiliyenin sunmuş olduğu âdetleri, geleneklerini, kabilelerin gurur ve asabiyetini yok eden tehlikeli bir hareket olarak görmeleri sebebiyle Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı büyük bir nefret beslemişlerdir.⁴¹¹

Önceden Müslüman olan Hâlid'in kardeşi Velîd b. Velîd, Hâlid'e bir mektup yazarak kendisinin hala Müslüman olmamasını, bu dinden uzak durmasını hayretle karşıladığını dile getirmiş ve Hz. Peygamber'in kendisi için "Hâlid gibi bir insanın İslâm'ı tanımaması ne tuhaf! Keşke O, gayret ve kahramanlıklarını Müslümanların yanında müşriklere karşı gösterseydi; bu kendisi için çok daha hayırlı olurdu. Biz de onu başkalarına tercih ederdik." dediğini Hâlid'e bildirmiştir.⁴¹² Akabinde gelişen olaylardan sonra Hâlid, Medine'ye gelerek 629 senesinde Müslüman olmuştur.⁴¹³ Hz. Peygamber Hâlid'in iman etmesi üzerine "Seni doğru yola ulaştıran Allah'a hamdolsun! Seni yalnızca hayra ulaştıracağını umduğum bir aklın olduğunu biliyordum." diyerek mutluluğu dile getirmiştir.⁴¹⁴ Hz. Peygamber, Hâlid'e savaşlarda göstermiş olduğu üstün başarılarından dolayı "Seyfullah/Allah'ın kılıcı" unvanını vermiştir.⁴¹⁵ Hz. Ebû Bekir döneminde Suriye bölgesi için büyük bir ordu hazırlarak fetihlere başlanmıştır.⁴¹⁶ Hz. Ebû Bekir, Bizans'ın savaş hazırlığı içerisinde olduğu haberini alınca Irak bölgesinde bulunan ve Sasanilerle mücadele eden Hâlid'i, Suriye bölgesine destek kuvvet olarak çağırmış, emri alan Hâlid ve ordusu Suriye'ye doğru hareket etmiştir.⁴¹⁷ Başarılarına burada da devam eden Hâlid, halife tarafından ordunun başkomutanlığına getirilmiştir.⁴¹⁸ Hz.

⁴⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/26.

⁴¹⁰ Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 93

⁴¹¹ Fayda, *Allah'ın Kılıcı*, 89.

⁴¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/29; Köksal, *İslam Tarihi*, 15/19.

⁴¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/394; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/ 679; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1559.

⁴¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/402.

⁴¹⁵ Fayda, *Allah'ın Kılıcı*, 227.

⁴¹⁶ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 147.

⁴¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/43; Belâzürî, *Fütuh*, 128.

⁴¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/321; Fayda, *Allah'ın Kılıcı*, 248.

Ebû Bekir vefatı sırasında Hâlid, Suriye’de bulunan orduların başkomutanı olarak fetihlere devam ediyordu.⁴¹⁹

Hız. Ömer halife olduktan sonra selefi olan Hız. Ebû Bekir’in başlatmış olduğu fetih hareketlerine devam etmiş fakat bu fetihlere görevde bulunan mevcut komutanlarla değil, kendisini tayin ettiği komutanlarla devam etme kararı almıştır. Hâlid b. Velîd’de bu karar üzerine Bizans’a karşı yürütölen mücadeledeki başkomutanlık görevinde alınmıştır.⁴²⁰ Ebû Ubeyde b. Cerrah’ı Suriye’de bulunan orduların başkomutan olarak tayin etmiştir.⁴²¹

Kaynaklarda Hız. Ömer’in halife olur olmaz yaptığı ilk ilk iş olarak Hâlid b. Velîd’i komutanlıktan aldığı bilgisiyle beraber⁴²² hilâfete geçiş tarihinden (634) iki sene sonra görevden aldığı da nakledilmektedir.⁴²³ Hız. Ömer halife olunca Ebû Ubeyde’ye Hâlid’in görevden aldığını ve onun yerini kendisini atadığını bildiren řu mektubu yazmıştır “Eğer Hâlid yaptıklarını inkâr ederse, kumandanlığa devam etsin; yok eğer yaptıklarını kabul ederse onun yerine sen komutan olacaksın. Onun başından sarığını çıkar ve malının yarısına el koy.”⁴²⁴ Mektubu alan Ebû Ubeyde İslam ordusunun bu esnada Bizans ile savaş durumunda olduğunu ve durumun ordu içinde olumsuz bir etki yaratması endişesiyle durumu bir süre Hâlid’den saklamıştır.⁴²⁵ Ebû Ubeyde bu haberi Hâlid’e Ecnâdeyn Savaşı’ndan sonra Vakusa’da toplanan Bizanslı askerlerle yapılan mücadele sırasında söylemiştir.⁴²⁶ Görevden alındığını öğrenen Hâlid “Allah sana merhamet etsin, neden böyle davrandın?” deyince, Ebû Ubeyde “Seni üzüp işini zaafa uğratmak istemedim, çünkü sen düşmanın önünde bulunuyordun.” diyerek cevap vermiştir.⁴²⁷

Hız. Ömer’in Hâlid b. Velîd’i komutanlık görevinden almasıyla ilgili olarak kaynaklarda tam bir ittifak söz konusu olmayıp birçok farklı sebep zikredilmektedir. Bu sebebler řu şekilde sıralanabilir:

1- Hız. Ömer ile Hâlid’in çocuklukları beraber geçmiş henüz küçükken bir güreş oyunu sırasında Hâlid rakibi Hız. Ömer’in kolunu kırmıştır. Bu olaydan sonra ikisinin arası

⁴¹⁹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* – 2, 79-80.

⁴²⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/29.

⁴²¹ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 126; Belâzürî, *Fütuh*, 143.

⁴²² İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7/18.

⁴²³ Belâzürî, *Fütuh*, 168; Fayda, *Allah’ın Kılıcı*, 436-437.

⁴²⁴ Fayda, *Allah’ın Kılıcı*, 429.

⁴²⁵ Taberî, *Tarîhu’l-Ümem ve’l-Mülük*, 4/55.

⁴²⁶ Taberî, *Tarîhu’l-Ümem ve’l-Mülük*, 4/46.

⁴²⁷ Belâzürî, *Fütuh*, 122.

bozulmuştur. Hz. Ömer, Hâlid'e karşı hep kötü duygular beslemeye başlamış ve Hz. Ömer halife olunca taşıdığı olumsuz duygularla Hâlid'i komutanlık görevden almıştır.⁴²⁸ Ya'kûbî'de buna benzer bir rivayette bulunarak Hz. Ömer'in Hâlid hakkında olumsuz düşünceler içerisinde olması sebebiyle görevden aldığını söylemektedir.⁴²⁹

2- Hz. Ömer Hâlid'in kendisi hakkında bir söz söylemesi üzerine ona darılmış ve Hz. Ebû Bekir döneminde dahi ona olan bu dargınlığı devam etmiştir. Hz. Ömer Halid'in yaptığı her türlü faaliyet ve bunların işleyiş şeklini beğenmemiş, İbn Nüveyre'yi öldürüp akabinde onun hanımıyla evlenmesine de tepki göstermiştir. Hz. Ömer halife olunca “O, benim halifelğim zamanında hiçbir memuriyette bulunmayacaktır.” diyerek Hâlid'i görevden aldığını Ebû Ubeyde'ye bildirmiştir.⁴³⁰ Hâlid durumdan haberdar olunca meseleyi kız kardeşiyle görüşmüş, kardeşi Halid'e “Ömer hiçbir zaman seni sevmeyecektir. O ancak senden yaptıklarını inkâr etmeni istiyor. Sen yaptıklarını inkâr ettikten sonra seni yine azledecektir.” şeklindeki konuşması üzerine Hâlid görevini bırakarak Medine'ye dönmüştür.⁴³¹

3- Hâlid b. Velîd el-Cezire bölgesindeki fetihlerle ilgilendiği dönemde hamamda içki ile yıkanmış bu haberin duyulması üzerine Halife, Hâlid'e “Haber aldım ki içki ihtiva eden nesnelere yıkanıyor musun. Allah içkinin her çeşidini haram kılmıştır. Hatta içmesini yasakladığı gibi ona dokunmayı bile yasaklamıştır. Binaenaleyh onu bedenlerinize sürmeyin. Çünkü o pistir. Şayet bugüne kadar böyle bir şey yapmışsanız bundan sonra bir daha yapmayın.” şeklinde bir mektup göndermiştir. Hâlid ise “İçeceğin şaraplık özelliğini kaybettikten sonra kullanıldığını, böylece su gibi bir madde haline geldiğini” söyleyerek kendini savunmuştur.⁴³² Hz. Ömer, Hâlid'in temsil ettiği makama uyuşmayan, olumsuz bir davranışta bulunduğunu düşünerek görevden alınmıştır.⁴³³ Fakat Belâzürî bu bilgini doğru olmadığını söylemektedir.⁴³⁴

4- Hâlid'in görevden alınmasıyla ilgili Benî Cezîme olayı ve Mâlik b. Nüveyre isimli kişi öldürüp akabinde onun eşiyle evlenmesi de gösterilmektedir. Hz. Peygamber Mekke'nin fethinin akabinde çeşitli kabileleri İslam'a davet için bazı kimseleri görevlendirmiş, Hâlid'i de

⁴²⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/135.

⁴²⁹ Ya'kûbî, *Târih*, 2/139.

⁴³⁰ Fayda, *Allah'ın Kılıcı*, 429.

⁴³¹ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/56.

⁴³² Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/66; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/380.

⁴³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/536.

⁴³⁴ Belâzürî, *Fütuh*, 244.

350 kişilik bir seriyye ile Benî Cezîme kabilesini gönderilmiştir.⁴³⁵ Hâlid, bu kabileyi İslam'a davet etmiş fakat kabiledelikler "eslemnâ/müslüman olduk" yerine "sabe'nâ/din değiştirdik" şeklinde karşılık verince Hâlid kabiledeliklerin bir kısmını öldürmüştür.⁴³⁶ Yaşananlardan haberdar olan Peygamber "Allah'ım Hâlid b. Velîd'in yaptığından sana sığınırım" diyerek, dua etmiş⁴³⁷ ve Hz. Ali'yi Benî Cezîme kabilesinde öldürülenlerin diyetlerini vermesi için görevlendirilmiş ve Hâlid'i yaptığından ötürü uyarmıştır.⁴³⁸

Necd bölgesinde yaşayan ve Müslüman olan Mâlik b. Nüveyre Peygamber tarafından kabilesindeki zekâtları toplamak üzere görevlendirilmiştir.⁴³⁹ Peygamber'in vefatından sonra Mâlik b. Nüveyre Halife Ebû Bekir'e biat etmemiş⁴⁴⁰ ve yalancı peygamberlik iddiasında ortaya çıkan Secâh'a destek vermiştir.⁴⁴¹ Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hâlid'i savaşmak üzere görevlendirmiştir. Hâlid sonunda Mâlik b. Nüveyre'yi esir almıştır.⁴⁴² Mâlik b. Nüveyre Hâlid'e namaz kılmayı kabul ettiğini fakat zekât vermeyi reddederek boyun eğdiğini söylemiştir.⁴⁴³ Hz. Ebû Bekir'in namaz ve zekâtın birbirinden ayrılmayacağını bu yüzden hiç kimseye zekât konusunda taviz verilmeyeceği bildiren emri belirterek Mâlik b. Nüveyre ve on bir adamını hapse atmıştır. Hâlid b. Velîd, emrindeki askerlere esirler üşümesin diye "idfeü esrâküm/esirlerinizi ısıtın" emrini vermiş yerel şivedeki "esirlerinizi öldürün" şeklinde yanlış anlama sonucunda Mâlik b. Nüveyre ve diğer esirler öldürülmüştür.⁴⁴⁴ Bunun akabinde Hâlid, Mâlik b. Nüveyre'in dul kalan eşi Ümmü Temîm bint Minhâl ile nikâhlanmıştır.⁴⁴⁵ Bu haber Medine'de duyulunca Hz. Ömer, Ebû Bekir'e "Bir Müslüman'ı öldürdü ve onun hanımıyla evlendi. Hâlid'in kılıcının üzerinde kötülük ve şer izleri var. Onun bu suçu sabit ise cezalandırmak senin vazifendir." diyerek Halid'in cezalandırılmasını istemiştir.⁴⁴⁶ Hz. Ebû Bekir "Ey Ömer, o hükümleri yorumlarken yanılmıştır, sen Hâlid'e dil uzatmaktan sakın." dediği farklı bir rivayette ise "Ben Allah'ın kâfirlere karşı savaşmak için kınından çıkardığı kılıcı kınına sokmam." diyerek Hâlid'i Medine'ye çağırıp sorgulamış ve Arapların savaş anında

⁴³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/255.

⁴³⁶ Zehebî, *Siyer*, 2/567.

⁴³⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/599-600.

⁴³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/600.

⁴³⁹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 2/268; Ebû Zeyd Şelebî, *Seyfullah Hâlid b. el-Velîd* (Kahire: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1952), 102.

⁴⁴⁰ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 2/272.

⁴⁴¹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 2/269; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/324.

⁴⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/358.

⁴⁴³ Mehmet Efendioğlu, "Hâlid b. Velîd'e Yönelik Tenkitlerin Mahiyeti Üzerine" *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/1 (Haziran 2004), 51-79.

⁴⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/358; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/326; Şelebî, *Seyfullah Hâlid b. el-Velîd*, 103.

⁴⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/358; İbn Kesîr, *Bidâye, el-Bidâye*, 6/326; Şelebî, *Seyfullah Hâlid b. el-Velîd*, 103.

⁴⁴⁶ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/243.

evlenmeyi hoş karşılamadıklarını hatırlatarak Halid'i azarlamış ve görevinden almamıştır.⁴⁴⁷ Hz. Ömer, halife olunca bu olayları tekrar gündeme getirmiş "Müslümanları haksız yere öldüren bir adam, İslam kumandanı olamaz" diyerek Halid'i görevinden almıştır.⁴⁴⁸

5- Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir halifeliği dönemde savaşlarda elde ganimetler hakkında halifenin izni olmadan herhangi bir taksim yapılmaması yönünde Hâlid'e ikazda bulunmasını söylemiştir. Ebû Bekir, Hz. Ömer'in bu sözünü dinleyerek Hâlid'e bir mektup göndermiştir. Mektubu alan Hâlid Halifeye, ya tüm yetkileriyle görevine devamının sağlanmasını ya da vazifeden alınmasını isteyen bir cevap ile karşılık vermiştir.⁴⁴⁹ Bu cevap üzerine Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e Hâlid'in görevden alınması gerektiğini söylemişse de Hz. Ebû Bekir bunu onaylamayarak görevinde bırakmıştır. Hz. Ömer, halife olunca Halid'in elinde bulundurduğu yetkileri sınırlandırmak istemiş, Hâlid'den bu sınırlandırmaya karşı olumsuz cevap gelmesi üzerine görevden almıştır.⁴⁵⁰ Daha sonrasında Hz. Ömer, Halid'e tekrardan görev vermek istemişse de Hâlid, yetkilerinin sınırlandırılmaması kaydıyla görevi kabul edeceğini söylemiş fakat Hz. Ömer bu şartı kabul etmemiştir.⁴⁵¹

6- Hz. Ömer'e yıllar sonra görevden aldığı Hâlid'in ölüm haberi gelince bundan üzüntü duymuş ve Hâlid hakkında güzel bir konuşma yapmıştır. Bunu duyan Hz. Ali, Hz. Ömer'e "Öyleyse niçin onu görevden aldın?" sorusunu yöneltince Hz. Ömer "Onu, şan ve şeref sahibi, güzel konuşan kimselere çok mal dağıtmasından dolayı azlettim"⁴⁵² demiştir. Hz. Ömer bunu yaşanan şu olay sonucunda söylemiştir.

Hâlid, Bizanslılara karşı yürüttüğü mücadelede onlardan büyük miktarda ganimetler elde etmiştir. Hâlid b. Velîd'in yanına gelen Eş'as Hâlid'den mal istemiş Hâlid, bu ganimetlerden on bin dirhem kadarını Eş'as b. Kays vermiştir.⁴⁵³ Hz. Ömer bundan haberdar olunca Ebû Ubeyde'ye mektup göndererek durumu incelemesini eğer ki Hâlid'in Eş'as b. Kays'a ganimetlerden verdiği haberi doğru ise ganimeti haksız yere dağıtmasının hainlik

⁴⁴⁷ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/242.

⁴⁴⁸ Filibeli Ahmet Hilmi, *İslam Tarihi 1 Dini Düşünce ve İslam (Doğuşu, Yayılışı, İlk Halifeler, İlk İhtilaflar, Emevîler ve Abbasîler)*, der. Ziya Nur Aksu (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006), 272.

⁴⁴⁹ Zehabî, *Siyer*, 1/379.

⁴⁵⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/ 117; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/255.

⁴⁵¹ Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab (ö. 236/851), *Kitâbu Nesebi Kureyş*, thk. E. Lévi-Provençal (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1982), 321; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/255.

⁴⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/48.

⁴⁵³ İbn Kesîr, *Tabakât*, 10/134.

olduğunu söyleyerek Hâlid'i görevden almasını emretmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Hâlid görevinden alınmıştır.⁴⁵⁴

7- Hz. Ömer, halifeliği süresince bir denetleme ve kontrol mekanizması kurmuş, bunun için müfettişler tayin etmiştir.⁴⁵⁵ Devlet için çalışan görevlilerden çeşitli dönemlerde sahip oldukları, kaynağı tam olarak bilinmeyen servetlerinin hesabını sormuş, onlardan bir nevi mal bildirim beyannamesi almıştır.⁴⁵⁶ Hz. Ömer, Suriye bölgesinin başkomutanlığını yürüten Hâlid b. Velîd'den sahip olduğu servetini nereden elde ettiğine dair bir açıklama istemiş ancak Hâlid, Halifenin bu talebine olumsuz cevap vermiştir. Bunun akabinde Hz.Ömer, Hâlid'i başkomutanlık görevinden almıştır.⁴⁵⁷

8- Hz. Ömer, halk nezninde savaşlarda alınan zaferin Allah'tan değil Hâlid kaynaklı olduğunu düşünenlerin olduğunu duyunca “Vallahi Hâlid b. Velîd ve Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî'yi Allah'ın sadece kendilerine değil diğer kullarına da yardım ettiğini öğrensinler diye mutlaka görevden alacağım.” demiştir.⁴⁵⁸ Hz. Ömer'in Hâlid'i görevden alınmasıyla ilgili olarak gelen tepkilere karşın şu mektubu yazarak durumu izah etmiştir “Ben Hâlid'i, ona kızdığımından veya ihanetinden dolayı azletmiş değilim. Fakat insanlar, onun yüzünden fitneye düştüler. Ben insanların Hâlid'e fazla güvenmesinden ve onun yüzünden hesaba çekileceklerinden korktum. İstedim ki onlar, her şeyi yapanın Allah olduğunu bilsinler ve böylece fitneye maruz kalmassınlar.”⁴⁵⁹ Farklı bir rivayet de ise “Ben kendilerini haklarında herhangi bir şüphem olduğundan dolayı görevden almadım. Ancak halk onları gözünde öyle büyütmişti ki, Allah'ı unutarak onlara güvenmelerinden korktuğum için görevden aldım.” şeklindedir.⁴⁶⁰ Bu rivayete benzer bir rivayet ise Ebû Yûsuf'un Kitâbü'l Haracı'nda şu şekilde geçmektedir:

Görevden alındığını öğrenen Hâlid “Mü'minlerin Emîri beni Şam'a komutan tayin etti. Ben orayı yağ-bal haline getirince, beni azletti ve Ebû Ubeyde 'yi bana tercih etti.” şeklinde bir takım sözler sarf etmiş orada bulunanlardan birisi “Ey Emîr, sabırlı ol, bu bir fitnedir.” demiştir. Hâlid “Ömer sağ olduğu sürece fitne yoktur.” diyerek cevap vermiştir. Bu konuşmadan bir süre

⁴⁵⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/80.

⁴⁵⁵ Ataullah Şahyar, “Muhammed b. Mesleme”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,2020), 30: 552-553.

⁴⁵⁶ Yıldız, *Hulefâ- ı Râşidîn Dönemi ve Emevîler*, 2/181.

⁴⁵⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/255.

⁴⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/284.

⁴⁵⁹ Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/68; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/47.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/494; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/81.

sonra haberdar olan Hz. Ömer “Hâlid bilmelidir ki Müslümanları muzaffer kılan Hâlid’in kendisi değil, Allah’tır. Bunun anlaşılması için onu görevden aldım.” diyerek Hâlid’in görevden alma nedenini açıklamıştır.⁴⁶¹

9- Suriye bölgesindeki birçok yerin fethedilerek Bizans varlığının son bulmuş olması Hz. Ömer’in burayı Müslümanlar için yerleşime müsait bir yapıya büründürcek, burada mevcut olan gayri müslimlere İslam davetini anlatacak ve öğretecek birini gerekli kılmıştır. Bu gereklilikler sebebiyle Hz. Ömer Hâlid’in Suriye bölgesindeki görevini tamamladığını düşünerek onu görevden almış ve yerine daha liyakatli ve dindar gördüğü idareci kişiliğiyle bilinen Ebû Ubeyde b. Cerrah’ı atamıştır.⁴⁶²

Hâlid b. Velîd’in görevden alınmasına değinen Ebû’l-Ferec Nûrüddîn Alî el-Halebî’nin şu güzel tespiti dikkate değerdir. Halebi “Hz. Ebû Bekir Hâlid’i kâfirlere karşı sert olması ve maslahat da bunu gerektirdiği için azletmedi. Hz. Ömer ise onu, insanların Hâlid hakkında hoş karşılanmayacak bazı fikirlere kapılmalarından endişe ettiği için azletti. Hz. Ebû Bekir yumuşak tabiatlı bir kişi idi. Buna karşılık Hâlid sert mizaçlı idi. Tam tersi Hz. Ömer sert tabiatlı, Hâlid’in yerine tayin ettiği Ebû Ubeyde ise yumuşak huylu idi. Dengelerin sağlanabilmesi için her ikisinin de duruma uygun olan kişiyi komutanlığa getirmeleri en uygun ve tabii yol idi.”⁴⁶³

Hz. Ömer’in Hâlid’i görevden alması herhangi bir düşmanlık sebebiyle olmayıp İslam Devleti’nin maslahatını gözeterek verilmiş bir karar olduğu görüşünü benimsemekteyiz. Öyle ki İbn Kesîr’den Hz. Ömer’in Hâlid’i komutanlık görevinden aldıktan sonra kendisini savaşlar konusunda danışılan bir müsteşar olarak yanında bulundurmuş olduğuna dair verdiği bilgi bizim bu görüşümüzü destekler niteliktedir.⁴⁶⁴

2.2.3. Müsennâ b. Hârise (ö. 15/636)

Kaynaklarda tam ismi; Müsennâ b. Hârise b. Seleme b. Damdam b. Sa’d b. Mürre b. Zühl Şeybân er-Rab’î eş-Şeybânî olarak geçmektedir.⁴⁶⁵ Müsennâ b. Hârise, Arapların büyük

⁴⁶¹ Ebû Yûsuf, Ya’kub b. İbrahim el-Kufî(ö.192/792), *Kitabü'l-Harac*, trc. Ali Özbek (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973), 248; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 150.

⁴⁶² Fayda, *Allah’ın Kılıcı*, 436; İsrâfil Balcı, "Hz. Ömer’in Komutan Atama Stratejisi: Sa’d B. Ebî Vakkâs Ve Ebû Ubeyde B. El-Cerrâh Örneği ", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/ 20-21(Mart 2005), 208.

⁴⁶³ Şelebî, *Seyfullah Hâlid b. el-Velîd*, 192.

⁴⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/114

⁴⁶⁵ İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe (Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi)*, çev. Naim Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 4/258.

kabilelerinden biri olan Bekir b. Vâil kabilesinin Şeybânoğulları koluna mensuptur.⁴⁶⁶ Kabilesi Sâsânî hâkimiyetinde olan Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki sınır boyuna yerleşmiştir.⁴⁶⁷ Sâsânî Devleti'nin sınır bölgelerinde yaşayan Arap kabilelerine hâkimiyetini kabul ettirme çabası zamanla artmış ve Arap kabilelerine ağır vergiler yükleyerek bu kabilelere karşı zorlayıcı bir politika uygulamaya başlamıştır.⁴⁶⁸ Yapılan bu zorlamalara karşı Sâsânî Devleti'ne boyun eğmek istemeyen bazı Arap kabileleri İran'a karşı akınlar düzenleyerek hâkimiyetlerini sarsmayı hedeflemiştir. Müsennâ b. Hârise, İran'daki iç karışıklıklar, taht kavgalarından yararlanarak bir mücadele başlatmış ve bu direnişe liderlik etmiştir.⁴⁶⁹ Araplar için yenilmez olarak görülen ve bu nedenle büyük korku duyulan Sâsânî Devleti'ne karşı yapılan direniş mücadelesinin zirve noktası Zûkâr mevkiinde Sâsânî ordusuyla yapılan Zûkâr Savaşı'yla olmuş ve yapılan bu savaş Müsennâ önderliğindeki Arap kabilelerinin zaferiyle sonuçlanmıştır.⁴⁷⁰

İslam tebliğinin başlaması üzerine Hz. Peygamber, yanına Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'yi alarak Hac için Mina'ya gelen Arap kabilelerini İslamiyet'e davet etmek üzere çadırları gezerken Hac ibadetini yerine getirmek maksadıyla Mekke'ye gelen ağırbaşlı ve sakin bir grup olan içinde Müsennâ b. Hârise'nin de olduğu Şeybânoğullarıyla karşılaşmıştır.⁴⁷¹ Hz. Peygamber gölgelik bir yerde bu gruba tebliğde bulunmuştur.⁴⁷² Şeybânoğullarının Mina'da yapılan bu davete olumlu cevap verdikleri, Hz. Peygamber'in bundan çok memnun olarak "Allah'a çok hamdedin. Bugün İranlılara karşı Şeybânoğullarını kazandım. İslâm'a girdikleri için ve benimle oldukları için muzaffer oldular."⁴⁷³ diyerek sevincini dile getirdiği yönündeki rivayetle birlikte Şeybânoğullarının Hz. Peygamber'e Sâsânîler ile aralarındaki siyasi durumları gerekçe göstererek kabul etmedikleri yönünde iki farklı rivayet vardır.⁴⁷⁴ İkinci rivayeti destekleyen çeşitli İslam tarihi kaynaklarında ise Şeybânoğullarının 630 veya 631 yılında bir heyet ile Medine'ye gelerek Müslüman olduğu,⁴⁷⁵ yahut da Müsennâ'nın Vedâ Haccı sırasında Mina'da Hz. Peygamberle görüşerek Müslüman olduğu bilgisi geçmektedir.⁴⁷⁶ Bu rivayetlerden farklı olarak Müsennâ b. Hârise'nin Hz. Peygamber döneminde değil Halife Hz.

⁴⁶⁶ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/345.

⁴⁶⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 2/27-29.

⁴⁶⁸ Elias Shoufany, "Hz. Ebû Bekir Döneminde Elde Edilen Başarılar", çev. Ahmet Turan Yüksel, Murat Ak, *İSTEM Dergisi* 6 (Aralık 2005), 288-289; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi - 2*, 71- 72.

⁴⁶⁹ İsrâfil Balcı, "Müsennâ b. Hârise ve Siyasi Faaliyetleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 8/19 (Bahar 2004), 179.

⁴⁷⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 2/192; Ya'kûbî, *Târîh*, 1/215-216.

⁴⁷¹ Muhammed Yûsuf Kândehevî, *Hayâtü's-Sahâbe* (İstanbul: Divan Yayınları, 1980), 1/106.

⁴⁷² Sümeyye Karman, *Müsennâ b. Hârise'nin Hayatı ve İslam Tarihindeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 11.

⁴⁷³ Hayâtî Ülkü, *Ashâb-ı Kirâmın Meşhurları* (İstanbul: Sebat Neşriyat, 1982), 594.

⁴⁷⁴ Hayâtî Ülkü, *Ashâb-ı Kirâmın Meşhurları*, 593.

⁴⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/142; Köksal, *İslam Tarihi*, 5/94-98;

⁴⁷⁶ İsrâfil Balcı, "Müsennâ b. Hârise", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32:90.

Ebû Bekir döneminde İranlılara karşı Müslümanların sınırlarını korumak üzerine yapılan görüşme esnasında Müslüman olduğu bilgisi de nakledilmektedir.⁴⁷⁷ Anlaşıldığı üzere Müsennâ b. Hârise ve kabilesinin ne zaman Müslüman olduğuna dair kaynaklarda tam bir ittifak söz konusu değildir.

Hiz. Ebû Bekir döneminde Müsennâ halifenin dikkatini çekince Hiz. Ebû Bekir bazı kimselerden Müsennâ hakkında bilgi istemiş, edindiği bilgiler neticesinde Hiz. Ebû Bekir Müsennâ'yı Medine'ye çağırarak kendisiyle görüşmüş, yapılan görüşme sonucunda Müsennâ b. Hârise Halife Hiz. Ebû Bekir'e "Beni kavmime emir olarak tayin edersen ben Fars halkından kendimize komşu olanlar ile savaşıır ve kendi çevremi senin için korurum" şeklinde bir teklifte bulunmuş, Halife de Müsennâ b. Hârise'nin teklifini kabul ederek kabilesine emir olarak tayin etmiştir.⁴⁷⁸

Müsennâ b. Hârise Halifeden aldığı yetkiyle ve destekle Sâsânîlere karşı etkili bir mücadeleye girişmiştir.⁴⁷⁹ Daha sonra Müsennâ, Hiz. Ebû Bekir'e gelerek Sâsânî Devleti'ne karşı daha etkin bir mücadele göstermek için kendisinden askeri anlamda destek istemiştir. Ebû Bekir Yemâme'de bulunan Hâlid b. Velîd'i, Müsennâ b. Hârise'ye yardım için göndermiştir.⁴⁸⁰ Hiz. Ebû Bekir Müsennâ'ya da bir mektup yazarak Hâlid'i kendilerine yardımcı kuvvet olarak gönderdiğini ve Hâlid b. Velîd yanına geldiğinde ona itaat etmesi gerektiğini, herhangi bir değişiklik halinde komutanlık görevinin yine kendisine verileceğini söylemiştir.⁴⁸¹ Hâlid b. Velîd, Irak bölgesi başkomutanı olarak atanması hâlihazırda bu bölgenin komutan olan Müsennâ'nin geçici bir süreliğine görevden alınmasına sebebiyet vermişse de Hiz. Ebû Bekir bunun geçici bir görev değişikliği olduğunu Müsennâ'ya yazıyla bildirerek bir bakıma onun gönlünü almayı amaçlamıştır. Müsennâ, bu görev değişimden hoşnut olmamasına rağmen Halifenin emrine itaat ederek Hâlid b. Velîd'in emrine girmiş burada Sâsânîlere karşı Hâlid ile omuz omuza vererek birçok başarıya imza atmıştır.⁴⁸² Hâlid b. Velîd bölgedeki görevini nihayete erdirdikten sonra Halife tarafından Suriye bölgesine gönderilmiş ve bu bölgenin başkomutanlığı tekrardan Müsennâ b. Hârise'ye verilmiştir.⁴⁸³ Müsennâ, başkomutanlık görevini aldıktan sonra Müslümanların hâkim oldukları bölgelere yönelik bir savaş hazırlığında

⁴⁷⁷ Âdem Apak, *Irak-İran Cephesi Fetihleri, (İslâm Tarihi ve Medeniyeti)*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 2/135.

⁴⁷⁸ Belâzürî, *Fütuh*, 344; Ya'kûbî, *Târih*, 2/131; Fayda, *Allah'ın Kılıcı*, 319-320.

⁴⁷⁹ Belâzürî, *Fütuh*, 337

⁴⁸⁰ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/2-3; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/388-395; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* – 2, 73.

⁴⁸¹ Belâzürî, *Fütuh*, 344.

⁴⁸² Belâzürî, *Fütuh*, 338; Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/3- 4.

⁴⁸³ Ya'kûbî, *Târih*, 2/133; Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/32.

içerisinde olan Sâsânîlere karşı mücadelesine devam etmiş fakat kendisinden güçlü olan Sâsânîlerle mücadele etmesi pek kolay olmadığı için Hz. Ebû Bekir'den askeri destek almak istemiştir. Ancak Müsennâ b. Hârise, konuyla ilgili gerekli iletişimi sağlayamayınca Halife'yle görüşmek üzere Medine'ye gitme kararı almış, Medine'ye vardığında Hz. Ebû Bekir'i hasta yatağında bulmuştur.⁴⁸⁴ Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'i yanına çağırarak halife olduktan sonra ilk iş olarak, halkı Müsennâ komutasında Sâsânîlere karşı mücadeleye teşvik etmesini hatta Şam'da zafer elde edilirse orada bulunan Iraklı askerleri de Irak'a Müsennâ ile göndermesini vasiyet etmiştir.⁴⁸⁵

Hz. Ömer halife olduktan sonra Müslümanlardan biat almış ve halkı Sâsânîlere karşı hazırlanılacak orduya katılmaya çağırmıştır. Yeni halifenin yapmış olduğu bu çağrıya halktan gerekli cevap gelmemiştir. Halkın bu çağrıya cevapsız kalmasının nedeni İranlıların, milletler içerisinde en acımasız ve sevimsiz millet olarak görülmesiyle beraber İranlı askerlerin otoriter, güçlü ve diğer milletleri acımasızca yendikleri algısı etkilidir. Halife Hz. Ömer, halkı tekrardan orduya katılmaları için çağrıda bulunmuştur.⁴⁸⁶ Gerekli cevap gelmemesi üzerine Müsennâ b. Hârise halka yönelik bir konuşma yaparak "Ey Araplar! Siz Farşlar ile savaşmanın zor ve ürkütücü olduğu kanısındasınız. Ama biz daha önce onlardan Sevâd'ın bereketli topraklarının önemli bir bölümünü ele geçirdik. Bu toprakların idaresini onlarla yan yana bölüştük. Biz sizden önce de onlarla savaştık ve galip geldik. Allah'ın izniyle bu mücadelenin sonunda da zafer bizim olacaktır."⁴⁸⁷ diyerek Sâsânîleri gözlerinde büyütmemeleri söylemiştir.⁴⁸⁸ Yapılan tüm çağrılara rağmen ordunun toplanması gecikince Müsennâ b. Hârise karargâh merkezi olan Haffan'a dönmek üzere Medine'den ayrılmıştır.⁴⁸⁹ Müsennâ, Medine'den İran cephesinin başkomutanı olarak ayrılmıştır.⁴⁹⁰ Hz. Ömer'in halka yaptığı çağrıyı kabul eden ilk kişi Ebû Ubeyd es- Sekafî olmuş ve ardından diğer Müslümanlarda Sâsânîlerle savaşmayı kabul etmişlerdir.⁴⁹¹ Hz. Ömer ordu toplandıktan sonra bu ordusunun komutanlığına Ebû Ubeyd'i getirmişlerdir.⁴⁹² Böylece Hz. Ömer halife olduktan sonra göndermiş olduğu ilk ordu Ebû Ubeyd'in komutanlığında ki bu ordu olmuştur.⁴⁹³ Halife genç komutan Ebû Ubeyd'i cepheye gönderdiğinde Müsennâ b. Hârise'ye mektup yazarak başkomutanlık görevinden aldığını ve

⁴⁸⁴ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/43; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* – 2,122.

⁴⁸⁵ Belâzürî, *Fütuh*, 112; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/138; Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/43-44.

⁴⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/374-375.

⁴⁸⁷ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/61; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/433;

⁴⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/432-433.

⁴⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/361

⁴⁹⁰ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/3.

⁴⁹¹ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/61; Fayda, *Allah'ın Kılıcı*, 182.

⁴⁹² Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/63.

⁴⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/375

Ebû Ubeyd'e itaat etmesini emretmiştir.⁴⁹⁴ Şüphesiz ki Hz. Ömer'in, ölüm döşeğindeyken Hz. Ebû Bekir'in toplanacak ordunun Müsennâ'nın emrine verilmesine yönelik açıkça bir tavsiyesi olduğu halde ordunun başına bölgeyi çok iyi bilen, Sâsânîleri çok iyi tanıyan ve onlara karşı birçok başarı elde etmiş tecrübeli komutan Müsennâ'nın yerine sadece davete ilk icabet eden, genç, deneyimsiz ve bölgeye yabancı olan Ebû Ubeyd'i getirmesi olağan bir durum değildir.⁴⁹⁵ Hz. Ömer'in Müsennâ b. Hârise'nin komutanlıktan almasıyla ilgili birçok farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşleri şu şekilde sıralanabilir:

1- Hz. Ömer halife olduktan sonra "Vallahi Hâlid b. Velîd ve Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî'yi Allah'ın sadece kendilerine değil diğer kullarına da yardım ettiğini öğrensinler diye mutlaka görevden alacağım."⁴⁹⁶ şeklinde konuştuğu, başka bir rivayette ise Hz. Ömer'in Müsennâ ve Hâlid için "Ben kendilerini, onlar hakkında herhangi bir şüphem olduğu için görevden almadım. Fakat halk onları gözlerinde o derece büyüttü ki, bu zaferleri Allah'ı unutarak onlara bağlamalarından korktum." ifadelerini kullanarak Müsennâ'yı neden görevden aldığını açıklamaktadır.⁴⁹⁷

2- Hz. Ömer'in isteği üzerine destek kuvvet olarak Irak bölgesine gitmeyi kabul eden Arap kabileleri, Müsennâ'nın emri altına girmek istemediklerini ve başlarına kendi kabilelerinden birini komutan olarak görevlendirilmesini bizzat Halife'den istemiştir. Hz. Ömer'in Arap toplumundaki kabilevî dengeleri dikkate alması sebebiyle Müsennâ'yı Irak ordularının başkomutanlığından alarak onun bir asker olarak orduya katkı sağlamasını istemiştir.⁴⁹⁸

3- Belâzürî'den gelen rivayette ise, Hz. Ömer'in Müsennâ'yı görevden almasının onun Medine'de bir ordu toplanmasını beklemeden cepheye dönmesidir. Ordu toplandıktan sonra ordunun başına Ebû Ubeyd b. Mes'ûd'u getirmiş, Hz. Ömer Salî b. Kays b. Amr aracılığıyla Müsennâ'ya bir mektup göndererek "Şayet aceleci olmasaydın seni komutan tayin ederdim. Bilindiği gibi savaş karışıklıktır ve sadece teenni ile hareket eden kimse savaşı iyi idare eder." diyerek görevden alınmasını Müsennâ'nın aceleci davranmasına yormuştur. Ayrıca bu acelecilik sebebiyle Hz. Ömer'in ona olan güveninin sarsıldığını dile getirmiştir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 150; Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/63- 64.

⁴⁹⁵ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/44; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/17-18.

⁴⁹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/284.

⁴⁹⁷ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/452;

⁴⁹⁸ Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/77-78.

⁴⁹⁹ Belâzürî, *Fütuh*, 358.

4- Diğer bir rivayet ise bu görevden almanın Hz. Ömer'in, Hz. Ebû Bekir tarafından komutan olarak görevlendirilen Müsennâ b. Hârise'yi son derece önemli olan Irak orduları başkomutanlığı görevi için yeterli ve ehil görmemesi nedeniyledir.⁵⁰⁰

Görevden alınan Müsennâ yeni komutan Ebû Ubeyd'e tam bir bağlılık göstermiş ve ordusunu Ebû Ubeyd'in ordusuyla birleşerek ordunun sağ kanadına komutan tayin edilmiştir.⁵⁰¹ Birleşen bu iki ordu Sâsânîler'e karşı önemli zaferler elde etmişlerdir.⁵⁰² Sâsânîler karşı yürütülen mücadelede Köprü Savaşı(634) olarak bilinen savaşta işler planladığı gibi gitmemiş pek çok İslam askeri Fırat nehrinde boğularak şehit olmuş, Müslümanlar ağır bir mağlubiyet yaşamıştır.⁵⁰³ Bu ağır mağlubiyette Ebû Ubeyd olmak üzere ardı ardına altı komutan şehit düşmüştür.⁵⁰⁴ Müsennâ b. Hârise, altıncı komutanın kendi ismini söylemesi üzerine yedinci komutan olarak ordunun başına geçmiştir.⁵⁰⁵ Komutan olduktan sonra dağılan orduyu tekrardan toparlamış ve askerleri selamete almıştır.⁵⁰⁶

Hz. Ömer'in tecrübesiz, bölgeyi ve Sâsânî ordusunu tanımayan Ebû Ubeyd'i komutan olarak tayin etmesi ve Müsennâ'yı alt kademeye indirerek görevden alması Müslümanların aleyhine bir karar olmuş, İran fetihlerinde alınan en acı yenilginin sebebi olarak görülmüştür.⁵⁰⁷ Halife Hz. Ömer Köprü Savaşı mağlubiyeti sonrası Müsennâ b. Hârise'nin komutanlığı üstlenmesine engel olmamış olsa dahi savaş esnasında ve savaştan sonra göstermiş olduğu üstün çabalara karşı onu resmen Irak bölgesinin başkomutanı olarak atamamıştır.

Müsennâ b. Hârise Hz. Ömer döneminde göstermiş olduğu başarılarla rağmen ikinci planda kalmış ve hak ettiği başkomutanlık görevi kendisine tekrardan verilmemiştir. Müsennâ bu yaşananları hiçbir şekilde kişisel bir sorun haline getirmeyerek Halife'ye karşı menfi duygular takınmamış, İslam ordusu içerisinde bir asker olarak kendine düşen cihat ve mücadele sorumluluğunu kusursuz bir şekilde yerine getirmeye çalışmıştır.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/375; Balcı, "Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi", 176-177.

⁵⁰¹ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/63.

⁵⁰² Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/62- 64.

⁵⁰³ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/67- 68; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/49.

⁵⁰⁴ Halife Hayyât, *Tarih*, 153.

⁵⁰⁵ Balcı, "Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi", 176.

⁵⁰⁶ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/67-68; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/28.

⁵⁰⁷ Balcı, "Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi", 209.

SONUÇ

Şüphesiz ki Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn'in askeri, hukuki ve idari alanlarda yapmış olduğu uygulamalar sonraki dönemde yaşayan Müslümanlar için bir örneklik teşkil etmektedir. Hulefâ-i Râşidîn tarafından görevden alınan kişiler ve bunların görevden alınma sebepleri sonraki dönemlerdeki görevli tayin ve azlinde etkili olmuştur. Hz. Muhammed İslam dininin peygamberi olarak gönderilmiş, İslam toplumunun kuruluşu da bundan sonra başlamıştır. Hz. Peygamber döneminde Müslümanların dinlerini rahat bir şekilde yaşayabilmesi için bir devlete ihtiyaç duyulmuş, bunun sağlanabilmesi için en uygun yer olan Medine'ye hicret edilmiştir. Hz. Peygamber, Medine'de bir yandan İslam dinini tebliğ etmiş bir yandan da İslam toplumunun temellerini atmıştır. Bu dönemde henüz başlangıç aşamasında olan, Medine merkezli çok büyük bir nüfusa sahip olmayan İslam Devleti için tam teşekküllü, büyük yapılara ve düzenlemelere ihtiyaç duyulmamıştır. Hz. Peygamber, toplumda çıkan problemlere hemen müdahale etmiş, İslam Dini'nin peygamberi ve İslam Devleti'nin idarecisi olarak bu problemleri çözüme kavuşturmuştur. Bununla birlikte komutanlık vasfıyla savaflara katılmış, yeni yerler fethetmiş, devletin çeşitli kademelerine görevliler tayin etmiştir. Hz. Peygamber; görevli tayininde de diğer bütün alanlarda olduğu gibi İslam'ın emir ve yasakları doğrultusunda, Kur'an ve sünnete uygun, halkın taleplerini de dikkate alan tayinler gerçekleştirmiştir. Güvendiği, ehil, liyakat sahibi kimseleri iş başına getirmiş, görev verdiği kişilerin sadece kendisine karşı değil halka ve Allah'a karşı da sorumlulukları olduğu bilincine uygun hareket etmelerini istemiştir. Hz. Peygamber, bu bilince uygun hareket etmeyerek konumu zedeleyecek davranışlarda bulunan ve İslam dinine insan kazandırmak gayesinden bir an olsun uzaklaşan kişileri görevden almaktan çekinmemiştir.

Hz. Ebû Bekir'in iki yıl kadar süren kısa halifeliğinin ise Hz. Peygamber döneminin devamı niteliğinde olmuştur. Hz. Peygamber'in memur atamasında uyguladığı esasları devam ettirmiş olan Hz. Ebû Bekir, herhangi bir görevde liyakat bakımından daha üstün bir kimseyi bulduğunda görev değişikliği yapmıştır.

Hz. Ömer dönemine gelindiğinde ise görevlendirmeler artarak devam etmiş bununla birlikte büyüyen ve kurumsallaşan İslam Devleti'nin idari, hukuki ve askeri alanlarında karşılaşılan problemlere çözüm bulmak amacıyla birtakım aziller de gerçekleşmiştir. Hz. Ömer, atadığı memurlarına sahip oldukları makamın özünde İslam dini temsil ettiği, bir temsiliyet makamı olduğu bu temsiliyet makamına isteyerek veya istemeyerek zarar veren, kötüye kullanan memurlarını görevden almıştır. Bununla birlikte görevlendirdiği memurlarını

denetleyerek ortaya teftiş mekanizması çıkartan Hz. Ömer, yapılan teftişten geçemeyen memurlarını görevden almıştır. Kimi zaman ise haklarında yapılan soruşturmada suçsuzluğu ispatlanan vali ve komutanlarını, toplum içerisinde fitne oluşturarak halkın devlete olan güven ve bağlılığını zedeleyici hareketlerde bulunmalarından ötürü görevden almıştır. Ayrıca görev verdiği idarecilerinin halk ile uyumlu olmasına dikkat eden Hz. Ömer, halkın şikâyetlerini kulak ardı etmeyerek dinlemiş, komutan ile asker, idareci ile halk arasında oluşan anlaşmazlık karşısında gerekli müdahalelerde bulunarak komutan veya idarecisini görevden alma yoluna gitmekten çekinmemiştir. Hz. Ömer makamların, unvanların ve kişi isimlerinin hiçbir zaman İslam Devlet gayesinin önüne geçmesine izin vermemiş, bu durumun yaşanabilirlik ihtimaline karşı önlemler almıştır. Bu önlemlerin içine görevden azletmeyi de dâhil etmiştir. Hz. Ömer, halifeliği boyunca görevlendirdiği memurlarının halifelik makamına olan sorumluklarını unutarak kendi başına hareket eden devleti, halkı veya orduyu zor durumda bırakan komutan ve valilerden bunun hesabını sormuş, buna sebebiyet veren sorumluları görevinden alarak cezalandırmıştır. Ayrıca görevlendirdiği kişilerin liyakat sahibi, işinde ehil olmalarına önem vermiş ve bazı durumlarda işi daha ehil birilerine vermek maksadıyla görevden almalar gerçekleşmiştir.

Hz. Osman, hilafetinin ilk altı yıllık döneminde görevlendirme yaparken kendinden önceki halifelerin uygulamış olduğu kıstasları benimseyerek liyakat ve ehliyet sahibi, temsiliyet makamına uygun olabilecek kişilere görev vermiştir. Hz. Ömer'den aldığı güçlü ve istikrarlı devlet yapısını devam ettirmiştir. Fakat halifeliğinin ikinci dönemine gelindiğinde ise neredeyse bazı eyaletlerdeki mevcut idarecileri zayıf gerekçelerle görevden alarak boşalan memuriyetlere kendi akrabalarını tayin etmiştir. Kimi zaman ise bazı eyaletlerde yaşanan olumsuzluklar idareci kaynaklı görülmüş ve halk tarafından bu idareciler Halife'ye şikâyet edilmiştir. Hz. Osman gelen şikâyetleri dikkate almış ve bu kişileri görevden almıştır. Ayrıca Hz. Osman mevcut idarecilerinden bazılarını İslam dininde hoş karşılanmayan birtakım davranışları sergilemeleri nedeniyle de görevden almıştır.

Hz. Ali dönemine gelindiğinde ise altı yıllık yönetimi boyunca çeşitli bölgelerdeki memur ve valileri görevden alarak yeni atamalar yapmıştır. Hz. Ali, halife olduğu ilk günden itibaren meşruiyet sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Hem meşruiyetini sağlamak hem de Hz. Osman döneminde meydana gelen şikâyet ve isyanları ortadan kaldırmak adına selefi Hz. Osman'ın valilerini görevden almış kendi valilerini tayin etmiştir. Yetersizliği sebebiyle bölgede otoriteyi sağlayamamış olan idarecilerini görevlerinde azletmiş, yeni atamalar yaparak bölgedeki siyasi otoritesini sağlamlaştırmak istemiştir. Hz. Ali, bazı gruplarla girmiş olduğu

askeri mücadelede eyaletlerdeki idarecilerinden yardım istemiş, kendisine destek göndermeyi reddeden idarecileri görevden almıştır. Bununla birlikte idarecileri hakkında halktan gelen şikâyetleri önemsememiş, bu doğrultuda birtakım soruşturmalar başlatmıştır. Soruşturma sonucunda suç tespit edilen idarecileri görevden almıştır. Göreve ilk geldiği günden itibaren zor bir hilafet dönemi geçiren Hz. Ali, çeşitli konularda anlaşmazlığa düştüğü memur veya valilerini görevlerinden almaktan çekinmemiştir.

Son tahlilde Hulefâ-yi Râşidîn döneminde görevden alınan kişilerin görevden alınma sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Görevli kişilerin görev başında cezayı gerektiren bir suç işlemeleri.
- Görevli kişilerin buldukları eyaletlerde huzuru ve istikrarı temin edememeleri.
- Görevliler hakkında halktan gelen şikâyetler.
- Halifelerin daha yetenekli ve güçlü kişileri iş başına getirmeleri.
- Görevli kişilerin görevlerini kötüye kullanmaları ve zimmetlerine para geçirmeleri.
- Görevlilerin tayinleri esnasındaki şartlardan birini kaybetmeleri.
- Halifelerin maslahat gereğince almış oldukları kararlar.

BİBLİYOGRAFYA

Akarsu, Murat. *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman (Katline Sessiz Kalınan Halife)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Akbulut, Ahmet. *Sahâbe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmi Problemlere Etkisi*. İstanbul: Bileşik Yayıncılık, 1992.

Apak, Adem. *Amr b. el-Âs'ın Hayatı, Şahsiyeti ve Devlet Adamlığı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

Apak, Adem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*. İstanbul, Ensar Neşriyat Yayınları, 2016.

Apak, Adem. *Irak-İran Cephesi Fetihleri, (İslâm Tarihi ve Medeniyeti)*.15 cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2 (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*. İstanbul, Ensar Neşriyat Yayınları, 2019.

Apak, Adem. "Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddık". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/516. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Atçeken, İsmail Hakkı. "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakem'in Rolü". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ekim 1999), 321.

Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muâviye Bin. Ebî Süfyân*. Ankara: Fecr Yayınları, 1990.

Aycan, İrfan. "Mugîre b. Şu'be". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/375. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Aycan, İrfan. "Muâviye b. Ebû Süfyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/330-332. Ankara: TDV Yayınları,2020.

Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak – 3 (Hz. Osman)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

Balcı, İsrâfil. "Müsennâ b. Hârise ve Siyasi Faaliyetleri". *EKEV Akademi Dergisi*, 8/19(Bahar 2004), 179.

Balcı, İsrâfil. "Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi: Sa'd B. Ebî Vakkâs Ve Ebû Ubeyde B. El-Cerrâh Örneği ". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/ 20-21(Mart 2005), 208.

Balcı, İsrâfil. "Müsennâ b. Hârise". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/90. İstanbul: TDV Yayınları,2006.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93). *Ensâbü'l Eşrâf*. thk. Muhammed Hamidullah, 13 cilt. Mısır: Daru'l-Mearif, 1408/1987),

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93). *Futûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enis et-Tabbâ. Beyrut: Müessesetu'l Maarif, 1408/1987.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870). *Sahîhü'l Buhârî*. 8 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları,1981.

Çil, Halit. *Ömer'ini Arayan Yüzyıl Hz. Ömer'in Liderlik ve Yöneticilik Özellikleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Demircan, Adnan. *Ali- Muâviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.

Dölek, Âdem. "El-Velîd b. Ukbe'nin Hayatı ve Sahabe Adaleti Açısından Değerlendirme". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1, (Haziran- 2002), 98.

Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrahim el-Kufî(ö.192/792). *Kitabü'l-Harac*. trc. Ali Özbek. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973.

Efendioğlu, Mehmet. "Hâlid b. Velîd'e Yönelik Tenkitlerin Mahiyeti Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/1 (Haziran 2004),51-79.

Efendioğlu, Mehmet. "Şurahbil b. Hasene". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39/268. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Âmir". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/84-85. İstanbul: TDV Yayınları,1989.

Fayda, Mustafa. *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd*. İstanbul: Çağ Yayınları, 2.Basım, 1992.

Fayda, Mustafa. "Âs b. Vâil". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/449. İstanbul: TDV Yayınları,1991.

Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri (Dört Halife Dönemi)*. İstanbul: Kubbealti Neşriyatı, 1. Basım, 2014.

Filibeli, Ahmet Hilmi. *İslam Tarihi I Dini Düşünce ve İslam (Doğuşu, Yayılışı, İlk Halifeler, İlk İhtilaflar, Emevîler ve Abbasiler)*. der. Ziya Nur Aksu. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55). *Tarih*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993.

Hamidullah, Muhammed. *Hız. Peygamberin Savaşları*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1991.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. 2 cilt. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Yağmur Yayınları,1991.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 463/1071). *el-İstî'âb fî Marifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1415/1995.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen (ö. 571/1176). *Tarihu Medinet-i Dimeşk*, thk. Ömer b. Garame el-Amri. 80 cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 1416/1995.

İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed (ö. 320/932). *el-Fütûh* (Fetihler). çev. Mehmet Cevher Caduk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî(ö. 852/1449). *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1413/1992.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe (Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi)*. çev. Naim Erdoğan. 4 cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'b. Kesîr el-Kaysî elKureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Heyet. 14 cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 1413/1988.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (ö. 230/845). *et-Tabakâtü'l-Kübra*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1422/ 2001.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (ö. 230/845). *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*. çev. Hikmet Aydemir. 11 cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2014.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889). *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1402/1981.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed (ö. 630/1233). *El-Kâmil fi't-Târîh (İslâm Tarihi)*. çev. Ahmet Ağırakça. 11 cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed (ö. 630/1233). *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahabe*. thk. Muhammed İbrahim el-Benna vd. 7 cilt. Kahire: Daru's-Şa'b, t.y.

Kândehevî, Muhammed Yûsuf. *Hayâtü's-Sahâbe*. 4 cilt. İstanbul: Divan Yayınları, 1980.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "Ebû Katâde". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/174-175. Ankara: TDV Yayınları,1994.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "Ümmü Seleme". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/328. İstanbul: TDV Yayınları 2012.

Karman, Sümeyye. *Müsennâ b. Hârise'nin Hayatı ve İslam Tarihindeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kapar, Mehmet Ali. "Mahzûm". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/403. Ankara: TDV Yayınları 2003.

Kılıç, Ünal. "Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2(Aralık 2002), 250-251.

Kılıç, Ünal. *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yediveren Kitap, 2004.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Sadrettin Gümüş – Mustafa Çağrı. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4.Basım, 2018.

Köksal, Mustafa Asım. *İslam Tarihi (Mekke Dönemi)*. 7 cilt. İstanbul, Şamil Yayınevi, 1. Basım, 1969.

Lammens, Hammes. “Mugîre”, *MEB Ansiklopedisi*. 8/451. İstanbul: MEB Yayınları, 1940.

Minkârî, Ebü'l-Fazl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr el- (ö. 212/827-28). *Vak'atu Sıffin*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2018.

Önkâl, Ahmet “Alâ b. Hadramî”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/310. İstanbul: TDV Yayınları 1989.

Özen, Şükrü. “Kâdî Şüreyh”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/119-121. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Özkan, Halit. “Ya'la b. Ümeyye”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/297. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Radî, Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf (ö. 406/1015). *Nehcü'l Belâğa*. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.

Reşid, Abdullah. *İslâm'da Ordu ve Komutan*, çev. Enver Güneç, Seraceddin Emre. İstanbul: Şule Yayınları, 1992.

Sallabi, Ali Muhammed. *II. Halife Hz. Ömer'in Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.

Shoufany, Elias. “Hz. Ebû Bekir Döneminde Elde Edilen Başarılar”. çev. Ahmet Turan Yüksel, Murat Ak, *İSTEM Dergisi* 6 (Aralık 2005), 288-289.

Söylemez, M. Mahfuz. “Hz. Osman Dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi - Kûfe Örneği”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Haziran 2003), 80-81.

Şahyar, Ataullah. “Muhammed b. Mesleme”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/552-553. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Şelebî, Ebû Zeyd. *Seyfullah Hâlid b. el-Velîd*. Kahire: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1952.

Şen, Ziya. “Vahiy Kâtipliği Müessesesi”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/30(Nisan2011), 204.

Terzi, M. Zeki. *H. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askerî Teşkilat*. Samsun: Sönmez Yayınları, 1990.

Taberî. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 310/923). *Târîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*. 11 cilt. Beyrut: Dâru't-tırâs, 1387/1967.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 310/923). *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/200.

Taş, Aydın. "Şüreyh'in Hayatı, İlmi, Mevkii ve Kadılığı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/ (Haziran- 1996), 59-60.

Toksarı, Ali. "Ebân b. Saîd". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/67. Ankara: TDV Yayınları,1994.

Ulaş, Nurettin. *Sa'd bin Ubâde'nin Hayatı ve Şahsiyeti*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Ülkü, Hayâtî. *Ashâb-ı Kirâmın Meşhurları*. İstanbul: Sebat Neşriyat, 1982.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823). *el-Megâzî*. thk. M. Jones. 3 cilt. Beyrut: Alem el-Kütüb,1405/1984.

Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih (ö. 292/905). *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1413/1992.

Yâkût, el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (ö. 626/1229). *Mu'cemü'l-Büldân*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.

Yıldız, Hakkı Dursun. *Hulefâ- ı Râşidîn Dönemi ve Emevîler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. 14 cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1348). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk.Şuayb el-Arnaût vd. 25 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996.

Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab (ö. 236/851). *Kitâbu Nesebi Kureyş*. thk. E. Lévi-Provençal. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1982.